

Словаки чи Русини?

(Причинки до в'ясненя спору про національність західних Русинів).

Подав **Володимир Гнатюк.**

I.

Література про Бачванських Русинів незвичайно убога; крім праці Fährnrich-a Händlowik-a: „Ethnographische Notiz zur Geschichte der Saporoger Kosaken sammt Tracht-Abbildung, 1789“ — якої я при найліпшій волі не міг роздобути¹⁾ — що має подавати про них інтересні і найстарші звістки, все иньше, се тільки відривки, дуже часто навіть баламутні. Не маючи претенсії на повне зібране їх, все таки вважаю корисним подати тут важніші виїмки для доказу, що Бачванських Русинів уважано аж до найновіших часів Русинами і нікому не приходило до голови відмовляти їм їх національності, до якої вони признають ся. Поминаю тут звістки Черніга²⁾, Головацького³⁾, Правди⁴⁾, Діла⁵⁾, Київської Старини⁶⁾, В. Лукича⁷⁾, Ол. Барвінського⁸⁾, — про які я згадував уже у своїй

---

¹⁾ Я шукав за нею по бібліотеках львівських, віденських і пражської університетській, але всюди дістав відповідь, що там її нема. Може бути що знайдеть ся ще в якій угорській бібліотеці.

²⁾ Ethnographie der oesterreichischen Monarchie, т. III, ст. 149.

³⁾ Науковий Сборникъ.

⁴⁾ Правда, 1878.

⁵⁾ Діло, 1881.

⁶⁾ Киевская Старина, 1881 (Поселенія Запорожцевъ въ Банатѣ) і 1883 (Задунайская Сѣчь).

⁷⁾ В. Лукич, Угорська Русь.

⁸⁾ Барвінський, Історія Руси (видане Просвіти).

попередній праці¹⁾, — Сабова²⁾, та різних статистиків, як Бкель-фалуші³⁾, Ляйпена⁴⁾ і ин., що в своїх працях зачисляють кольоністів Коцури, Керестура і н. до Русинів, я зупиню ся на тих матеріялах, якими я не користувався попореднього разу.

Найстаршу згадку по праці Гендльовіка про Бачванських Русинів подібуємо в Шафарика, в його книжці „Slowanský Národopis“ (1849). Він згадує про них аж два рази і в обох разях признає Русинам дві оселі в Бачці та одну у Сримі⁵⁾ (інші оселі, здається, ще тоді не були потворили ся); знає одначе також словацькі оселі в Бачці і вчислює їх.

По ній іде згадка Чернії, на якій опирали ся пізніші звістки вище зацитованих авторів, вона одначе зовсім хибна, тому й поминаю її.

Дуже інтересний лист керестурського селянина, надрукований в „Зорі“ 1880 р.⁶⁾ (ст. 30). З нього бачимо, що він не тільки уважає себе і своїх братів Русинами, але чує свою національну сполуку з галицькими Русинами тай дише до них такою любовю, як дитина до своїх батьків. Важний також факт, що він свою національну сполуку хоче чимсь задокументувати, тому й замавляє собі книжки і то в більшім числі примірників, аби міг почастиувати ними своїх приятелів. Подаю сей лист в повній основі:

¹⁾ Руські оселі в Бачці (в полудневій Угорщині).

²⁾ Е. Сабовъ, Христоматія церковно-славянскихъ и угро-рускихъ литературныхъ памятниковъ.

³⁾ Dr. J. Jekelfalussy, Orts-Lexikon der Länder der ungar. Krone. Bdp. 1892.

⁴⁾ E. Leipen, Die Sprach-Gebiete in d. Ländern d. ungar. Krone. Відень, 1896.

⁵⁾ „Wně zajisté tohoto ohraničení slyšeti nářečí maloruské w roztraušených osadách Rusinůw w Uhřích, we stolících před i za Tysau ležících (dwě osady, Kucura a Kerestúr, až w Báčské, a jedna, Šid, až w Sremské stolici za Dunajem) w Moldawě, Walachii, Bessarabii a Tawrii“. Ст. 24.

„Slowáci (живуть) w stolici Báčské (Petrowce, Hložany, Kisač, Kulpin, Bajša, Lalič, Piwnica atd.); Rusňáci čili Rusni w Báčské (Kucura, Kerestur) a Sremské (Šid)“. Ст. 51.

⁶⁾ Сей лист надрукований з примітками редакції п. н. Русини въ Банатѣ. Ті примітки, як безвартні, пропускаю. Редакция запевнює, що вона поміщує лист дословно і додає: „Дѣйстви, цѣкава то рѣчь познаѣти, якъ подѣ впливомъ языка церковного и языка сербского уобразувавъ ся языкъ рускій въ устахъ банатскихъ Русинѣвъ“. До кого лист був писаний, тепер трудно довідати ся; можна одначе на підставі самого тексту припускати, що їх було більше. Шкода, що не передано їх до якого архіва. Селянин, автор листа, жив іще 1897 р. в часі мого побугу в Керестурі і я мав нагоду навіть із ним говорити, не знаючи про сей лист тоді нічого.

„Велице вамъ благодарю, Пречеснѣйшій Пане, и цѣлуемъ вашу ревнительну и трудолюбивую десницу, которою вы изволили писати намъ найдалей ко югу живущимъ Русиномъ. Коли смо получили ваше письмо и кнѣжочку и коли емъ братомъ и приятелѣмъ показалъ и кедъ сме читали сію кнѣжку и ваше письмо, такою радостію намъ було, якъ кедбы намъ Ангелъ зъ неба радость принѣсъ. И за то, за сію кнѣжку, тысячу кратъ вамъ благодаримъ и любимъ вашу десницу и желаемъ вамъ сей годъ щасливый и да будетъ зъ вами, Пречеснѣйшій Пане, щедролюбіе Божіе, миръ и любовь. Бога Отца и Сына и Духа святаго со всѣми вами на вѣки и да сподобитъ васъ Богъ бути преимущественнымъ священникомъ для народа рускаго на славу Божію Аминь.

„Хочете довѣдати отъ насъ найдалей ко югу живущихъ Русиновъ въ Угорщинѣ, въ Бачъ-Бодроцкемъ комитатѣ и въ Бачъ-Бодроцкей Вармедѣ. Перше мѣстечко Керестуръ зо¹⁾ пять тысячъ жителями и то сами Русины; друге мѣсто Коцуръ, два милъ отъ насъ на востокъ зо два тысячъ и пять сто жителей Русиновъ, (але тамъ есть Нѣмци и Мадяры). Керестуръ и Коцуръ населѣли штвартого року царованя Маріи Терезіи, то есть 1744 року, а населѣли зъ помежи Татровъ зо столѣци Спискей и Мармароскей и изъ Макова (которыхъ и днесъ у насъ Маковчанами зовутъ). А многи пришли изъ Галичины и мой дѣдо булъ зъ Галичины изъ подъ рѣки Вислы, за то его назвали Виславскій.

„Познѣйше населѣли Малорусины до Нового Саду, познѣйше зъ другой страны Дуная отъ гранѣци Турскей. Есть у Шиду до тысячъ Русиновъ, друге село Миклошевци и тутъ до пять сто жителей, третє село Бачинци 600 жителей, штварте село Беркасовъ до два сто Русиновъ и у старимъ Вербасу есть мало. Теперъ селятъ до Господинцохъ²⁾ и до Дюрдѣва и тоти нови насельєня найвецей зъ Керестура и зъ Коцура, бо у насъ у Керестуре и прешлого року примножило ся 107 души. Року 1875 родилися 225 дѣти, а всихъ стари и млади 118 умарли. Браковінчали ся 67 пары и такъ у Керестуре каждый рокъ ся примножитъ преко сто, кедъ нѣтъ на людехъ даяка хорота.

„У насъ обычай має младежъ во церкви читати изъ кнѣжки и за то васъ просиме, Пречеснѣйшій Пане, да намъ пошлете де-

¹⁾ Тут редакция не розібрала очевидно в чому річ і по „зо“ дала „30 пять тысяч“, коли тимчасом в оригіналі мусіло стояти другий раз написане „зо“, з якого вона зробила „30“.

²⁾ Ред. знов перекутила сю назву; має бути: Бачинцохъ.

сять кнѣжки молитвослововъ по 60 крайцаровъ и десять кнѣжокъ Житіє мудрости чеснаго челоуѣка по 10 кр. и два кнѣжки геометрії и два кнѣжки аритметики и кнѣжки най приду Nachname. Просиме васъ, абы сте намъ обявили, кедъ виходять даяки Новини¹⁾ на рускомъ языку, якъ што булъ Вѣстникъ²⁾ даколи. А кедъ будете адресоваць на мене, то: Виславскій Дюра, Бачъ-Бодрокъ комитатъ, село Керестуръ, домова нумера 88“.

Дальша важвійша звістка про Бачванських кольоністів була надрукована в праці д. М. Павлика „Про русько-українські народні читальні“ (Наукова Бібліотека, кн. 2—3. Львів, 1887. Ст. 126—129). Я наводжу її також у цілості, мушу одначе справити деякі її помилки. Поперед усього що до Банату — то там нема ніяких Русинів. Русини живуть тільки в Бачці (на Угорщині) і Сримі (Славонія). Звістка про книгарню, з якою „Просвіта“ мала навязати зносини, не дотикає Бачки, але північної Угорщини (Унгвар). Увага д. Павлика про Німців — хибна, бо в Коцурі живе $\frac{1}{4}$ Німців, $\frac{1}{4}$ Мадярів і $\frac{2}{4}$ Русинів. Дата населення (1740) непевна, як і взагалі дати подавані в тій справі Бачванськими Русинами. Се видно зараз же із другої дати поданої д. Павликом за „Вѣстникомъ“. В бачванських школах учать ся й тепер руської мови з книжок, видаваних у північній Угорщині. Бачванські Русини не всі говорять по мадярськи і німецьки, навпаки, багато є таких, що крім своєї мови (а по части й сербської) не знають ніякої иньшої; за те Німці і Мадяри, що живуть поспіл із Русинами майже всі говорять їх диялектом.

Звістка д. Павлика звучить:

„Угорську Русь засоромлює її донька-оселя в Куцурові. Про куцурську читальню і тамошних Русинів довідуємо ся ближше з написаного на мою просьбу листа куцурського учителя д. Николи Губаша з 23. апріля 1885 р. Поміщаємо тут сі цінні звістки до слова. Позволяємо собі тільки поправити декуди мову, за котру сам д. Губаш звиняє ся. Мова его листа — мішанина, якою очевидно не говорять тамошні руські селяне.

„Читальня Куцурська (на Уграх, в Бачці) — пише д. Губаш — заложена трудом селян 1878 р. Сьогодні вже має 50 членів, книжок руських 70 кусів (більша часть від товариства „Про-

¹⁾ Часописи.

²⁾ Вѣстникъ Русиновъ Австрійської держави, що виходив у Відні.

світа“) ¹⁾ німецьких 25 кув'яток (бо є й німецькі члени) ²⁾, грошей 150 зл. котрі походять із щорічної (по 2 зл.) уплати від поодинокого члена.

„Що до куцурських потомків, то вони походять із гірної Угорщини і то по більшій частині з земплінської, шариської, навіть і з саболчанської столиці і зайшли сюди в середині 18. століття, около 1740 р. Поселили ся вони в бачській столиці, в селах Куцура і Керестур. Керестур і сьогодні ще чисто руське село, Куцура вже помішана з Німцями, Уграми, а трохи й Жидами, але всіх переходить руська частина числом. Із тих двох сіл походять уже менші парафії (руські, гр. кат.), як у Старім Вербасі, Дьордєві, та в місті Новім Саді (Neusatz). Далі походять від наших руських із Керестура й Куцури також ті Русини, що находять ся в сримській столиці в Славонії, а іменно в селах: Шід, Беркасово, Бачинці, Миклашівці, Петрівці і др.

„Тутешній нарід (руський) співає свої народні пісеньки в своїй мові, тужним голосом, по більшій частині любовні. Свого письменства не має і в школах народних користує ся книжочками підкарпатських Угро-Русинів. Тутешній нарід руський в загальні читати й писати знає кирильськими й латинськими буквами. Тулить ся й держить ся своєї мови й народности, про що свідчить те, що хоч малий числом і находить ся межі чужими, то всеж таки не стратив своєї мови і своїх звичаїв. Окрім рідної мови, говорить сербською, німецькою й угорською мовою. Пишу, розуміє ся, за простий нарід.

„До вдачі Русинів бачського повіту причинило ся запевне й те, що 1785 р. цісар Йосиф II. прийняв до 8000 запорожських козаків,

¹⁾ Куцурська читальня й повстала мабуть під впливом Просвітських книжочок. Іменно на засід. центр. виділу „Просвіти“ з 22. падол. 1878 р. „поручено п. Заклинському запитати ся Русинів, мешкаючих коло Нового Саду в Банаті, чи суть там які інституції, котрим можна би вислати книжки нашого видання“, а на засід. з 15. лютого 1879 р. ухвалено подарувати Русинам коло Нового Саду по одному примірникови просвітських видань. Се був би поки що єдиний вплив „Просвіти“ на Угорщині, хоть вона й перед тим про се дбала. Так ще на засіданню виділу перед 16 мартом 1872 р. (дата не подана) звістив був пок. Юл. Лавровський, що постарав ся о розпродаж Просвітних книжок на Угорщині через якусь книгарню (за 20% рабатою); а на засіданню з 4. мая 1881 р. голова Ом. Огоновський заявив, що „Просвіта“ пераз давнійше (коли?) вислала свої книжочки до південної Угорщини на руки Вислявського в Bacs-Keresztur“. — М. II.

²⁾ З дальшого виходило би, що тут треба розуміти таки Русинів, що знають усі по німецьки. — М. II.

що втекли з Росії і частину їх осадив в Бачськім повіті (решту в Банаті). Як нежонаті, вони небавом вимерли¹⁾, та мусіли мати вплив на жонатих Русинів із Угорщини.

„Після автора статі „Русини въ Сербской Воеводинѣ“ якогось „Русина изъ Воеводини“ (Вѣстникъ, 1852, ч. 44), Русини угорські зайшли туди 1749 р. і зараз заняли пустинню Керестур та сербське село Куцуру. Сербі православні перелякалися унії і повиносилися помалу з Куцури так, що 1776 р. не було там ні одного Сербя, тільки Русини та трохи Маляр. Ізразу ті два руські села підвласні були латинському колочанському архієпископови, та Марія Терезія здвигла в Хорватії уніятський єпископат Крижевський в Сримі і підчинила йому ті гр. кат. села. 1852. р. Русинів в тій єпархії було 8.612 душ, вони мали 5 парафій, 1 адміністрацію і 3 капеланії. Тамошній руський нарід, як каже автор, набожний, спокійний, запопадливий і над міру роботящий. „Церкви має обширні, прекрасно мальовані, спів церковний з дяками й численним хором, а школи порядні і з учителями устроєні“.

„Тамошній руський нарід й інакше дбав про свою просвіту. Так н. пр. о. Гр. Шоос, парох Куцури, ще 1851 р. післав „Вістникви“ 60 зл. на 20 примірників, „Історію церковную“ Балудянського²⁾ і при тім каже, що там пренумерують Вістник. Гр. Шоос із Куцури пренумерував також „Зорю Галицку“ навіть тоді, коли вона була в руках „народників“ (Зоря Гал. 1856, ч. 23).

„В загалі завважати мусимо, що тамошні наші люде розвиті економічно й духово найбільше мабуть з усіх Русинів у нас, ба й на Україні. Тим то й не диво, що вони можуть платити по 2 зл. річно на читальню і що мають у ній 150 зл. покладних грошей.

¹⁾ Звістка повторена за Чернігом. — М. II. (Як відомо, не правда. — В. Г.)

²⁾ „Історія церковная новаго завѣта. Писалъ Андрей Балудянскій, въ лицѣхъ унгоградскомъ исторіи и права церковнаго учитель и кафедральныйя церкви мукачевскія каноникъ. Изданіе третое, исправленное и умноженное. Въ Вієниѣ“. При кінці сеї книжки подані передплатники на неї. На ст. VII—VIII наведені передплатники Крижевської єпархії. Усіх їх є 35, між тим 22 селян із Керестура і Коцури. Я подаю тут їх імена тим більше, що деякі з між них ще живуть. От вони: Бадарко Андрій, Берек Микола, Бесермінський Павло, Будінський Михайло, Гербут Юрко, Губаш Іван, Джуджар Юрко, Дюрдя Михайло, Еделінський Петро, Кирда Юрко, Кіш Юрко, Мудрий Михайло, Мудрий Федько, Олар Юрко, Палінкаш Юрко, Рамач Михайло, Скубан Іван, Сонка Микола, Сич Михайло, Туринський Юрко, Чіжмар Іван, Шімко Юрко.

Сего й доси нема ні в однієї руській сільській читальні в Галичині¹⁾. Не диво також, що наші куцурські люди і доси вдержали на чужині в добрім стані своє добро, свою читальню“.

Подам тепер звістки про Бачванських Русинів із мадярських жерел, які міг я роздобути. На Угорщині має майже кождий комітат окрему, присвячену йому монографію. Бачка має такі аж три монографії: Ф. Томаша²⁾, С. Івані³⁾ і С. Франкля⁴⁾. Є ще й окрема стаття про Бач. Русинів в мадярськiм етнографічнiм журналі „Ethnographia“ (т. I), що виходить у Будапешті, написана д. М. Враблем, давнішим учителем у Керестурі і теперішнім редактором будапештської „Недѣл-ї“, але я не міг її дістати. В усіх тих трьох монографіях говорить ся дуже мало про Русинів, але всі автори уважають їх Русинами, хоч С. Франкль і згадує, що вони говорять „русько словацьким диялектом“. Зауважити до них належить отсе: Звідки поприходили руські кольоністи до Бачки, того докладно не можна означити доти, доки не опублікує хтось документів, що дотикають тої справи, які переходять ся в архіві міністерства в Будапешті та в комітатськiм архiвi в Зомборі. Мадярські імена Бачванських Русинів не говорять самі про себе нічого, бо кольоністам змінювано довільно назви при їх переселеню. Багато з них змінювало також пізнійше свої родинні назви „для моди“, а робили се головно ті, що сповнювали в громадах функції „урядників“. Прихильність Русинів до Мадярів, про яку згадує Франкль, подиктована йому патріотичним становищем. Бачванські Русини однакові для всіх своїх сусідів, а виімок становить тільки інтелігенція, яка тут очевидно не може входити в рахубу. Руських пісень у Бачці не так дуже мало, як про се можна перековати ся зі збірки д. М. Врабля⁵⁾ та моєї⁶⁾; всеж таки се правда, що говорить Франкль про сербські пісні, які Русини більше цінять, ніж свої, та якими що раз більше заступають свою народню поезию.

Ф. Томаш пише так про Русинів:

¹⁾ Автор говорить тут про часи перед 1887 р. Від тоді відносини змінили ся значно.

²⁾ Fridrik Tamás. Bács - Bodrogh vármegye Népszertű leirasa, Szeged, 1878.

³⁾ Iványi István. Bács-B. vármegye helynévtara. Szabadka, 1889.

⁴⁾ Bács-Bodrogh vármegye egyemes Monografiája. II. Kötett. Zombor, 1896. Виниси з сих книжок поробив на мою просьбу д. М. Губаш у Коцурі, за що складаю йому на сім місци подяку.

⁵⁾ М. Врабель. Русскій Соловей. Унгварь, 1890.

⁶⁾ Етнографічний Збірник, т. IX. Львів, 1900.

„Мале число греко-католиків бачванських, у загребській римокатолицькій архідієцезії, прилучене до греко-католицького Крижевацького єпископства, заснованого 1777 р. Столиця єпископа в городі Крижеваці (Kreuz, Körös szabad kir. város). Бачванські греко-католики мають лише три парохії: Керестур, Коцуру і Новий Сад (тепер іще Старий Вербас і Дюрдево). По народности вони Русини (Rutheni)“. (Ст. 94).

„Русини, яких називають також Руснаками, а деколи Русами (Oroszok, Росіянами), належать до славянського племені і по обряду греко-католики. Чисто руське село лише Керестур; по ньому найбільше Русинів є в Коцурі, в иньших селах подибують ся в незначному числі. Русини добродушні, спокійні з природи, люблять алкогольні напитки і займають ся по прастарім звичаю рілництвом та ховом худоби“. (Ст. 111).

Івані згадує про них теж дуже коротко. На ст. 83. пише так про Керестур: Котман (Cothmann), єрарний комісар, подає в своїх записках під р. 1763 отсе: Керестур, що лежить під Кулею, недавно населене село. Його жителі Русини (Ruthéni), греко-унїятського обряду.

На ст. 86 пише знов про Коцуру: „Село Коцура, між Кулею і Вербасом, лежить на північний схід від Торжі. Воно мало вже 1590 р. 18 хат, як се згадуєть ся в турецьких дептерах, при бачванським нахеї (окрузі)...

„Дня 15 мая 1763 р. камерський адміністратор Rédl писав високій камері, що він післав у північні столиці Угорщини Петра Кіша, сабадоша з Керестура, аби назбирав там до 150 родин руських (Ruthén), греко-унїятського обряду, для побільшення села Коцури, де вже жило кілька руських родин. Русини дістануть окремі місця від иньших народностей і буде їм вільно відправляти богослуженє окремо по своєму обрядови...

„В р. 1765 прийшло до Коцури 41, а 1767 р. 42 родини“.

Трошки більше згадує Франкль, хоч не тільки, як повинен би.

„Коли ідеш середньою Бачкою, каже він, і натрафиш на людий середнього росту, сильної будови тіла, чорнявої барви, що будуть тебе поздоровляти в кожній порі дня стереотипним „Дай Боже!“, то можеш бути певний, що ти здибав ся з Русинами (по просту: Руснаками). Перша громадка тих людий прийшла до Бачки 1744 р. із Земплинської столиці, з околиці Требішова і осіла на пустари „Керестур“, що нині становить велике село, яке бачванські иньшовірці називають „Руським Римом“. Друга громадка, зложена з около 80 родин, прийшла між роками 1765—1767 з Абауйської

і Боршодської столиці та оселила ся в Коцурі. Так до Земилинських, як до Боршодських поселенців прилучили ся з Макова і околиці греко-католики мадярської нації, котрих імена переховали ся по нинішній день, пр.: Dorogházi, Böszörményi, Ujfalusi і ин. Наші Русини мають взагалі корінні красномовні мадярські імена, як: Soós, Arvai, Gubás, Keeskés, Pásztor, Szilágyi, Munkácsi, Nyáradi, Szabados, Erdelyi і ин. Дехто думає, що нашим Русинам подавав мадярські імена камерський іспан у часі їх переселеня, але то неправдоподібно, бо остали Русини в Земплині, Боршоді і иньших столицях мають також такі назвиска. В Боршодькім селі Мучоні згадують іще нині, що їх брати, рідня, виємігрували далеко на мадярське поділе між „Раців“. Так отже наші Русини — потомки горішних угорських Малорусинів, а їх мовою є так званий „русько-словацький діалект“. Хоч се племя заселило первістно лише два села, то одначе не тільки заховало свою народність, але ще й випустило з себе парости: Новий Сад, Старий Вербас і Дюрдево (а в Сримі: Беркасово, Шід, Бачинці, Миклошевці і Петровці), має в тих місцевостях свої окремі церковні громади, а де живе помішане з иньшими народностями, там успіло навіть вибороти для своєї мови висність, пр. в Коцурі. Там і Німець і Мадяр знають по руськи та говорять із собою по руськи.

„Сей народець тихий з природи, спокійний, недовірює нині вже так комунебудь, як давнійше; він роботящий, тому його радо наймає кождий на роботу, терпливий, знає віддати почесть панам, досить товариський і побожний. Німця не любить, Серба теж; найприхильніший для Мадяра. Головним його занятєм є рільництво...

„Русин має також вино, але головним його напитком є паленка (горівка), яку можна найти майже в кожній хаті...

„На сходинах своїх і забавах співає більше сербо-хорватських пісень, як руських. Його пісні переважно тужні. Народня його поезія спить; має кілька своїх пісень, та з ввімком ще кількох старших руських співанок, всі иньші позичає від Сербів.

„Жінки роблять так само тяжкі роботи як мужчини: копають, орють, косять і т. д. Через те й видно на них добробут, особливо на одежі. Руська газдиня має (навіть біднійша) по 3—4 постелі, вистелені подушками, а скрині її виповнені цілком білими звоями полотна домашнього виробу“...

Найважнішим одначе доказом руськості Бачванських кольоністів служить невеличка брошурка „Bač-Sriemski Slováci. Sostavil Felix Kutlík“ (Nemecká Palánka, 1888). Її автор, не тільки бачванський уроженець, але й Словак, свідомий своєї народности, в часі друку

брошури — парох сусіднього села до Керестура, Кульпіна — був би певно зачислив руських кольоністів, знаючи докладно тамошні обставини, до Словаків, коли б був мав до того підставу. Тимчасом він того не робить, а вичисляючи словацькі оселі, не втягає до них ні одну руської. Я вичислю за ним всі ті оселі, в яких живуть Словаки :

1) Bajša (Сл. Мад. Ср.)¹⁾; 2) Bingula (Сл. Ср. Н.); 3) Bol'ovce (Сл. Ср.); 4) Hožany (Сл. Ср.); 5) Kulpín (Сл. Ср. Н.); 6) Kyšač (Сл. Ср.); 7) Laliť (Сл. Ср.); 8) Nový Sad (Сл. Ср. Н. Мад. Жиди — і Русини, яких автор не подає); 9) Palánka-Ilok (Сл. Н. Ср. Šokci); 10) Petrovec (Сл.); 11) Pivnica (Сл. Ср. Н.); 12) Selenča (Сл.); 13) Silbaš (Сл. Ср.); 14) Stará Pazova (Сл. Ср.). Крім того подає автор незначне число Словаків в отсих місцевостях: Бачка. 1) Begeč. 2) Čéb. 3) Tovariš. 4) Piroš. 5) Alpár. 6) Irmora. 7) Henrika. 8) Futok. Срим. 1) Vizit. 2) Šid (тут є Русини). 3) Sott. 4) Bačince (тут є Русини). 5) Strožince. 6) Grk. 7) Čalma. 8) Neštín. 9) Cerovo. 10) Mitrovica (тут є Русини). 11) Karlovec. 12) Dobanovec. Про Русинів не говорять д. Кутлік, бо се лежить поза межами його брошури, але все наводить дві згадки про них, хоч невірні, чим дає доказ, що знає Русинів і уважає їх Русинами. Згадки ті такі: „Roku 1748 a 1786 (прийшли) zjednotení Rusi, ktorí tu dve, ešte aj dnes kvetúce dediny — Kerestúr a Kucuru — založili“ (ст. 7). На ст. 8 каже знов: „Josef II aj jeden sbor zo záporožských Kozákov bol blízko pri Zente usadil, ktorí ale, že sa neženili, vyhynúli“.

На сім кінчать ся перший рід наших звісток про бачв. кольоністів; другий — викликаний вже публікаціями їх народньої словесности і до того тепер перейдемо.

По виході першої бачвансько-руської книжки, яка давала погляд на мову кольоністів, „Русского Соловея“, появили ся в кількох журналах рецензії на неї, але ніхто з рецензентів не зачислявав ще тоді на підставі мови тих кольоністів до Словаків. Не робили того й рецензенти книжки Е. Сабова²⁾, в якій він навів також тексти бесіди Бачв. Русинів. А др. І. Франко, що видів певно великий вплив словацький в бачванському говорі, кінчив так свою рецензію на „Русского Соловея“ :³⁾

„Та все таки дещо цінне є в тій збірці, головнo-ж цінна в ній збірка пісень бачванських Русинів, т. є. того руського острова,

¹⁾ Сл. Ср. Мад. Н. = Словаки, Сербби, Маляри, Німці.

²⁾ Прим. др. Пастрнек в „Archiv f. sl. Phil.“

³⁾ Житє і Слово. Т. І. Ст. 304. 1894.

що живе на півдні Угорщини, головнo в селах Керестурі, Коцурі і ще кількох у Сремі. З тих сторін доси не було майже ніяких записів етнографічних і для того д. Вrabлєви належить ся подяка за подане хоч невеличкої збірки пісень бачванських Русинів“.

Цілковитий зворот у поглядах на національність Бачванських Русинів наступає доперва по оголошенню моєї праці „Руські оселі в Бачці“. На неї написано кілька рецензій, а між тим розібрали її також професори Пастрнек та Соболевский. З огляду на самі імена авторів, належить їх гадкам приглянути ся ближше.

Проф. Пастрнек рецензуючи працю д. Броха „Studien“ згадав вже тоді про „Руські оселі в Бачці“ і висловив погляд, що я бачванських колоністів тільки через помилку зачислив до Русинів, звертаючи увагу головнo на їх греко-католицьку віру¹⁾. Те саме повторив також проф. Соболевский.²⁾ Опісля розібрали оба професори мою статтю з фільольогічного становища і признаючи бачванський говір словацьким, назвали бачванських колоністів Словаками, а не Русинами. Для важности наводжу тут обі ті рецензії:

Рецензия проф. Соболевского надрукована під наголовком: „Не Русские, а Словаки“.³⁾ Згадавши коротко про полеміку в „Slov. Pohl'ad-ax“, про яку буде дальше мова, він каже:

„В 1890 р. издав якийсь Вrabель „на воззваніе отличнѣйшихъ бачванско-русскихъ братьевъ“ в Унгварі книжку „Русскій Соловей“. Часть її займають: „Народныя пѣсни на бачванскомъ и земплинскомъ діалектѣ“. Вони вразили мене своєю мовою. Хоча немудра запись очевидно недокладна, то всеж можна було в ній доглянути головні прикмети бачванського говору. Останній зробив на нас вражінє словацького говору, зі звичайною в багатьох словацьких говорах примішкою не важних „руссизмовъ“; для названя його малоруським або взагалі „руськимъ“, ми не могли найти ніяких основ. Зрештою наведемо одну бачванську пісню, що звернула тоді нашу увагу. Най читач прочитає і сам осудить:

¹⁾ Národ. Sborník, III. ст. 65—66.

²⁾ Věstník slovanských starožitností, Svazek II, Ст. 29. Ч. 38: Авторъ не считаетъ „Русиновъ“ южной Угорщины за автохтоновъ или за древнихъ поселенцевъ. По его мнѣнію они поселились здѣсь лишь в XVIII вѣкѣ, когда австрійское правительство сзывало въ опустошенную Турками южную Угорщину колонистовъ отовсюды. Его описаніе быта этихъ „Русиновъ“ любопытно; многочисленныя записи пѣсенъ и рассказовъ даютъ ясное понятіе объ ихъ языкѣ. Послѣдній однако не оставляетъ сомнѣнія въ томъ, что эти „Русины“ — чистые Словаки, именующіе себя „Русскими“ только потому, что они уніаты.

³⁾ Этнографическое Обзорѣніе. 1898. Н. 4. Ст. 147—149.

А тамъ горе на поточку¹⁾
 Цече водичка съ паленочку,
 Цече, цече, але мутна.
 Прецо ти, мила, такъ смутна?
 Якъ же я знамъ смутна не буць,
 Жени ше фраеръ, цо мня малъ вжаць.
 Няй ше жени, няй му будзе —
 Умре му жена, вдовець будзе,
 Вдовець будзе, а я — дзивка,
 Еще я будземъ его женка.

„В 1893 р. вийшла в Уніварі цікава праця місцевого сьвященника Сабова „Хрестоматія“ і т. д. де на ст. 229 і дал. подані взірці „нарѣчія бачванскихъ русскихъ“ із „Рус. Соловья“ без усяких приміток і уваг, із повним довірєм до їх докладности.

„Статї Slov. Pohl'ad-iv привели нас до переконання, що бачванські „русскіє“ не що иньше, як словаки-унїяти, що звикли звати себе „руськими“ і називані так сусїдами, хоч по мові (а правдоподїбно і по иньшим етнографїчним признакам) не мають права до тої назви.

„Недавно дістали ми 2 кн. Записок Наук. Тов. ім. Шевченка за 1898 р. і побачили в нїй статю „Руські оселї в Бачці“ д. Гнатюка. Богата на записи бачв. говору і при тім записи дуже докладні, вона не полишає вже нїякого сумніву, що бачванські „русскіє“ — словаки-унїяти, що говорять досить чистим словацьким говором, із незначною примішкою „руссаго“ і польського елементу. У них нема зовсім повноголосу (хлапець, крава, драга — дорóга, плїва — поло́ва і т. д.): т змягчуєть ся на ц (веце — більше і т. д.); старинне **ѣ** звучить або як великоруське **и**, або як **е** (мліво, плїва, чловек, нівеста і т. д.); ²⁾ старинні **и** і **ы** звучать як великоруське **и** (віход, віорала, мі, до періні, богаті, чесні); малоруської переміни **е** і **о** в знаних випадках на **і**, **и** і **ин**. із виїмком кількох слів, нема (войско, рок, одговор). За те виговорюють вони разом із багатьома иньшими словаками кожде мягке **д**, **т**, **с**, **з**, як **дз**, **ц**, **ш**, **ж**: дзешац, жима і т. д., мають **д** перед **л**: складло, модліц, форми **З** ос. обох чисел без **ть**: можу, ору (мн. ч.), цо, сом“.

До сих слів проф. Соболевского, додала редакция від себе таку замітку :

¹⁾ Відпис такий, як у Соболевского, крім російських пояснень.

²⁾ Транскрипция фалшива. — В. Г.

„Деякі фонетичні замітки пов. автора видають ся нам трошки спірні. Так н. пр. „войско“ а не „війско“ говорять малоруси в багатьох місцевостях України і Галичини так, що н. пр. Желеховський у своєму Словарі приймає „войско“ за норму, а „війско“ за виїмку; „говор“ а не „говір“ подибуєть ся у Квітки-Основяненка, а анальоґічні приклади не рідкі теж і в чисто народній мові; о в закритому складі без наголосу не все заміняєть ся на і, уі, у, уо (пор. явор або загально уживане слово йолоп і ин.), а поява та часта особливо в мові західних малоросів в Забужу: го́мон, радо́сть і т. д.; вкінці в слові „говор“ можна іще найти причину для пояснення незмінного о, коли возьметь ся на увагу форми gwar, gwara. Приім. „ви“ звучить „ві“ не лише на Угорщині, але і в Галичині і на Буковині; і нам. ы в 1 відм. од. ч. прикметників подибуєть ся не раз у подольнина Руданського; брак ть в 3 ос. мн. ч. подибуєть ся у Федьковича постійно. Та в одному автор має безумовно правду за собою: мова бачванських Русинів — вже словацька. Коли їх можна ще називати Русинами, то виключно в наслідок їх руського походження“.

Рецензия проф. Ф. Пастрнека надрукована в органі чеських філологів (Listy filologické, 1898, зом. 5, ст. 404—406) звучить:

„Письменник подає гарний опис життя Земплинських кольоністів у Керестурі, у Бач-Бодроґській столиці, в долішній Угорщині, яких уважає за Русинів, на тій підставі, що вони православно, а властиво уніятської віри. З численних візців народньої мови показуєть ся одначе, що то Словаки, які своє рідне (цо-тацьке) наріччє незвичайно чисто переховали, хоч перші початки тої кольонізації припадають на першу половину XVIII в. Розбір доказує:

1) ц, дз намісь прасл. ть, дь: у помоц, до пеца, ноц, медзі і ин. З церк. мови перейшла н у ж д а, із сербської о п ш т и н а.

2) ль епент. незнане: одрабѣац, наохабѣалі і ин. Із сербщини перейшло імя Сербльін, побіч якого приходять теж Сервійаньї, Сервійанці, Сервіяа, Сербї. Чужим словом є кромплѣ.

3) трат і трет заходить без виїмків: глава, краль, сланьїна, слама, глациц і т. д. Лише хлопі і хлопці (побіч хлапці), як у загалї в Земплині, Шариши і Спішу¹⁾. Так само трет: време, предал, древо, стретнул, прї брешку і т. д.

¹⁾ „Хлопи і хлопці“ уживаєть ся взагалї на цілїм просторі України-Руси, а не инакше. Повна форма приходить незвичайно рідко і тільки в спеціальних випадках, пр. у Шевченка: без холопа і без пана...

4) **дл** полишаєть ся: модльці, пріведльї, украдльї, до брадла і т. п. З книжної мови (якої, запитаю? *В. Г.*) або теж із сербщини перейшло: насельці; із сербщини мольба.

5) **т, д** перед мягкими самозв. переходить у **ц, дз**: оцц, мац, ген. мацері, будзеце, бівац, ісц, прісц, дзень, челядз, дзіяк і т. д.

6) **с, з** перед мягкими звуками переходить в **ш, ж**, які є лише грубшим висловом первістнійших **сь, зь**: на шведе, вжал, на жемі, пенезжі, шлєбодно (авт. пише: пенїжі, шлїбодно), проштред, у штредну руку і т. д.

7) **намісь є** приходять **йа, а і е**: дзешаток, мешац, уцалы, робйа, гуторйа, гонья, ходза, йедза, шедза, муша і т. д. і **е**: дзешец, веце і вецей, месо, цешко, време, пецero, ба навіть **ей**: пейц, пейтнац, пейдзешат.

8) **намісь первісного довгого є (ѣ)** приходять **і**: до хльїва, хльп ген. хльїба, у льїце, гньївал, дзіўка, на вітрі і т. д. Руськими словами є дьїда, сїдьїті і ин.

9) самозвукове **р** замінене через **ар, ер**: зарно і зерно, карк, карчма, вітаргац, церпїц і т. д. Із сербщини перейшло потпуно.

10) **л** полишаєть ся без зміни: мал, завідзел, на пол цеглі і т. д.

11) З конюгації заслугоє уваги головнo 1 ос. sing. на **-м**, така як в иньших угор. словацьких говорах: будзем, одньешем, пойдзем, прівїажем і т. д. У фалькушівськїм диялектї (пор. Broch, Studien) приходить руське окінчене **-у**.

„Отся коротка характеристика вистане по моїй думцї на доказ, що мова керестурських кольонїстів словацька. Через те праця д. Гнатюка стає дуже важним і з огляду на невелике число подібних статей, дуже бажаним причинком до словацької диялектольогії“.

Придвїмо ся ближше отсїм словам проф. Ф. Пастрнека (а тим самим і проф. Соболевского) і застановім ся, чи на їх підставі можна бачванський диялект уважати словацьким, а самих кольонїстів Словаками.

1 і 5 точка. Перемїна звука **т** на **ц** (зглядно мягкого **ть**), подибуєть ся досить часто також в иньших говорах (за те **д** (**дь**) на **дз** дуже рїдко). І так:

ц нам. **т**: цьбта, по хребцьї, сцьїбати, цьмук, цьма. Вер. Д.¹⁾ 43. — цма, хоц, рыц, плаца, мацери душка, цанїстра. Вер. Зн, II. 45.

¹⁾ Скороченя ужиті тут, значуть: 1) Вер. Зам. = Верхратсьвий, Говор Замїшанцїв (Зап. III, ст. 153—200). 2) Вер. Зн. = Верхрат-

дз намісь д: дзецко. Вер. 3 а м. 171. — декуди кажуть: дзяд, дзяду, дзядзю (Бучацький повіт), але взагалі се рідка проява.

2 точка: л не всуваєть ся між губний співзвук і преїотований самозвук: робю, робят, люблю, любят, копю, копят, сыпю, сыпят, любений, зробений, пупяг. Вер. 3 а м. 168. — здорове, вербе, Словяк, жеребя. Вер. 3 н. 39. — топ'єный, сыпю, сып'еш, сып'е, дереве'ный, здыб'е, ставю, храпю, спюх, корм'єный свінї. Вер. Д. 46. — лапю, правю, ламю, лапют, правят, ламют, страпеный, отровєный. Вер. 3 н. II. 11. Також 47. — Ся поява заходить у дуже багатьох галицьких говорах і навіть у літературі полишала значні сліди. Тому уважати її характерною прикметою словацьких говорів (і взагалі західних славянських) зовсім не можна.

3 точка. Повноголосність належить вправді до характерних прикмет руських говорів, але від неї є тільки виїмків, особливо в галицьких і угорських гірських говорах, що се ще велике питання, чи належить її уважати словацьким напливом, чи останком староруської мови. За останнім промовляє дуже багато иньших форм, які безперечно мусіли дістати ся до карпатських руських говорів із давньої староруської мови. Для прикладу наведу ще отсі неповноголосні форми: глас, влас, власочькы, стра́на, злато, златити, младаый, здоровый, гласный. Вер. 3 н. 24. — краль, заграда, драга, древо, браніті, храніті, претяті, пред. Вер. 3 н. II. 315.

4 точка. д перед л не випадає: кова́дло, ко́дло, жри́дло, пі́дло, па́дло, па́длина, згі́рдливо, сі́дло, сі́длагы, зра́дливый, длуба́ты, і́дло, запопа́дливый, кудла́тый, кудлы, вродли́вый, спуща́дло, сверде́л і свердо́, гер. свердла, погордливый, справедли́вый, справедли́вость. — я́дловец, я́длівчак. Вер. 3 н. II. 51. мы́дло, мы́дліті. Там же 53. рудлы́. Там же 56. — бодли́вый. Там же 64. по дудло́х. Там. 76. — Чому др. Пастрнек каже, що „населыц“ і „мольба“ прийшли із сербської мови, не знаю, бо оба ті слова уживають ся в нашій мові: населити, населювати. — Слов. Желєхівського, I, 492; мольба — там же, 450.

6 точка. ш намісь с: шка́рупа, шкля́нка, лиші́вка, шрі́бу́ю, шрі́бный, шпиа́ і шпін, кошту́р, шту́каты (psl. што́вчаты). Вер.

ський, Знадоби для пізнання угорско-руських говорів (Зап. XXVII—XXX і окремо). 3) Вер. Д. = Верхратський, Про говор долівський (Зап. т. XXXV—XXXVI і окремо). 4) Вер. 3 н. II. = Верхратський, Знадоби для пізнання угорскоруських говорів. (Записки XL, ст. 1—112).

Зам. 166. — шкіра, шерсть, шалата, шкребати, зашпінкати. Вер. 3 н. 33. — шпїник, шпóник, шараньчє. Вер. Д. 38. шкаврунок, шкверчок, шкырготати, шершень, вше, шмыкати, шкробати, збеш-
ныті ся, ша, кошиці, гушеніца, широкопуд, шерце. Зер. 3 н. II. 40. шыно, шымяти, шыпвати, Бешькид, шыніг, шываліті, шывіт,
шыяти, шыватый, гушлі, до шыого. Там же.

ж нам. з: жывідувати шыа, желеный. Вер. 3 н. II. 42.

7 точка. е (є) намісь старосл. ѡ: счєстя, девєт, десєт, єдє-
найцє. Вер. Зам. 162. — витезь, клєгня. Вер. 3 н. 20. — мєсо,
говєдо, набрєзілє, єдєнадцєт, дванадцєт. Вер. 3 н. II. 27.

й втручєть ся в сєрєдину слова: дойц, пайца, дойст, шейст.
Вер. 3 н. II. 51.

8 точка: Тут др. Пастрєк не зрозумів моєї транскрипції.
Він передав вірно тільки чотири останні слова (від дзіўка); в по-
передніх не переходить первісне є (ѣ) на і, але полишаєть ся не-
змінне; я віддав його знаком йи, бо воно так звучить у вимові
(й + и, а не й + е); пор. наше літературне є в словах: житє, ве-
сїлє, каєтє і ин. Повинно отже бути: до хльива (хлева), хльип
(хлеп) і т. д. Ся проява існує також у північних угорсько-руських
і деяких галицьких говорах. Йє нам. йї (ѣ): прїїєдъ, прїїєдѣтє,
йїєдъ, в хльївѣ, нагнѣты і нагнєты. Вер. Д. 15. — Перехід же є на і
панує загально в українській мові.

9 точка: У всіх руських (не лише українських) говорах
нема самозвукового р, тільки ар або ер. Через те ся проява не
може уважати ся в мові Бачв. Русинів чужим впливом. Вона
не може також бути почислена на користь словацької мови, бо
в тій, як звісно, самозвукове р переховало ся в повній силі.

10 точка: л намісь загальнооруського в або ў: ходіл, клап-
кал, гваріл, повідал. Вер. 3 н. II. 12. застрѣліл, вылетѣл, бесѣдо-
вал. Там же, 35. видѣл, прішол, сполошил, забыл, зробіл, одогнал,
был, сьпівал, побіл. Вер. 3 н. II. 38.

11 точка: Ся проява існує також у галицько-руських гово-
рах; пор. памятам, копам, повідам. Вер. Зам. 180. — пречѣтам.
Вер. Д. 11.

Як бачимо отже з того, філільогічні висновки проф. Пастрєка
та проф. Соболевського не дуже так промовляють за тим, аби говір
Бачванських Русинів уважати без застереження словацьким. Тим
менше будуть промовляти за тим й отсі прояви, які подаю низше
і які подібують ся в иньших руських говорах, а про те існують
також у бачванським діалекті. Перейду їх по черзі, не маючи оче-
видно претенсії вичерпати їх вповні тай не добавачючи до того те-

пер конечної потреби. Для лекшого перегляду подаю їх у поазбучнім порядку :

а нам. **е** : дашто, нѣгда, даколи, даяк, часнок, відчাপити, ко-чарга. Вер. 3 н. 16. — дас, да҃де, причапити ся, барложина, печарка, гадваб. Вер. 3 н. II. 23.

а намісь **о** : каждый. Вер. 3 н. 161. -- жоўтагрудка, шка-рупа. Тамже. — Лапух, жалудь, нагавиці, рибалів, манастырь. Вер. 3 н. 17. — амелюх, канов, карчма. Вер. 3 н. II. 25.

е зам. **і** : трепати, трепнути (psl. трепати), метлиця. Вер. 3 ам. 158. — ящерка, кресло, рострепати. Вер. Д. 15. — постре-тнути, зверіти ся, застреліті, потрібный. Вер. 3 н. II. 19.

є зам. **і** : нет. Вер. 3 н. 13.

е по шипячих : вчера, вчерашній, жена, чеўо, шестый, пўащем, дождем, нашего, нашему, вашего, вашему (psl. нашего, нашѣмъ, вашѣмъ). Вер. 3 ам. 159.

всувне **е** нам. загальнор. **о** : ўоген. Вер. 3 ам. 161. — вогень, вугель, вікен, волокен. Вер. Д. 32.

е нам. загально-руського **о** (старосл. ъ) : плетеме, крікнеме, хочеме, возиме, клепаєме, кажеме, береме, купуєме, хоснуєме і т. д. Вер. 3 н. 17. — репуха, червений. Вер. Д. 21. — беднар, сле-бодно, выслєбодіті, дехтор. Вер. 3 н. II. 25.

е ослаблене на **ь** і відпале : уж, булш, повиж, пониж. Вер. 3 н. 16. наньго. Вер. 3 н. II. 24.

йе нам. **я** : йечмінь. Вер. Д. 26.

йе нам. **о** : ёлень, ёден. Вер. Д. 17.

і (або **й**) не приставлене : я шоў, нашоў, пришоў. Вер. 3 ам. 164. — Сус, гумен, зраельський, мєно, мнє, но, шторія. Вер. 3 н. 25. — зашлый, зышла, зышоў. Вер. Д. 12.

і намісь старосл. **ѧ** : запрігати, багныткы. Вер. 3 ам. 162.

і по **х** : ворѣхі, пуцляхі. Вер. Д. 14.

і по **г** : гівути, стонѣгі. Вер. Д. 14.

і по **к** : сокѣра і секѣра, кіпіт, шепкі, тріскі, воўкі, подолякі, коновкі, лавкі, буракі, щупакі, кішкі, слівкі, жоўтобрушкі, ласкі, галузкі, кавкі, куркі, коровкі, відаті, кракі, співанкі, капшукі і ин. Вер. Д. 14.

і нам. и: клікати, маліны, черніці, приходілі, піріг, рубілі, хомік любить быті, гадіна, ліпа, колі, зімно, слізкий, яліця, ніч, діка качка, летіт, відіт, заклікати, платіті, пустіті, вьшлі, іті, сліна, простірала, слівка, купіті, біті, свія, базнік, відно, зірнічка, міса, міска, ліс, таблиці, саміці, хвіля, дьтіна, сіто, великій, іді, біч, ліст, лупіна, бараніна, Мікола, Міхал, половіна, щетіна і ин. Вер. Д. 13. — ріш, тісяч, повітріца, підгорліца, сівіца, бліскавіца. Вер. 3 н. II. 21.

і намісь загально руського ь у визвуці: десі, якісі. Вер. 3 а м. 159.

и ослаблене на ь: полеть, подь, помоль ся, моўч. Вер. 3 н. 15.

о нам. е: тутошній, жобрак. Вер. 3 н. 15.

о заховане в назвуці: од, одрубати, одоймити, овес, орел, они, огонь. Вер. 3 н. 16. — отписати, око, осем. Вер. 3 н. II.

о не стиснене: дрозд, войско, рожок, оборог, гамор, мозоль, роля, война, скоро (скіра), скаворожний (hässlich). Вер. 3 а м. 158. — смутость, неукость, малость. Вер. 3 н. 13. — спознати, потом, подобний, подошва. Тамже 16—17. — кос, сок, достати. Вер. Д. 20. — конь, рок, стол. Вер. 3 н. II. — гвозд, збойник, вандровнік, пол, мог, паробок. Тамже 19.

о нам. старосл. ѣ: го (psl. къ), зо (psl. изъ). Вер. 3 а м. 163.

у початкове заховане: ус, усатый, уж (вуж), уселница, удти, ух, уд, уддати, удкы, удляк. Вер. 3 н. 21.

у випале в визвуці: чом. Вер. 3 а м. 165. — дораз, до дом. Вер. 3 н. 26.

у намісь и: шубениця. Вер. 3 а м. 159.

у нам. ю: брух, жоўтабрух, шеленьцу, пшеніцу, вітцу, смальцу, перцу, працювати. Вер. Д. 28.

ў нам. ю: я знаў (я знаю), я ся боў (я ся бою), я краў хліб (краю). Вер. 3 а п. 163.

ю нам. і: перепюйка, вевюрка, гоўубюнка, мюд, люд, пюро, підвечурок, тютка, вюў, мюў, плюў, нюс, вюз, загрюб, стюк, рюк, тюк, люг. Вер. 3 а м. 158. — тютка, при нюй, юй, в нюм. Вер. 3 н. 12. — селезюн, матюр. Вер. Д. 16. — палюнка, камюнка, влюк. Вер. 3 н. II. 6.

ь (старосл.) нам. е: червеный. Вер. 3 н. 23.

кінцеве **ь** загублене: кін, заяц, збесны́лост, выживно́ст, пѣт, гу́с, кыст, серст, ѿ́д, яблѣн, Грѣц, ты́жден, е́лен. Вер. 3 н. II. 31.

в заникле: шѣтко, ода, олю; оловой, ві́торок. Вер. 3 а м. 171—172. — озмѣти, лады́ка, язати, прѣзати, шельѣ́акый. Вер. 3 н. 43. сѣтый, обѣсити. Вер. 3 н. II. 54. — ву́ця, жиду́ський, ды́дуський, сѣтый, ся́щенник, облакѣ. Вер. 3 н. 45.

в пере́мінене на **х**, **г**: г ночи, х поли, г леб, г водо́й, хпаў г воду, гмерти, хпастѣ, хпечи. Вер. 3 а м. 169. — гмерті́, гломѣти, хпѣти сѣ́, хпарѣти, нахчѣти сѣ́. Вер. Д. 28—29. — г вечѣр, г зѣмны́, г нѣ́м, хперед, х по́лю, х корени, х тво́йїй халу́ї. Вер. Д. 48. — Вер. 3 н. II, 48.

прѣдѣхо́ве **г** перед **а**: га́дѣаб, Га́мерѣка, га́мерѣцкый, га́рджа. Вер. 3 н. II. 26.

г нам. **в**: ѣдо́вець, ѣдо́ва, ѣдо́вѣти. Вер. 3 а м. 169. — Вер. 3 н. II. 49.

г нам. **к**: гѣ́лзкый (ковзкый), гѣ́нпѣль, гѣ́нѣт. Вер. 3 а м. 168. — каню́га, гѣ́райца́р, куку́рѣгати, го́вбѣнь, му́ряны́, го́лѣсо, дю́г, па́прѣга, пі́стриговаты́, го́ролицѣ́, да́ѣде, ма́слаѣ, та́ѣже, ве́лігѣде́нь. Вер. 3 н. 37. — вѣ́га, гѣ́дзый, ве́льгѣ́й, ба́зыгѣ́, хо́ѣзгѣ́й, лы́жга, рѣ́га. Вер. Д. 45. — гѣ́рок, гѣ́у, гѣ́, на́брѣзгѣ́льїй. Вер. 3 н. II. 46.

д не ви́пале: зга́днути. Вер. Д. 43. — за́холо́днути. Вер. 3 н. II. 53.

дж нам. **ж**: рѣ́жа, ры́джык, ме́дже, ме́джа, прѣ́джа, чу́джый. Вер. 3 а м. 167. — хо́джу, ві́джу, ра́джу. Вер. Д. 41.

Пі́днебенні **ж**, **ч**, **ш** змя́гчені: чѣ́ти, качѣ́ка, квочѣ́ка, сорочѣ́ка, ночѣ́вати, ножѣ́чкы, бо́лячѣ́ка, пі́сничѣ́ка, ро́гачѣ́, ни́чѣ́, хо́чу, я́щѣрка, щѣ́ка, ви́жю, ла́жю. Вер. 3 н. 33. — Вер. 3 н. II. 45.

глухі́ спі́взвукѣ́ пере́мінені́ на звучні́: зѣ́ло, зѣ́ляны́й, го́лѣсо, ны́гда, гѣ́лягѣ́, дра́бачѣ́ка, ду́бнути, ду́бкати. Вер. 3 н. 46.

звучні́ спі́взвукѣ́ пере́мінені́ на глухі́: Бѣ́х, я́ му́х, плѣ́х, опѣ́стати сѣ́, бѣ́рыткый, бу́ть, одѣ́шчы́на, мо́ш і т. д. Вер. 3 н. 45.

к намі́сь **ц**: квѣ́тнути, квѣ́тен. Вер. 3 а м. 166. — квѣ́ток, квѣ́те, квѣ́тна не́ды́ле. Вер. Д. 39.

лу нам. **ов**: слѣ́ц, тлѣ́стый. Вер. Д. 31.

всу́нене **н**: ле́нѣга́рь, ми́льнѣ́йшы́й, по́знаѣ́мны́й, за́даѣ́вны́стый, джа́нѣ́львы́й, о́крѣ́мны́й. Вер. 3 н. 43.

н нем. **лѣ**: та́нѣ́р, ко́вбен, ке́стемен. Вер. 3 н. 38.

и змягчене легко: гор'нец, підн'еб'єне, до н'єго, зн'єсті, н'є, баран'єц, н'єма, н'єбо, н'єсти. Вер. Д. 44.

р перемінене в л: шріб'ю (psl. срѣкро), скорозливый (frühreif). Вер. 3 а м. 166.

р випале: кетити, кочьмарь і качьмарь, кочьмарка, фештер, гоньці. Вер. 3 н. 44.

відпад співзвукa р у визвучі: секвест, (засеквестовати). Вер. 3 н. 45.

с не змягчене: писмо. Вер. 3 н. 31.

т втручене між два співзвуки: стрібро, стріберный, стредок, стредина. Вер. 3 н. 43. — стріж, стрітити. Вер. 3 н. II. 50.

відпад співзвукa т у визвучі: носе, ходе, хоте. Вер. 3 н. 45.

х нам. г: Бох, корибух, плух, я мух. Вер. 3 н. 38.

єц нам. єць: їотец, їдовец, намелец, жеребец. Вер. 3 а м. 166. — воробец, хлопец, столец. Вер. Д. 40.

яц нам. яць: заяц, місяц. Вер. 3 а м. 166.

ц нам. ч: цы, боцан, уцтивость, пец. Вер. 3 а м. 167. — скоцень, быцкы. Вер. 3 н. 34. — пец, інацы, скоцный лен, непоцтивый, ніц. Вер. Д. 41. — ци, ці, моц, пец, овоц, оце наш, цвал. Вер. 3 н. II. 43.

щ нам. щ: вец. Вер. 3 н. 35. — цо. Вер. Д. 41.

ч нам. ш: чкода, чкідливый, чкола. Вер. 3 а м. 167. — чапка, началистый, почмыгати, укач. Вер. 3 н. II. 44

ш нам. ч: накаршниця, што, штырі. Вер. 3 а м. 167. — рушнік, хробашный. Вер. Д. 42.

У п о д о б л ю в а н є: челянник, голонный, унну, донне, уннати, ж жонов, ш шустром, ш чоловіка, вышше, нат стоўпом, опстати, оптях, заропку. Вер. 3 н. 42.

Н а г о л о с. „Українсько-руський наголос рухомий і може стояти на ріжних складах слова; одначе в говорі Лемків та Замішанців він стоїть усе на передостатнім складі пр. я кўпвў быки на ярмаку у гірняка“. Вер. 3 а м. 155 і 165. — „В долівськїм говорі наголос теж рухомий, але вже обявляєть ся в ньому наклін до постійного акцентованя: вóрел, пятéро, сóва, вóса, лéтїт, ластівка, слóга, гнѣздо, блохá, пщóла і т. д.“ Вер. Д. 34–35. — „В говорах зах. угорсько-руських Руснаків наголос кладе ся так як в польськїм: вóда, трáва, лўка, гóра, рíка, мóтыль, я́зык, чéло, члóвек, молóко, кўпит, застрéлїл, вылётїл, бесьїдóвал. Вер. 3 н. II. 35.“

Як видно з того, тих прояв, що не входять у літературну українську мову, але подібують ся в поодиноких диялектах так

само, як у бачванськiм, є спора пайка. Зауважу-ж тут, що я цитати брав тiльки з праць проф. Верхратського, а поминув умисно свої записки з Угорської Руси, оголошені в Етнографічнiм Збiрнику (Т. III—IV i IX),¹ iнакше число цитатив, i звукових прояв значно збiльшило б ся було. Додам також, що диялектольогiя наша не оброблена ще вiдповiдно на цiлiм своїм просторi та що дослiди, пороблені на всiй полосi, де стикають ся Русини з Словачками i Поляками — схiдна язикова група з захiдною — дали б результати, що ще бiльше промовляли б проти думки проф. Пастрнка та Соболевського.¹) Морфольогiї, синтакси та лексики, що також промовляють бiльше за злукою бачванського говору з українськими, нiж зi словацькими, не тикаю тут, бо сего не робили й мої рецензенти, та надiюсь зробити те при иньшiй нагодi.

Наведу ще тут погляд Срезневського на кiлька примiт угорських говорiв, з яких деякi дотикають i бачванського диялекту.

¹) Подiбнi говори мусять iснувати не тiльки на словацько-руськiм, але й на польсько-руськiм пограничю. (Теоретично вони мусiли б подiбатись всюди там, де стикали б ся Русини з захiдними Славянами). Що воно так, потверджує отсей факт мiй здогад. У „Правдi“ з 1872 р. умiщена невеличка стаття пiд назвою „Мандрiвка на Українське Пiдляся“. У нiй звертає увагу автор мiж иньшим також на мову в деяких пограничних селах, а з тих нечисленних вiдривкiв бачимо, що анальогiя мiж говором села Сидорок та Бiлого з одного, та словацько-руськими з другого боку, все таки iснує. Наведу вiдривки: „Пiд Бiлою Русини вимовляють лiтеру **ѣ** там, де вона вживала ся в церковно-славянськiм язичi, тiльки не так, як його вимовляють Великоруси, а з протягом, дуже виразно розкладаючи його на **i** i **е**. Так вони кажуть: хлiеб, хмiель, рiедко, на полiе, дiевчина, в лiесiе, тобiе, не лiечь, не вiедаю i протягують голос **ѣ** (**ie**) навiть довше, нiж Поляки i Сiверяне може тим, що всi Русини на Пiдлясi говорять дуже з протягом, неначе співають своєю мовою. Лiтера **ѣ** не тiльки не змiнилась на **i**, як на Украинi, але навiть саме українське **i** часто у Русинiв змiняєть ся на **ѣ** (**ie**); так вони вимовляють: хлопцiе; а не хлопцi; навiть в деяких iнфiн. дiєсловiв замість **и** вимовляють **ie**: колядуватiе, кричатiе, замісьць колядувати, кричати. Голос **ie** (чи **ѣ**) дуже любиймий звук у Русинiв Бiльських i вони все вернуть вимову на **ie**. Деякi хлопцi навiть свої Сидорки звали Сидоркiе. Друга форма бiльської вимови, наближаюча її до черниговсько-сiверської, то голос її далеко м'якший, як по правiм бодi Днiпра i навiть по лiвiм, як в Полтавщинi. Не вважаючи на те, що поблизу Мазур, а в мiстечках Поляки дуже твердо вимовляють своє **у** (**ы**), Русини дуже зм'ягчують своє **и**. В прошедшому часi дiєсловiв вони кажуть: ходили, були, пошли, а не ходили, були. В iнф. дiєсловiв вони зовсiм зм'ягчують **и**, як Великоруси, хоч i не во всiх словах. Так ви почувете такi слова, як: iехати, робiти, ходiти, мочити, продавати i разом з ними: iестiти, купувати i навiть такi слова, як кричатiе. (Ст. 316—317)...

Срезневський¹⁾ уважає отсі прикмети угро-руського „нарѣчя“ останками давньої старини: 1) Звук **ы** по горлових **г, к, х**: гыну, доугый, благый, кыдати, усякый, жишовьський, хыжа, хыжий, глухый, сохы; 2) Звук **е** на початку слова намісь **о** пр. јединъ, једна, једно (приклади падаю правописю оригінала); 3) Склади **ра, ла** намісь **оро, оло** в деяких словах: голова і глава, дорогый і драгый, золотый і златый — та одно **а** намісь двох **о** в слові гварити намісь говорити. 4) Мягкий виговір співзвуків **ж, ч, ш, щ**: жјаль, чјась, нашъ, нашје, нашјо, шјановати, щјастъји — і **з, ц, с**: сю, пшеницја, пјрницја. 5) З відм. рл. муж. і сер. роду закінчений на **имъ** (осемъ, ѿмъ) намісь **омъ**: волимъ, волойкымъ, хлопцѣмъ. — Що сей погляд має рацию, се зовсім певне.

І ще на одну річ зверну увагу, що може мати вплив на остаточне порішене питання, до якої славянської групи належить зачислити бачванський говір. Як відомо, білоруська мова витворила ся також на місці зіткнення східної (руської) з західною (польською) групою славянських говорів. Схожість білоруських говорів із бачванським так бе в очи, що се мусить зауважати кождий славіст. Тим більше може дивувати, чому білоруських говорів не зачислює ніхто до західної групи, а бачванський зачислює?²⁾ Для показу подам тут одно білоруське оповіданє:

О під ударенем змінєть ся на **у**, як на Полісі; тут говорять: купъ, вул, вун, дуйде, у панув, у жидав. А за те в деяких словах **о** не змінило ся не тільки на **у**, але навіть ні на українське **і**; так Русини під Білою кажуть: појде, кот, кошка, пошлі купувати... Українське **мягке рь** тут зістаєть ся твердим, як в словах: ору, говору, зора, а за те шипучі літери змягчають ся зівсім, як в Чернігівщині: Шьож ти шє рвешь? (Ст. 373)... Окрім помянутого в вимові підбільській часом трапляєть ся форма прошедш. часу дієслова на **л**: поробіл. (Ст. 374). Далше (ст. 376) наводить автор невеличку розмову свою з молодницею. Хоч як коротенький текст розмови, то все подибуємо в ньому ще одну дуже важну прояву, а власне дзеканє. Подам слова жінки: „Бо я хліб **дзієсь** пеку. Всіє наші пошлі в поле, а я маю що робіти в господіє. Чого ти вляз на вікно? (крикнула до хлопця). А йді до хороби! **Ходзь** на двір. От хлопці гуляють на дорозіє, а то я тобі дам. Та не рви моркви, бо ще зельона, недоздріта. Тікай до хороби“. — Очевидно, що докладні діалектольоґічні студії переведені на місци виказали би далеко більше анальоґічних прояв. І знов з того виходить, що на підставі назначеної з горі формулки не кождий говір можна зачислити до якоїсь язикової групи. Для того треба узвґляднити ще всякі инші моменти, чого до тепер власне не роблено.

¹⁾ В статі „Русь Угорская“ і т. д.

²⁾ Розумієть ся в науці, бо політичних шовіністів не бракне ніде.

„Байка изъ деревни Каракули Бѣлостокскаго уѣзда.

Жыў кедысь собѣ Ясько. Іонъ не разъ возіў жидоў. Разъ прійшоў до ёго одзінъ жидъ и каже: Яську! завези мине до мѣста, я тобѣ добри грѣшн дамъ! Гѣто было ў нѣче и Ясько не хоцѣў ёго весці. Жидъ просіў ёго, просіў и каже: Яську! хоцъ, пойдзѣмъ до корчмы, я тобѣ дамъ кварту водки. Ясько каже: Дзе я тамъ пойду! Не хѣчу йсьци и не поѣду; еще копъ дзе разбѣйники забіли. — Жидъ сталъ просіць ёго и Ясько пошоў зъ нимъ до корчмы, вышў водку и повезъ жидѣ до мѣста. Жидъ купіў скла ў мѣсци и ены вѣхали уже до дому. Дорѣга йшла чрыз лѣсъ. Жидъ глянуў на перѣдъ и каже: Яську! што гѣто такое? А тамъ стоѣло килька стѣндеры (пні) и Ясько сказаў: Чуешъ, гѣто мѣси разбѣйники. Аей, аей, што тѣразъ бѣдзе? Ены насъ забьюць! Жидъ каже: Яську! я ўлѣзу подъ скло, а ты вѣдзь. — Улѣзъ жидъ подъ скло и сѣдзінць, а Ясько ўзяў кія и каже такекъ разбѣйникъ: Што ты везешъ? — И зноў отгворуе: Не бѣце мине, я везу скло. Позней пѣняў кія, екъ дасць по склѣ разъ, други! А жидъ ўсе кричиць: Дзинь, дзинь! — не бы то скло пѣнкае. Узяў Ясько коня и вѣдуць домѣй, а жидъ каже: Яську! а што, разбѣйникъ уже не зѣдзи? — Э, кѣды мы ихъ уже провѣхали, сказаў Ясько. Вѣдуць ены дѣлей, ажно кѣле дорѣги пне стоѣць и жидъ пытаецъ: Яську! Што гѣто такое? А Ясько каже: Я тобѣ казаў: Не вѣдымо, а то бѣдѣ еще бѣдзе, а што ты не вѣрыў, тожъ гѣто воўкѣ; ены насъ уже не пѣсцяць живыхъ. А жидъ каже: Ну, Яську, чи у цибѣ верѣўка есть? А дзесць есть кусѣкъ, то на што тобѣ нѣ? — Чуешъ, привяжи мене подъ возомъ и я буду брѣхаць, бо воўкѣ, ты самъ вѣдаешъ, бояце собѣ. Привязаў ёнъ жидѣ, а самъ екъ стаў ганѣць кѣни, то ажъ гукъ по лѣси пойшоў, а жидъ усѣ, екъ „гимъ гаў“, такъ „гимъ гаў!“ Одвѣхаў Ясько одъ лѣса, розвязаў жидѣ и каже: Копъ цибѣ, жидъ, хворѣба ўзяла, за цибѣ я дзѣсяй чѣсто праполѣхаўсе. Привѣхали ены до сѣла; жидъ ўзяў ў корчмѣ водки, даў трѣха и Яскови и каже: Уй, якіе кѣпскіе разбѣйники мѣло кѣмъ не забіли мине! Зъ гѣтыхъ поръ іонъ нигды не вѣдзіў ў нѣче“.¹⁾

Як уже з сего показуецъ ся, спільнихъ точекъ мѣжъ симъ говоромъ бѣлоруськимъ і бачваньскимъ в дуже багато. Колижъ би ми втягнули для порівняня ще й иньші бѣлоруські говори, тоді та схожість вийшла б іще сильнійша. Та се не належить до моєї праці, тому й на сѣмъ зупиняю ся.

¹⁾ Сборникъ отдѣленія русскаго языка и словесности имп. Академіи Наукъ. Т. 46. Ст. XIV—XV. (Образцы бѣлорусскаго нарѣчія разныхъ мѣстностей доставленные П. Авенаріусомъ.)

Оттак перейшов я ріжні звістки про Бачванських Русинів, висловляючи й свої погляди на їх диялект. Як видно, то до 1898 р. не уважав ніхто Бачванських Русинів Словаками. Аби порішити одначе питанє про їх національність, треба знати, які погляди в тій справі мають самі Бачванці. Повніше мали ми вже нагоду переконатися в часті про те із двох друкованих листів до „Зорі“ і д. Павлика. Тепер подам я недруковані ще нїде листи Бачванських Русинів до Товариства „Просвіти“ і до мене.

В архіві „Просвіти“ переховуєть ся 10 листів із Бачки, але з них тільки два заслугоє опублікованя в цілости. В них пробиваєть ся велика радість з тої причини, що Галичани не забувають про Бачванців і відзивають ся до них деколи. Се додає їм відваги і надїї на ліпшу будучність і довіря до власних сил. Дуже гарний лист д. Югика (що живе тепер у Сримі), а незвичайно інтересний його погляд на північних Угро-русинів. Листи сі звучать :

І. „Поздравляю васъ любезно, всихъ членовъ Просвѣти совокупно съ вами и всихъ галицкихъ Русиновъ. Благодаримъ вамъ сердечно за ваше дари и красни кнѣжочки, што ви намъ каждого часу посилате и желаємъ вамъ доброго здравя, жеби сте радосно дочекали день Воскресенія Господня: то вамъ желаємъ.

„То вамъ пишемъ, же у Панчове нѣтъ Русиновъ, лемъ у тихъ мѣсточкохъ, где емъ вамъ уже обявилъ. Керестуръ, [з] 4731 жителями, 703 домни нумери и то сами Русини у нашомъ селѣ, ми себѣ сами розказуеме и у насъ народъ не бѣдуетъ, бо у насъ земля благородна, а люде робучи вредни¹⁾. Ту пановъ нѣтъ, лемъ двоє паноцове, цїякъ²⁾, двоє учителье, а други двоє учителье суть такожъ земледѣлци. А ми вшитки еднаки; котори охотни до роботи, той має вшиткого, што му потребно. У насъ ся роди пше-нѣца добра, жито, овесъ, ячмень, кукурица, конопи, просо, репчень, а вшитко красне. А од сусиднихъ народовъ и од пановъ не маємо жадной хиби, ани ниякого преслидованя. Ми жиємо у слози³⁾ з ними; они приходять до насъ во гости, а ми до нихъ. Ту су люде добри вшитки и намъ сусидни мѣста суть: 1) Кула, там жию Мадяри, Шваби и Раці.⁴⁾ 2) Червенка, сами Шваби. 3) Вепроваць, Мадяри и Шваби. 4) Филипова, Шваби. 5) Лалить, Словаки и Раці. 6) Торжа, Шваби. То вшитки ся з нами сходя, кажды день. Ту

¹⁾ Пильні, працьовиті.

²⁾ Дякъ.

³⁾ Згоді.

⁴⁾ Сербі.

нѣтъ такой народности, што би другу давила. У комитатѣ може кажди бути, кто мае учености, даякого званія. Мадярски языкъ дипломатски. Маеме равноправность. Лемъ то правда, же платиме велики податки. Бѣтъ у насъ, што плати 500 золоти на годъ порцію¹⁾, а инше вшитко добре.

Одъ насъ троме хлопн Русини з Б. К[ерестура] пошли початком мѣсяца марта 1882 года до Іерусалима: Мудри Теодоръ, Георгій Югасъ, Сантанъ Михайлъ. То е нове у насъ. Дан имъ, Боже, щасливу дорогу.

Куцура тишь велике село, але тамъ сугъ и Мадяри и Шваби. Русиновъ лемъ половица. Войта маю Русина. Вола ся Михнякъ Дюра Михаль. Вербасъ Стари — тамъ лемъ мало Русиновъ. Варадинъ (Neusatz) — и ту не много. Дюрдьово — тамъ бѣтъ 86 домово нумери, 720 ланци землѣ мають, але тамъ бѣтъ много Сербн.

За Дунаємъ бѣтъ: Вѣ Шиду, Беркасовъ, Бачинци, Микложевци, Петровци²⁾. И кажди маю своего попа и церкву.

Обявляю вамъ и то, же Дунай таки мали булъ того року у фебруару и марцу, же на поеднихъ мѣстохъ пешо люде преходѣли и то до теперъ нѣгда не було. А теперъ уже вода растеъ и дамши можу ходитѣ. С тимъ оставамъ у Керестуре вамъ понѣжни и благожелателни пріятель Іоанъ Виславски. Дьоровъ³⁾. 14. 3. 1882.“

II. „Славному Товариству Просвѣти у Львовѣ.

На моей адреси прислани книжочки одержалъ емъ, то есть за два мѣсяци, май и червень текущаго року и послаа адреси до-ручилъ кождому, котри радосно їхъ приняли. И ти други книжочки, котри даромъ прислани болше разъ, то я кожного року роздѣлилъ школяремъ на екзаментъ, бо у членохъ Просвѣта находится каждого числа поодна книжочка и скоро уже во кождомъ рускомъ доми находится Просвѣта. Я ихъ даровалъ и другимъ, котри и не спадають д Товариства, котримъ якую потребовало, бо не кожда книжочка за простихъ людей важна н. пр. Роскази про небо и землю, Про сили природы — не бѣтъ за кожного, дакотори любятъ святиню, а дакотори Историю Народну или Историю Бете-

¹⁾ Порція — податок; се слово уживаеъ ся і в північних комітатах Угорської Руси.

²⁾ Як із того видно, селяне вміють добре відрізнявати Русинів від Словаків і їх сіл не зачисляють до своїх.

³⁾ Се той самий, що писав і повисший лист до ред. „Зорі“. Бла-све довідую ся в сій хвилі, що він умер сього місяця (март).

ственную, а дакотори книжочки забавни; то межи Просвѣту находитя розлични книжочки, та я уже знаю, кому яку треба дати.

Дуже вамъ сердечно дяку[ю] за книжочки, котри ви за насъ даромъ прислали. Най на васъ не забуває всевишній Господь ніколи так, якъ що ви за насъ не забуваєте. Ви одни на свѣтѣ даєте радість до нашихъ серцяхъ. Не даєте намъ такъ тяжки рани до серця, якъ намъ дають наши Угорски Русини. Гдесъ тамъ сподъ гор Карпатскихъ находится одна Газета на мадярскомъ языкѣ для рускаго народу. Чи она есть мила для Русина? Нѣ, така стоить передъ нами, якби вовкъ стоялъ перед овцю. Перви разъ малъ емъ щастя проч[ит]ати 15 червня газету [Kelet], у которой було надруковано: ez a nép, a melyik anyira szereti a magyarságot és annyira szeretne megmagyarosodni; ez a nép jobb sorsra és több figyelemre benne érdemes — то есть: сей народъ, котори на тилко любить мадярщину и на тилко любилбися помадярити, сей народъ лѣпшей и болшей благодарности малби бути достойни. Olszavszky Lajos. — Лѣпше булоби ся такому пану не мишати мадярскою газетою межи руски народъ. Коли онъ знае газети писати, то онъ познае и уставъ граждански мадярской держави: праворавность (sajat-szabatság). Лѣпше було би ему руску газету писати и не умеръ би полъ дня скорше, як мае умрети и зосталби рускимъ патріотомъ.

Я завсегда думалъ, що въ Угорщини пол миліона Русинохъ, а теперъ знаю, же нѣтъ Русинохъ лишъ въ Бач-Бодроцкомъ и во Сремскомъ комитатѣ.¹⁾ И ми дуже любимо нашу землю и припознаемо, що есть земля мадяровъ и ми ей граждани, припознаемо нашего Милостивого Короля Франць Іосифа І и ми завсегда готови добри и зли часи подѣлити зъ мадярами, лишъ свою народность будеме хоронити по нашихъ свободнихъ правахъ. Хотяй насъ въ Куцурі не вси жителѣ руски, лишъ два части, але зо всимъ руске село; маемо Русина нотаруша — рускаго священника синъ, Лусканци Берталанъ — и теперъ прошлыхъ дняхъ юнія 24 булъ на-имено[ва]ни от солѣабирова (штулрихтера) потновтарушъ также руски синъ (унтернотаръ); у нашимъ округу маемо подсолѣабирова (унтерштулрихтеръ) также руски синъ съ Коцура, еще молоди, 26 лѣтни, на которого маеме болшу надѣю, Шоошъ Гаврилъ; всихъ рускихъ панохъ маемо, еще воздухъ руски надъ нами и самъ Господь Богъ Русинъ, наши дѣти кажутъ. (Дальше згадуе про живива і членські справи). 25. 6. 1890. Іоанъ Юикъ“.

¹⁾ Подкарпатски Русини уже скоро вси помадярени. — *Прим. автора листу.*

Інші листи не цікаві для нас, тому я подам тільки, про що в них говорять ся :

III. 6. 4. 1884. Подяка читальні в Коцурі за даровані книжки.

IV. 22. 10. 1888. Письмо з Куцури від Івана Югика. Повідомляє, що з'єднав нових членів Просьвіті і просить написати йому, чи не міг би зі Львовом навіязати торговельних зносин, бо він торгує яйцями і маслом.

V. 20. 1. 1889. Від тогож. Повідомлене про впис нових членів і виступлене деяких давніших.

VI. (Без дати). Від тогож. Повідомлене про членів, надто про пенсіонованого урядника, Русина, Гавр. Гвоздяка, що оснував фонд на вивінування бідних дівчат.

VII. 19. 9. 1889. Від тогож. Справа членів.

VIII. 1889. Від тогож. Справа членів.

IX. 30. 9. 1890. Від тогож. Справа членів.

X. 15. 11. 1890. Від тогож. Справа членів.

Дальші листи, писані до мене, походять від двох богословів, одного учителя і одного селянина. Вони написані на мою просьбу, до якої дали причину рецензії проф. Пастрнека та Соболевського. Прочитавши їх, я подав із них зміст усім чотиром моїм знайомим і просив висловити свої погляди в тій справі. Вони зробили те; і хоч може не одно не витримав в них критики, то всеж вони будуть мати вартість як вираз поглядів Бачванців у справі приналежности їх до нашої нації. Подаю їх у повній основі :

I. „Чи правда що Бачвано-Срѣмски Русины Словаки? Не е важнѣйшой рѣчи, хоть котрого народа, якъ самъ отвѣтъ на вопросъ какой онъ національности. Я думаю, що то и не тяжкое дѣло постановити за якій народъ, котрой онъ національности приписати ся имѣть. Не такъ се дѣло стоитъ съ нами, Бачвано срѣмскими Русинами. Хотя мы сами себе считаеме Русинами, и не е жадного человекъ, котрый бы иньшакимъ считалъ себе якъ Русиномъ, однако намъ учени люде не хотять признати право называти себе Русинами, но они называютъ насъ Словаками. По чему? По тому, що наша малоруска мова змішана дуже съ словацкою мовою и подобаетъ больше на словацку якъ на руску. То ихъ единый аргументъ, на котрый основувати можуть свои доказы, больше дармо будутъ шукати, бо ихъ не годни найти.

Чи правда, що Бачвано-Срѣмски Русины Словаки и нѣтъ Русины? Отвѣчаю певно нѣтъ! Хто хочеть о томъ пересвѣдчити ся, най познакомится съ исторією нашего Бачвано-Срѣмскаго народа.

Хоть не е о томъ опширной исторіи, но то е певно що они приселили ся изъ повночной Угорщини, изъ комитатах Zemplèn и Saros. Рокъ переселенія не е точно опредѣлений, по вообще мѣніе е, що то стало ся передъ якихъ 150 роковъ, отже при концѣ першой половинѣ XVIII. столѣтія. Только певно знаеме. Въ Земплинскомъ и Шарошскомъ комитатахъ и теперь суть таки само Русины, и съ такою мовою якъ въ Бачцѣ и въ Срѣмѣ. Сін Русины змѣшани суть съ Словаками. Словаки говорятъ чистою словацкою мовою, а Русины такою, якъ то п. Гнатюкъ указалъ въ брошурѣ: „Руські оселі в Бачці“ т. е. мѣшаною руско словацкою мовою. — Якъ же то можна, вопрошаю, що одна часть словацкаго народа въ одномъ селѣ говорятъ чисто по словацки — друга же часть того самого народа (бо консеквентно и они Словаки), въ томъ самомъ селѣ говоритъ рускою мовою мѣшанною съ словацкою? Если они одинъ народъ словацкій, тодѣ повинни мати и одну мову словацку, або если одна часть якого села измѣшати свою чисту словацку мову съ рускою — тодѣ повинна такъ само и друга часть народа того самого села.

Фактумъ е то, що такихъ селъ — где Словаки змѣшани съ Русинами — въ повночной Угорщинѣ е дуже много. Якъ же то стало ся? То иньшакъ пояснити не можно якъ такъ, що въ часѣ поселенія Русиновъ въ повночну Угорщину — одна часть Русиновъ поселила ся межи Словаками, котры уже тамъ жили, а зачѣмъ Русинъ лехко можетъ навчити ся словацкой мови, совсѣмъ натурально сталося, що Русины въ тыхъ краяхъ черезъ сообращенье, торговлю и т. д. мало по малу все больше и больше мѣшали въ свою мову слова и формы словацки и изъ того произошла мова не словацка но „словенска“.

За доказъ того довожу нашихъ Срѣмскихъ Русиновъ. Они поселили ся тамъ изъ Бачки, где Русины не суть дуже мѣшаны съ Сербамы и Хорватами и такъ они свою мову, с котру прійшли тутъ изъ повночной Угорщины не мѣняють. Но Срѣмски Русины мѣшаны суть съ Сербамы и Хорватами и въ слѣдствіе того они въ свою руску мову уже дуже много примѣшали Сербски слова и формы. Если такъ стало ся съ Срѣмскими Русинами лишь черезъ нѣсколько десятковъ роковъ, дуже легко могло стати ся то само съ Русинами повночной Угорщинѣ.

Русины въ комитатахъ Земплинѣ и Шарошѣ называютъ себе „словаками“, они говорятъ „по словенски“. Они знаютъ, що ихъ мова уже не чиста руска, протѣ частѣйше называютъ себе „Словаками“ якъ Русинами. Не кажутъ, що они Словаки, бо они

дуже ясно разлучають Словаковъ отъ Русиновъ (Словяковъ) и про то всё кажутъ, що они той самой народности якъ прочи Русины на повночній Угорщини.

Не можно певно знати чи сіе ихъ назвиско: „Словякъ“ и въ давнѣйшихъ часахъ уживало ся (употребляло ся) вьедно съ рускимъ. Я гадаю, що лишъ изъ новѣйшихъ часахъ походить. И се не тяжко доказати. Наши Бачвано-Срѣмски Русины изъ комитетакъ Земплинъ и Шарошъ — где по при „Русинъ“ употребляютъ и „Словякъ“ „словенски“ — приселили ся. Если бы се назвиско: „Словякъ“ „словенски“ давне було, тодѣ бы его и нашъ народъ въ Бачцѣ и Срѣмѣ употреблялъ. Но нашъ народъ и не знаетъ за такое имя — отже лишъ изъ новѣйшихъ часахъ походить имя: „Словякъ“ „словенски“.

Но спросимъ ся отъ самого народа Бачвано-Срѣмского, какой національности? Не е жадного челоуѣка межи нами (кромѣ „интеллигентныхъ“ ренегатовъ), котрый бы на сей вопросъ иньшакъ отвѣчалъ, якъ то що онъ „Руснакъ“ (больше употребляетъ ся) або „Русинъ“ (менѣй употребляетъ ся), говоритъ „по руски“, національности е „руской“. Они знаютъ, що ихъ дѣды прійшли съ „горниці“ (такъ называютъ нашо Русины повночну Угорщину), они знаютъ, що тамъ е еще больше „Руснакохъ“ и що они одной національности съ ними. — Я гадаю, що лѣпшого аргумента уже и желати не можно.

Нашо Русины знаютъ Словаковъ, бо и тутъ въ Бачцѣ суть словацки села, а такъ само знаютъ насъ Словаки и едни отъ другихъ рожнятъ ся по типу, мовы, облеченю, и звычайохъ. Русинъ по типу такъ легко можеть спознати Словака, якъ въ Галиціи и пр. жида. Въ мовѣ рожнятъ ся майже въ каждомъ словѣ. Словакъ и Русинъ порозумѣють ся якось, конечно каждый Славянинъ съ другимъ славяниномъ порозумѣеть ся, но то тяжко многоразъ только по смыслѣ. Я уже иншихъ славянскихъ языковъ знаю, но коли читаю яку газетку або книжку словацку — я то дуже тяжко, або ничъ не розумлю изъ того, що читаю. Суть у насъ прости люде, котри уже по 8, 10 роковъ читають словацки газетки, а они еще и теперъ не знаютъ говорити по словацки и много того не розумѣють. Если правда, що наша мова словацка и що мы Словаки, тогда вопрошаю, по чому мы не годны порозумѣти тоту нашу мову, чому намъ такъ тяжко учить ся той мовы?

Въ облеченю также рожнятъ ся. Правда, що руске облеченье подобне словачкомъ, но въ многомъ оно не такое, якъ у Словаковъ. Руска „бунда“ е широкое довгое облеченье изъ кожи овчей

безъ рукавохъ. Словаки того не мають, они мають довги кожухъ изъ овчей кожи съ рукавами, а рускій „кожухъ“ е короткій.

Звычай народни словацки не спознаю добрѣ, но минѣ казали, що свадьба у Словаковъ совѣмъ иньшакъ отправляетъ ся, якъ у Русиновъ. Напротивъ за многи звычай народни знаю, котры отвѣтствуютъ народнымъ звычаемъ рускимъ на повночной Угорщини, н. пр. колядки на Рождество, поливаня на Воскресеніе [(„Велька ноць“) второй и третій день: второй день мужнины жены, третій день женщины мужъ], писанки и т. д.

Также и въ стравахъ не рожняютъ ся Бачвано-Срѣмски Русины отъ Русиновъ полночной Угорщины н. пр. „бобальки“ (на Рождество), „пироги“, „сирецъ“, „галушки“, „замешка“ (изъ тенігеричной муки приготовлена), „циберей“, „геровци“ и т. д.

Що Бачвано-Срѣмски Русины суть вправдѣ Русинами, доказуетъ исторія. Я въ ніякой исторіи не читавъ, щобы Словаки послѣ временъ св. Кирила и Методія були обряда восточного, но они все були западного, або въ новійшихъ часахъ реформаты (Лютераны, Кальвины). Такъ тѣ и нынѣ. Напротивъ Угорски Русины все були вѣдъ восточного обряда, а въ XVII столѣтіи пріiali унію.

Въ нашемъ народѣ е самоспознанье русской національности, но то не можно приписувати тому, що они восточного обряда съ старославянскою мовою. Они знаютъ, що и Сербы и Хорваты того самого обряда и прото они не называютъ себе Русинами по вѣры, но по національности. Я спознаю нѣсколько семейства руски, котры лишили унію и стали ся православнымъ (якъ Сербы), но прото они не называютъ себе Сербами но Русинами.

Нашъ народъ желаетъ просвѣты, любитъ читати, родичи радуютъ ся, если ихъ дѣти знаютъ читати и писати по руски. Народъ собѣ книжки и новинки желалъ, а не зналъ откуда ихъ взяти. Рускихъ книжокъ и новинокъ до передъ двома роками въ Угорщинѣ не было, Галиція далеко (прото многи куповали книжки отъ „Просвѣты“ и Ставропігійского института), и такъ народъ бувъ принужденій глядати собѣ книжокъ въ другой мовѣ, котру могъ порозумѣти. И такъ стало ся, що народъ рускій читалъ новинки и книжки сербски, хорвацки и словацки, но сеси книжки не могъ каждый розумѣти. Много разъ имъ видѣвъ, що одинъ „поучени“ читавъ яку новинку сербску або словацку, но люде го не розумѣли добрѣ, и онъ по тому своими словами разяснялъ имъ, що пишуть новинки. Замѣчаю, що такихъ книжокъ и новинокъ не було за много. Такъ було передъ появленьемъ рускихъ новинокъ въ Угорщинѣ. Якъ появила ся перша руска новинка для народа въ Ун-

гварѣ дѣло заразѣ иньшакѣ обернуло ся. На першій воззвѣвъ редакціи запрепунеровало ся изъ Бачки больше якъ 60 людей, и еще по тому черезъ одинъ мѣсяцъ число пренумерантовъ изъ Бачки надвѣсивало число пренумерантовъ Русиновъ изъ полночной Угорщини.

Нынѣ е еще больше претплатниковъ „Недѣль“. На книгопечатню „Науки“ дуже много жертвы изъ Бачки послано.

Ивъ того факта, що можно вывести? То, що Рускій народъ въ Бачцѣ и Срѣмѣ имѣетъ свою національну самосвѣдомость, то значить, що имъ тога мова лѣпше понятна, якъ словацка, хорвацка и сербска. Теперъ уже дуже мало можно найти у насъ словацкихъ або сербскихъ книжокъ. Въ моемъ селѣ въ „читальнѣ“ находятъ ся по при „Недѣль“ и „Науки“ еще и одна словацка газетка, но тоту уже никто и не беретъ въ руки.

Конечно прошу тыхъ, котрымъ еще и теперъ тога справа невѣроятною видѣтъ ся, що прѣхали сами освѣдчити ся о справедливости моихъ доказовъ. Правда, що мы найдальша часть руского племени и то е причиною, що мы уже такъ много утратили отъ руского означеня, но то еще не пошло такъ далеко, що бы насъ не можно було спознати якъ Русиновъ.

Если бы и можно було доказати справедливость мнѣнія др. Пастрнека и Соболевского о Бачвано-Срѣмскихъ Русинахъ, тодѣ бы се мнѣніе основувало ся единою на нашей мовѣ, а всѣо ино недоставало бы ему. Но и тодѣ не було бы правдиве ихъ мнѣніе, що мы Словаки, но должны бы були дати намъ какое другое новое имя, до нынѣ не знакомо въ Славянскомъ свѣтѣ; но то чей никто не будетъ доказывати, що мы маленька часть славянскаго племени самостоятельный народъ. Доказы, що мы послѣдняя часть малорускаго племени е доста, только до теперъ они еще не собрани, но не минетъ много часу и они будутъ собрани. Якъ надрукуютъ ся матеріали собрани п. Гнатюкомъ въ Бачцѣ, будетъ сеса справа еще яснѣйша.

Въ Бачъ-Керестурѣ 13/VII 1899.

Юрій Биндасъ, богословъ еп. Крижевацкой“.

II. „У Загребу 4. VIII 1899. Вп. Панье! Пише ми мой колега Биндасъ, же булъ у Галиціѣ и у Львову и же на вашу брошуру о бачванскихъ Русинохъ гварелъ и твердзелъ др. Пастрнекъ, же ми Словаци. Зато мамъ часцѣ за шциккихъ богословохъ бачванскихъ послацѣ протестъ на тоту твердню. Ми и цали народъ, котри вони назвали Словаками, вше ше чувствовали Русинами, а нѣгда Словаками. Но то може буцъ теоретичне доказиванье, алье да е

правда, тому ше проциви готово цали животь и кажди крочай бачванского Русина. Такъ може доказоваць едино, хто тотъ народъ нѣе позна и нѣе булъ меджи нѣмъ. Правда естъ вещей ствари, котра на народъ свой упливъ маю и однародзую го, алье вонъ до тѣразъ ище слава Богу у главнимъ зачувалъ свой русински характеръ, гочъ е якъ мала оаза у силней смѣси народностей (Мадярохъ, Швабохъ, Сербохъ, Словакохъ и т. д.). Па и нѣе чешко доказаць, же ми нѣе Словацѣ, алье Русинѣ:

1. Народъ нашъ одъ кеди ше ту присельель, вше ше волалъ Русиномъ (Руснакомъ) и нѣгда би и найзаднѣи и найбѣднѣйши мужикъ на питанье цо ши? нѣе одвѣтовалъ: я Словакъ, но пове кажди: я Руснакъ (Русинъ) — знакъ, да ше вше чувствовали Руснаками одъ своихъ старихъ (прадѣдохъ), котри пришли предъ 150 р. зосъ горе и котрихъ тримаю за своихъ братохъ.

2. Правда языкъ (дїялектъ русинскаго горнього языка) маю свой розлични од горнѣхъ Русинохъ и одъ Галичанохъ, но да е идентични (исти) зосъ словацкимъ, то зо шицкимъ крива твердня. У близини бачв. Русинохъ наоколо жию Словацѣ и за чудо, якъ же ше нѣе стопель нашъ дїялектъ зосъ словацкимъ? И чи можу маць 2 льебо 3 валали истей народности розлични языкъ константно а у такей су близини ($1\frac{1}{2}$ години). Па Русинъ гвари Словакови: Ти Словакъ, гочъ го и розуми. И правда, же му е слични, алье льемъ тельо, якъ и другому Славяну по язку н. пр. Сербови. Серба и Словака еднакъ розуми, па нѣхто нѣе пове, же Русинъ Сербъ якъ и за Серба нѣе пове, же е Словакъ и обратно (за Слов. да е Сербъ). Узрокъ тому нѣе може буць у вѣри, бо Словакохъ естъ и у другихъ крайохъ и нѣе волаю ихъ Словаками зато, же су протестанти, алье же ше сами такъ одъ старини волаю. Такъ и Русинъ ше нѣе вола Русиномъ зато, да ше разликуе одъ Словака само по вѣри, а иньшакъ да су истей народности (Словаки), алье ше такъ вола и самъ и одъ другихъ, бо ше чувствуе братомъ Русинохъ зосъ горе. Па и то: Позна еденъ другого, розумя ше, а ипакъ нѣе знаю гуториць еденъ языкомъ другого: — да имъ исти языкъ, то би нѣе була у такей близини такъ длуго така разлика, алье би ше стопели у еденъ языкъ погоово при такей комуникациѣ, дзе ше еденъ зосъ другимъ кажди дзень сходзи. И чудно и того: Русинъ розуми добре Словака, алье себе нѣе бере його слова: (його дїялектомъ ше служи у шали, за: Witz), ма вельо цудзи слова, мадярски, нѣмцки, а словацки нѣе, а у сличнихъ (подобнихъ) словахъ ма исти корень, алье нѣе исти наставакъ. (Я нѣе знамъ и самъ словацки).

3. Народъ русински правда заосталъ, но у новше време ше почалъ дзвигаць и будзиць и кедъ го нѣе задави мадярски (бо ужъ и школи державни мадярски), подзвигнѣе ше фришко, бо е бистри — почалъ читаць новинки. У початку сербски, яки досталъ и русински кнѣжочки, а у заднѣе време и словацки, но мало, вѣльо вецей русински, а одъ словацкихъ заднѣ 3—5 роки „Крестантъ“, но нѣе розуми го, льемъ хто длужей чита, а русински готово кажде слово розуми, гоч е горнѣ діялектъ (Наука, Листокъ, Недѣля, Посланикъ, Просвѣта, Мисийно кнѣжочки). Правда естъ тому вѣльо узроки, хтори заперчюю його интелектуални розвитокъ: прессія одъ Мадярохъ, бо у школахъ дзеци муша учиць мадярски, а нѣе розумя и с тимъ имъ ше таленти тупя. А доказъ, же народъ ма вѣльки интелектуални способносци то, якъ напредуе у матеріалней култури практично и раціонално газдуе и робя у шицкимъ. И да ма добру и патріотичну интелігенцію, булъ би дальей. Окремъ учительохъ и попохъ нѣема нѣяку интелігенцію. Нѣема вождохъ. Да народъ ма и чувствуе ше русински и то доказъ, же го такъ шицки волаю и по ношнѣ у шматохъ и по обичайохъ. Шмати му дзегодъ естъ Русина розлични особенно одъ Словаковихъ шматохъ. И гочъ страцелъ ужъ вѣльо зосъ своей правей старей ношнѣ, бо и ту (у тей ствари) доминира ужъ и мадярска а помало и нѣмецка ношня (обльеченье) то ше ипакъ одъ шицкихъ розлучуе и позна ше доразъ на перши взглядъ: то руски легинѣ, льебо дзівка (особито сукнѣ, а у легиня гачи широки, котри ужъ виходѣа зосъ моди и превладали надраги) а стари ше познаю по кожуху и длугихъ власохъ. И цо старши людзе, то маю вецей конзервативизма у себе и указую крашши и чистейши карактеръ и типъ (typus) русински: чистейша и краша бешеда презъ мадярскихъ словохъ, вецей народни фрази и пословици и т. д. А „typ“ во опще ше розликуе Словака одъ Руснака. Правда нѣе розликуе ше якъ монголски типъ одъ славянского, алье на тельо, да человекъ, котри видзелъ Руснака и Словака нѣе заменѣ ихъ. Сродни су дакле у бешеди, якъ зосъ другима славянами такъ и зъ нѣма, алье нѣе маю исти языкъ, анѣ исту шмату, анѣ исту віру, анѣ нѣе исти обичай, зато и нѣе може буць Русинъ Словакомъ, алье су одъ Словакохъ нѣншака и друга народносць: Русини (Руснаци) су якъ ше сами волаю и вше ше волали, а такъ ихъ и шицки други волаю па и сами Словаки имъ гваря: Руснакъ.

И бизовно скорей ше нашъ бѣдни народъ страци медзи Мадярами и нѣе станѣе го, якъ постанѣе Словакъ, гочъ блѣско коло нього (Лалить Пивница и др.) Словаки, бо Мадяре робя такъ, же каждого патріотичного Русина муши заболѣць шерцо, кедъ подума на бу-

душность свого народа; а́ле якъ ма мало интелігенціѣ и одъ тей векша часць ше сце волац Мадярами и народъ такъ учи, но озда ше обраци разъ то и пребудзи ше народъ. А на концу то твердзиць за нашъ діалектъ, якн е terazъ, же е словацки, консеквентно же ми Словаки, то презъ фундаменту за того, котри позна языкъ и народъ еденъ и други, бо тому контрадикція у каждой ствари ше находзи, котра спада на карактеръ еdney индивидуальности и народности. А скорей то було ище меней можно, кедъ булъ чистейши языкъ и блѣжши горньому, а да булъ исти, осталь би у сушескихъ валалохъ и нѣшка исти и нѣ розликовавъ би ше такъ барзъ. — Тельо примце, поштовани панѣ, одомнѣ и одъ страни моихъ колегохъ уніятскихъ богословохъ зосъ бачванскихъ Русинохъ, котри, кедъ Богъ да, буду будзиць, якъ зверша свойо студіи, свой любими русински народъ зосъ глѣбокого сна: котри народъ въ едно з нами шпиваль и будзе кажды, котригодъ ше нѣ помадари, вше шпиваць зосъ щирого и веселого русинского шерца: „Я Русинъ билъ, есмъ и буду, я родилъ ся Русиномъ“.

„Опросце ми, же сомъ тельо вельо написаль: интенція ми була добра, да бранѣмъ свой народъ і його мѣно, котре наслѣдилъ одъ своихъ прадѣдохъ. Може буць естъ и инконсеквенціи и нелогично повязани думи, а́ле и нѣ чудо, бо нѣмамъ часу: colloquia ту предомну и то у наглосца и фришко написане: думи озда увидзице па кедъ су вамъ хасновити, ви ихъ льепше зложце и конструйрайце зъ нѣхъ аргументъ на противникохъ. Нѣ знамъ, чи ище порозумице мойо писмо и нашъ діалектъ? Примце поздравъ братски, искрени (и) пріятельски и сердечни одъ:

Димитрія Надъа, богослова II. г. у Загребу“.

III. Д. Микола Губаш, учитель і дяк у Коцурі, відповів на мое питање так:

„Мое мнѣніе также то естъ, що нашъ народъ во Бачки рускій естъ, бо такъ онъ себе самъ русскимъ именовъ всегда звалъ и до днесъ себе за такого держить, бо такъ его и други народы зовуть: Мадяры „Orosz“, Нѣмци „Ruthén“, Словаки и Серби „Русъ“, а такъ бачванскіи якъ и тренчанскіи, нѣтра[н]скіи и други Словаки русскимъ его называютъ и жаде́нъ его за Словака не держить.

„...Мадярскіи писатели ранше або позднѣйше описують Бачку и о ей народностихъ пишутъ, а о Русинахъ завше въ окремыхъ еста тяхъ пишутъ и нѣколи Русина со Словакомъ не помѣшаютъ, окремымъ русскимъ именовъ его называютъ.

„Наше нарѣчіє Словакъ не держить своимъ, оно маєть бути найроднѣйше „Цотакамъ“ и Лемкамъ; правда же оно и словацкому языку сродне есть. А чи другіи русскіи нарѣчія не суть сродніи словацкому и ческому языку?

„Народъ нашъ во Бачки читаєть и пишєть кириловскими буквами¹⁾. Писеньки радо спиваєть слѣдуючи: „Прошу красно преславную столицу“, „Дай же Боже добрый часъ“, „Широкое болотище вода заляла“, „Во недѣлю рано козака поймали“ и другіи. Изданія Качковского товариства, Недѣлю, Науку, Просвѣщеніе и другіи изданія Купчанковы радо читаєть. Будимъ-Пештянска „Недѣля“ во Коцурѣ до 50 предплатниковъ маєть, и такъ и ужгородска „Наука“. Фонетику не любитъ и не читаєть ѣ.²⁾

„Которому языку есть бачванско-русске нарѣчіє найсроднѣйше, то най опредѣлять языкознанци. Я только то знаю, що нашъ народъ якъ една капля воды во мори, между Мадярами, Нѣмцами, Сербами и Словаками живєть уже 150 р и охранилъ свою народность и свое русское имя и кедь Богъ дасть и на далей русскимъ позостане.

„Маю еще то замѣтити, що: каждый народъ маєть право то пожадати, обы го другіи народы такимъ именемъ звали, якимъ онъ себе самъ зоветъ. Сэрби и Хорваты больше діалектовъ маю[тъ], но письменный языкъ у обоихъ одинъ есть, только та розниця постоить между ними, что Хорваты латинскими, а Сэрби кириловскими буквами пишутъ, но и такъ Сэрбъ зостане Сэрбомъ, а Хорватъ Хорватомъ и жадєнь изъ нихъ не хочєть свое имя напустити. Такъ то и нашъ бачванскій народъ не припознаєть другое имя своимъ, только русское и спѣваєть:

¹⁾ Треба розуміти звичайну нашу скоронись; кирилицею пишуть лише духовні книги, яких там є значне число. В Коцурі є один такий „спеціаліст“, що цілу зиму нічого не робить, лише переписує замовлені книжки дуже красивим письмом, за незвичайно дешеву ціну. Між тими книжками подібують ся звичайні церковні книжки (євангелія, апостоли і ин.) і всякі збірки духовних пісень, страстей Христових (апокрифічних) і т. д. Замітне се, що мова в одних рукописах церковна, лише з невеличкою домішкою місцевого говору, в иньших зовсім місцева. Я маю надію дістати в недовгім часі один із сих рукописів і дещо з нього опублікувати.

²⁾ Д. М. Ёубаш помиляєть ся, кажучи, що Бачв. Русини не люблять „фонетики“. На скільки я зауважав, то вони читають часто сербські газети, книжки, учать ся в школах по сербськи (у Сримі), а наזורейська секта навіть свої богослужєня відправляє із сербських книжок — очевидно задля браку иньших, більше зрозумілих. Чи робили б вони се, коли б не любили „фонетики“, яка у Сербів здавна прийняла ся?

Я Русинъ былъ, есмь и буду,
Я родиль ся Русиномъ;
Честный мой родъ не забуду,
Останусь его сыномъ.
Дай Боже!“

Во Куцурѣ, дня 1/13 октоврія 1899*.

IV. „Вд. Добродію! Я ваше писмо досталъ и разумелъ сомъ о ствари, цо ві мніе питає о бачванскіхъ Русиныхъ. И я на то барсь твердимъ и припознамъ, же ми прави Руснаци, як и ві у Галицийи, котри жийце. Як Вам познато, же ми ту у Бачкі льємъ єдна часть одорвати отъ нашихъ прадиохъ, котри ту насельели и вони ше ту твардо тримали до днесъ Руснацами; але же ихъ ту мало було, так вони помали и помали у слову бешеду пременьели, же ми дньешка нє так бешедуєме, як тоті нашо браца, хтори остали на својимъ темелю. И то ље правда, бо ми ту таки, я[к] кедь од дзєцохъ мац и отецъ умре, льєбо як пчоли, кед остану пресь матки. Альє и пак ми ше тримаме твардо, же ми льємъ Руснаци, бо ми нашей вири грекокафтолической, котори нашо прадѣдове при-яли отъ Кирила и Мефодия, а Словаци, вони зо шицкимъ од насъ одликую и у набожинству ц у понашаню і у своєй вири: вони ше волаю евангелисти, реформати и т. д. Ми льємъ у тимъ заосталі отъ нашихъ братохъ Руснацохъ, же ми нє маме ту у нашей Бачки своєй гімназии, своєй велкі науки, с тимъ наша и бешєда ше одликує од васъ. Альє и пак поедино най ше єдного жителя пита дахто у Бач-Керестуре, же цо вон, на кажди начин отвитує вше, же ље Руснак. Жаль намъ, же ви насъ як своихъ братохъ нє припознає, же ми Руснаци, альє я вше повємъ, же я Русинъ булъ и руска кров во мнѣ совѣщаєтъ, альє нє льєм во мнѣ, альє вшиткихъ Бачванскихъ Русиныхъ в Керестуре и Коцуре, бо ми иншак материнскі язык нє знаме виповєсць или виговориць, лємъ руски, бо за то, же наша мацъ каждого родзєного Рускиня була.

„И ту я ваше желаніє докончуємъ и я якъ єден нє учени человек, кед дацо у ствари нє написано, як треба, модлѣмъ по-правиць стварь.

„С ти[м] заклчуємъ и поздравлямъ Васъ якъ своихъ братохъ Русиныхъ, нє забувайце на насъ, же ми Русини.

Керестуръ, 1899. Papp Gyurdesz János“.

Із усього наведеного доси виходить:

Усі письменники, що згадували коли небудь про Бачванських Русинів, уважали і називали їх тільки Русинами, а не инакше;

У школі і церкві послуговують ся Бачванці тільки руськими книжками, а не словацькими; книжки, газети читають також руські — і то не тільки з північної Угорщини та з Відня, але і з Гали-

Тэраз заі́на старо́ста бешэду: „Так чу́йме іш чіта́тэлей, іс пі́сма сьята́го: Во пе́рві дeнь Бог сотво́ріл світ, а фто́рі твeрд, трéті дeнь Бог разлу́чил во́ду од зeмлі і повeлы́л зeмлі прозяба́ті ўсё́йау тpaву і наслaждeніe. Во чeтвeрті дeнь Бог сoздaл слoнцe, луну і дpyгія сві́тлa нeбeсна́я. Во п’я́таті дeнь рі́бі і пті́ці. Во шeсті дeнь ўсё́я ро́ді чeтвeронóжных і полз’я́шчїх жівoтвїх. На послы́док сотво́ріл Бог чeлoвїкa по oбpaзy і по пoдoбію свoйёму. Он ізoбpaзіл йёму кі́лo oт пeрстї і бдў́-нул во то́йцe слoвeснў́ю і бeсмeртнў́ю ду́шу, ко́тoрі oбpaс бoжeствeннї́я свoйё́я мў́дрoстї і блaгoстї вeлeл’пї́я запeчaтл’їл. Пeрвї чeлoвїк нa-зівaл сё́я Aдaм і пeрвáго чeлoвїкa сотво́ріл Бог paй нa вoстoкy і пo-стaвіл йё́го упрaвітeлeм paйa і пoкoрі́л йё́му Бог ўсё́я зві́рі і пті́ці paйскі́я. І по бóжйёму пoвeл’їнї́ю нaрeк ўсїм і́мeнa. І від’їл Бoх, йaкo нe вoзмóжнo йeдїнoму чeлoвїкy нa зeмлі́ жїті. Бoх ўсeмoгў́щї нaпў́стїл нa Aдaмa глyбoкі́ сoн і зв’я́ўшї йeдїнo рeбpo oт плoті́ кoсті́ йё́го і co-твoрі́л йё́му жéнy. Йё́гдa Aдaм прoбудї́ўшї сё́я oт снa свoйё́го і від’їл жéнy свoйю́ Йё́вy і глaгoлaл йё́й: Ві́м, йaкo кoст oт кoсті́ мoйё́я. І ўбo oд днeс йё́сі жéнa мoйa! Імї́яшe Aдaм paдoсті́ вeлі́я“ і т. д.

чини; читають вправді і сербські газети та словацькі, але не уважають їх своїми.

Звичаї їх, хоч потратили багато із давнього посеред нових і цілком иньших обставин, показують все таки на спільність із Русинами. Те саме тикається і їх словесности. Правда, в останній видний вплив словацький, але се не може рішати про їх народність, бо так само сильно проявляє ся у словесности вплив сербський і мадярський, про що кождий зможе переконатися, коли я оголошу зібрані материяли в Бачці.

Слідів історичної або літературної традиції словацької нема у Бачванських Русинів ніяких; коли б вони походили від Словаків, то якісь сліди того мусіли б були заховати ся.

На підставі віри я не зачислявав Бачванців до Русинів, а коли б був схотів те робити, то був би зачислив до них також Хорватів, які враз із Русинами належать до одної єпархії і мають спільне священство. Та се був би абсурд, якого не допустив би ся ніхто, хто був коли у Бачці і знає хоч трохи тамошні відносини.

Одно, що найбільше промовляє за причисленем Бачванців до Словаків, се мова, справді сильно пословачена, хоч через те іще не словацька; на ній оперли теж свої висновки проф. Пастрнек і Соболевський, хоч належить заважати, що їх досліди опирали ся виключно на фонологію, а всі иньші прояви мови, що не давали права називати Бачв. кольоністів Словаками, були поминені. Та сама мова, без огляду на иньші річі, що лише всі вкупі становлять характеристику національности, не може бути ще рішучим чинником при відповіді на питання, якої хто національности. Ми знаємо, що Ірландці утратили здавна свою мову і говорять — з малими вїймками по англійськи. А проте вони не тільки не зачисляють себе до Англіїців, але зістають ся їх найбільшими ворогами. Так само Жиди: вони у якій країні живуть, прибирають собі мову краюї людности — хоч часто послугують ся при тім ще другою мовою, т. з. жаргоном, якого одначе не можна уважати характеристичним рисом їх національности. Жиди говорять проте по російськи, українськи, польськи, сербськи, чеськи, румунськи, мадярськи, вїмецьки, французьки і т. д. а проте ніхто не причисляє їх в науці до тої нації, якої мовою вони говорять. І з того показується власне, що крім мови мусять бути ще щось иньше, по чім належить пізнавати національну відрубність народа.

Не менше важна річ тут для нас і те, що Бачванські Русини обіли в Бачці під назвою Русинів (згадка Котмана) і під такою назвою завсїгди фігурували перед властями. Коли б вони

були хоч трохи подібні до Словаків, то з ними певно було б сталося те, що з північно-західними Угро-Русинами, яких у статистиці зачислявано раз до Словаків, то знов до Русинів, відповідно до того, як місцевим властям було треба. Такий факт однаке про Бачванських Русинів зовсім не звістний.

Таким чином думка проф. Пастрнека і Соболевського, що зачислили Бачванських Русинів до Словаків, не має ніякої підстави і ми й на далі мусимо їх уважати Русинами, а не Словаками. Інша річ, чи вони під натиском обставин не винародовлять ся зовсім, але се покаже будучність і про неї тепер нема що говорити.

II.

Із питанням про національність Бачванських Русинів звязане також питання про національність Русинів західних комітатів, із яких перші походять. І тут погляди різних письменників та учених поділені: одні зачисляють жителів Земплина, Шароша і т. д. до Русинів, другі до Словаків. Обі сторони мають за собою прихильників і противників, обі підпирають свої висновки всякими аргументами. Супроти того нам не лишається нічого иньшого, як придивити ся ближше тим спорам, увійти в їх причини і винайти, по чийм боці правда. Коли однаке в попередньому розділі було легко се вчинити задля малого числа літератури предмета, то тут справа далеко трудніша, бо має велику літературу. Переходити її вповні і виказувати в ній усякі суперечности, неточности і иньше — не можливо, бо тоді треба б писати не статтю, але цілу книгу; вказати однаке на найважніше, що в ній є, уважаю і потрібною річею і на часі тим більше, що хибні погляди в тій справі розширяють ся що раз дальше.

Застановім ся поперед усього над територією заселеною Русинами — виелімінувавши неспірний обшир — і над її границями.

Границі спірної території подавали різні письменники: Шафарик¹⁾, Черніт²⁾, Бідерман³⁾, Головацький⁴⁾, Шембера⁵⁾, Заклинський⁶⁾,

¹⁾ Slov. Národopis, 1849.

²⁾ Opus cit. і мапа.

³⁾ Die ungarischen Ruthenen, ihr Wohngebiet, ihr Erwerb und ihre Geschichte. Innsbruck. I, 1862; II. 1867.

⁴⁾ Нар. Півни Галицької и Угор. Руси, передмова і мапа.

⁵⁾ Časopis N. Muz. 1876.

⁶⁾ Географія Руси (видана „Просвітою“).

Величко¹⁾, Брощ²⁾ і інші. Розумієть ся, що відповідно до своїх поглядів одні розширювали територію Словаків, другі Русинів; та самих людей одні зачислявали до словацької, другі до руської народности, при тім поводили ся тут раз фільольотичними, другий раз конфесійними причинами. Доси одначе не зібрав ніхто разом усіх прикмет, характеристичних для одної і другої сусідньої нації і не протягнув на їх підставі докладної границі між Словаками і Русинами. І не скоро, здаєть ся, буде се зроблене, бо на те треба не тільки багато коштів, багато часу, але й багато праці, якої не потрафить виконати один чоловік, хіба наукова експедиція зложена з учених обох інтересованих сторін — а на те не заносить ся зовсім у найближшій будучности.

Бажаючи роз'яснити справу руськості нинішних жителів Земплина, Шароша, Спіша і ин., мусимо вперед знати, чи були там Русини й давнійше, чи може вони зайшли там недавно, або винародовили в свою користь Словаків.

Що до першого, то різні звістки вказують на се, що Русини Шароша і Спіша не нинішні. Бідерман вказує³⁾, що вони мали вже в XVII в. свої парохії в тих комітатах в отсих місцевостях: Репаш, Ольшавиця, Ториска, Порач, Завадка, Словінка, Годермарк, Остурна, Липник, Сулин — на Спішу; Пустополе, Баєрів, Громош, Ястреб, Київ, Ренчяшів, Миклошевці, Орос-Пеклін, Шом, Гавіховці, Геральт, Градиско, Решів, Лівів, Луків, Герляхів, Грабске, Снопків, Чірч, Орлів, Легнава, Старина, Уяк, Малий Липник, Матисова, Кружльова, Шамброн — у Шароши. Крім того 4 місцевости, в яких були тодіж руські парохії, мусів він пропустити, не можучи їх відчитати в документі. Про розширене Русинів у комітатах: Абауй, Торна, Земплин, Боршод, Уґоча, Саболя, Бігар і про їх давнє поселене тамже, подає також звістки Бідерман⁴⁾ і вчисляє навіть поодинокі місцевости та наводить дати з документів, у яких згадуєть ся про них.

Також із вньших звісток знаємо, що на спірній території були давнійше Русини. Той сам Бідерман згадує приміром про едикт Марії Тереси, виданий в користь руського духовенства, який був

---

¹⁾ Мапа України-Руси, видана „Просьвітою“ і пояснення до неї в календарі „Просьвіти“.

²⁾ Studien von der slov. kleinrussischen Sprachgrenze im östlichen Ungarn. Християнія, 1897 і мапка нарисована там.

³⁾ op. cit. II, 69.

⁴⁾ Тамже, II, 70—71.

не на руку Мадярам і якого вони довго не хотіли опубліковувати, а хоч вкінці зробили се під примусом, то не рівночасно у всіх околицях¹⁾. Так само вичисляючи оселі Мацедо-Волохів між Русинами, наводить ті місцевости руські, в яких нині по поглядам декого живуть Словаки²⁾. Подаючи знов звістку про подорож російського царя Александра I, згадує не тільки про Русинів із околиць Бардийова, які говорять таким самим пословаченим диялектом, як Бачванці, але й про Русинів села Гарадни в Абауі, які нині зовсім уже винародовлені³⁾. Про бардийовських Русинів згадує між иньшим також др. Янота⁴⁾. Звісток про ширшу територію руську взагалі, можна б назбирати досить споре число, та я обмежу ся вказівками

1) „Die Theresianische Bestätigung des Immunitätsprivilegiums der ruth. Geistlichkeit war so wenig nach dem Sinne der magyarischen Munizipalbehörden, dass ihre Publikation, obschon sie bereits im Jahre 1741 von der ungar. Hofkanzlei expedirt worden war, im Beregher Komitate im J. 1743, im Szabolcszer 1744, im Unghar 1745, im Sathmár 1754, im Borsoder, im Abaujvárer und Haiduken-Distrikte 1756, in der Marmaros 1761, im Sároser Komitate gar erst im Jahre 1763, also nach Ablauf von zweiundzwanzig Jahren erfolgte!“ Dr. H. I. Bidermann, Russische Umtriebe in Ungarn. Innsbruck, 1867. Ст. 46—47.

2) „Die vornehmsten Sitze der s. g. Macedo-Walachen im Ruthenengebiete waren: Die Weinhandelsplätze im Tokaier Gebirge (Tokai, Sáros-Patak, Tolcsva etc.), dann Ungvár und Nagy-Kapos im Ungher, Eperies und Bartfeld im Sároser, Munkács im Beregher Komitate und die Kronmärkte der Marmaros“. Там же, ст. 52—53.

3) „Kaiser Alexander kam am 20. Mai 1821 Abends nach Bartfeld, wo ihn die Bürgermiliz empfing. Er hatte das Mittagmahl auf dem Hedryschen Schlosse zu Raszlavicza (in Mitte der Ruthenen) eingenommen und der Gemahlin des Schlossbesitzers beim Abschiede einen kostbaren Brillantring überreichen lassen. Am folgenden Tage besuchte er unter grossem Andränge der umwohnenden Ruthenen das Bartfelder Bad. Seine Spenden an die Ruthenengemeinden, die er passirte, sind begreiflicherweise nicht allesammt ziffernmässig zu erheben; aber dass sie bedeutend waren, kann aus dem namhaften Geschenke von 100 Dukaten geschlossen werden, welches er der bei seiner Durchreise eben im Aufbau begriffenen ruthenischen Kirche zu Garadna im Abaujvárer Komitate zuwendete. (Aufzeichnungen verschiedener Zeitgenossen). Там же, 54—55.

4) „Na szczególniejszą uwagę zasługują okoliczni Rusini, mianowicie owi z pod Makowicy, a to ze względu na niektóre starodawne zwyczaje, jakie się dotąd między nimi zachowują“. Historyczno-topograficzna wiadomość o wodach lekarskich Bardyjowskich. Skreślił ks. E. Janota. Kraków, 1858, ст. 23.

на Бідермана, де їх зібрано досить¹⁾, на Філевіча²⁾, в якого приведено кілька цікавих виписок та на проф. Грушевського³⁾. Число їх зрештою можна б побільшити кожної хвилі.

Інші письменники висловляють одначе відмінні погляди. Шафарик пр. зачисляє жителів Земплина, Шароша, Спіша⁴⁾ до Словаків. Якій причини могли його спонукати, тай багатьох інших до подібного висновку? Виключно релігійне непорозуміння. Переважна часть письменників виходила із того становища, що всі Русини мусять бути греко-католики, не всі одначе греко-католики мають бути Русини. Вони зачисляли проте греко-католиків мункачівської єпархії до Русинів, а греко-католиків прясівської єпархії — з малими виїмками — до Словаків. Тимчасом Русини на Угорщині належать іще до інших вір. Так приміром греко-католиків в Березу було (по шематизмі) 1896 р. 90.268, в Марамороші 132.783. Тимчасом мадярський уряд начислив іще в 1890 р. при народній переписи в Березу 94.650, а в Марамороші 147.474 Русинів. Надвишка отже Русинів над греко-католиками у тих двох комітатах виносила 19.073 — хоч протягом шести літ вона повинна була зрости і хоч загально беручи, мадярський уряд не скорий і не потрібує збільшувати числа Русинів добровільно. Значить отже, що до Русинів належать також римо-католики і протестанти, хоч їх ніхто

¹⁾ D. ung. Ruthenen, I, 6—9, 14—15 і на різних місцях тої самої книжки.

²⁾ „Що руська територія на Угорщині була давнійше більша, про те маємо свідощтво у М. Бейлі в його „Compendium Hungariae geographicum“. Про Саболчський замок (на Тисі поблише Токая) каже він: *parem cum reliquis arcibus interitum habuit, adeo quidem, ut paene memoria et urbis et arcis interierit. Rutheni eam inhabitant, homines iniquissimi* (ст. 301). Подібно і в Сатмар. стол. (ст. 293). Про Угочу говорять: *Inquilini regiunculae Hungari sunt, Russis Slavisque mixti*; (ст. 305). Про Абауй-Торну: *Coloni Hungari sunt.... mixti tamen Slavis Russisque*; (ст. 230). При марамороських *Hoszszo-Mező* (порумунськи Кімполжур) вказує і на руську назву: *russicum nomen Dluhe Pole*; (ст. 310). На виписане руського елемента з долини у гори вказує також: *Incolae, qua ineunt montium ordines... Slavi sunt, in planitie autem... Hungari*; (ст. 225). Про Абауй каже: *Coloni provinciae, qua expanditur planities Hungari contingere... in montibus vero Slavi partim, partim Russi, quis Ruthenos, Rusnaken germanico idiomate vocant, degunt*; (ст. 218). И. Філевичь Історія древней Руси, I, ст. 203.

³⁾ Щор Історія України-Руси, т. I ст. 126 і 130—136 та т. III ст. 97—110, де зібрані дуже докладно звістки про руську територію в найдавніших часах, про границі руської колонізації і її давність, про їх поступення зужування, про топографічні і хорографічні назви і ин.

⁴⁾ *op cit.*

зі статистиків не брав до тепер у рахубу. З другого боку належить признати, що й між Словаками є греко-католики, але їх число — хоч може не дуже вірне — виказують навіть шематизми руських епархій. Хто хоче проте подати вірне число Русинів в Угорщині, не може опирати ся на самім обряді людности, але мусить при тім оглядати ся ще на багато иньших обставин.

Бідерман, що був дуже добре обзнайомлений з угорськими Русинами і що користувався при своїй праці численними рукописами, неприступними иньшим ученим, подав у приближеню таке число Русинів не-греко-католиків: В Унгу — 10.000, в Земплині — 20.000, в Шароші — 40 000, на Спішу — 4—5.000 римо-католиків; число протестантів Русинів подав у приближеню на 20.000. З того припадало коло 10.000 на Шарош, коло 7.000 на Земплин і коло 1 000 на Спіш. Протестанти Русини в Земплинськїм комітеті належать — по його думці — переважно до Сотаків¹⁾. Супроти того такі звістки, як Срезневського²⁾, А. Шембері³⁾, А. Петрова⁴⁾, Фр. Пастрнка⁵⁾ і иньших належить уважати за безпідставні.

¹⁾ op cit. I, 100.

²⁾ „Блудчи по южnymъ отлогостямъ Карпатскаго хребта съ запада на востокъ, путешественникъ встрѣчается съ людьми русскими въ окрестностяхъ Бардѣва и Ужгорода или, какъ мы привыкли называть, Бартофельда и Унгвара. Русины по вѣрѣ живутъ и западнѣе, въ столицахъ Гомѣрской, Спшской, Шаршской, Земненской; но это — Русины по вѣрѣ, люди русской вѣры, по языку и народности они — Словаки и Мадьяры: всѣ уніаты и православные называются въ Венгріи Русинами, если только они не Волохи и не Сербы“. І дальше: „Преимущественно русскими назвать можно столицы Мармарошскую, Бережскую, Угочскую, Унгварскую, Шаршскую и половину Земненской“. — И. Срезневскій, Русь Угорская. Отрывокъ изъ опыта географіи русскаго языка. (Вѣстникъ имп. р. геогр. Общ. 1852. IV, кн. 1). Ст. 6—7. — Подібний вислов Срезневського подибуємо вже 1843 р. в його рецензії на Шафариків „Slovanský Národopis“. (Пор. Живая Старина, 1891, кн. 4, де та рец. передрукована в Жур. Мін. н. пр. 1843). Він каже, що Шафарик „на Востокъ выключилъ изъ числа Словаковъ — Уніатовъ Пряшовской Епархіи (въ столицахъ Спшской, Шаршской и Землинской), между тѣмъ какъ они почти всѣ только по вѣрѣ называются Русинами, а по нарѣчію принадлежатъ къ Словакамъ“. (Ст. 185). Через те число Словаків зменшило ся, а Русинів збільшило ся на 200.000. — Тимчасом, як ми бачили, Шафарик і так перехопив ся за багато, зачисляючи й Русинів до Словаків.

³⁾ Časopis Mus. Kr. Českého, 1876: Mnoho li jest Čechů, Moravanů a Slováků a kde obývají? ст. 665.

⁴⁾ Журналъ Мин. Нар. Просв., 1892: „Замѣтки по угорской Руси“.

⁵⁾ Národopisný Sborník, III: „Z nejvých. nářečí uherskoslovenských“, ст. 64.

Відповідно до того, які хто мав погляди про територію, заселену Русинами і про їх релігію, подавав також число Русинів. Через те ті цифри не сходять ся майже в нікого з авторів і такі ріжнородні, що опирати ся на них абсолютно не можна.

Іван Чаплович начислив у першій четвертині XIX в. 625.300 греко-католиків, а між ними 358.913 Русинів і 152.692 з русчених Словаків, т. є. Русинів, що живуть у полудневих кінцях Земплина, Шароша, Спіша, Гемера, Торни і Абауя, та говорять якимсь словацько-руським (шариським) диялектом¹⁾. Те саме число повторив за ним також Черніт у своїй монографії в 1857 р. без уваги на те, що за тільки літ воно мусіло зрости²⁾.

По обчисленням Фейнєша³⁾ число Русинів в 1840 р. виносило 442.903, а власне: Земплин 90.250; Мармарош 84.396; Шарош 66.690; Берег 65.069; Унг 58.901; Спіш 25.435; Угоча 18.560; Абауй 15.121; Боршод 5.200; Сатмар 4.364; Гемер 4.315; Саболч 3.101; Торна 1.500.

В „Časop. Českého Museum“ з 1843 р. надрукована невеличка стаття J. F. H. (Головацького) п. н. „O halické a uherské Rusi“ В ній начислив Головацький по датам із того самого року (1840) от кілько Русинів:

Назва столиці	Число населеня	Русинів	П о в і р і	
			Греко- католиків	Римо- католиків
Мараморош	167.409	100.000	143.539	10.800
Берег	104.746	64.000	70 096	8.000
Унг	108.946	63.000	64.646	21.000
Сатмар	251.378	14.500	92.378	38.000
Угоча	52 247	23 000	33.227	4.000
Земплин	234.045	85.000	103.945	112.000
Шарош	112.500	62.000	66.800	15.000
Разом	1.031.271	411.500	574.631	208.800

¹⁾ Gemälde von Ungarn, 1829.

²⁾ Коло 1818 р. начислювано в Угорщині громад, чисто- або переважно руських у: Берегу 103; в Шароши 155; в Земплині 149; в Унгу 89; в Марамороши 88; в Угочи 45; у Спішу 14; в Сатмарі 10; в Саболчи 9; в Бігарі, Торні і Бачці по 2 і в Славонії 1. (Бідерман, I, ст. 5).

³⁾ Fényes, Statistik von Ungarn, Pest, 1843, I т. ст. 56

„Крім того — пише даліше Головацький — живе на Спішу, в Гемері, Торні, Абаю, Боршодї, Бігарі і Саболчі більш 500.000 греко-католиків, а між ними коло 60.060 Русинів; решту становлять або Волохи або Мадяри. В Марамороши, Берегу, Уючі, Унгу і Шароши мають Русини перевагу над иньшими націями; в Земплині їх менша половина, в останніх столицях лиш незначне число“...

Як видно, і Фейнш і Головацький, оперуючи тими самими цифрами, прийшли до зовсім иньших висновків. Те саме повторяється й даліше аж до нині, через що й трудно дійти тут до якогось ладу.

Народня перепись із року 1851 подала число Русинів на 321.598, а з року 1857 на 423.713¹⁾. Бідерман одначе подає, що в 1857 р. мусіло їх бути коло 450,000, а в часі писання його книжки (1862) мусіли збільшити ся до числа 500.000²⁾. Рівночасно зауважує³⁾, що Русинів Земпл. комітату (округи: Гомонна, Строків, Воронів і Велико-Михайлівський (Nagy-Mihaly)) тільки тому зменшують, що там багато з них (тоді коло 30.000) належить до римокатоликів і протестантів.

Петерман⁴⁾ начислив Русинів у 1678 р. на 460 900; Головацький⁵⁾ начислює їх у тім самім році на 476.560; урядова перепись переведена в 1880 р. начислила Русинів 342.381; Брахелі⁶⁾ начислює їх в 1881 р. 460.000. Урядова перепись з р. 1890 подає число Русинів 430.282, по моїм обчисленням⁷⁾ число Русинів виносило тоді коло 537.962.

Зауважу тут іще, що самі угорські Русини (Лучкай у своїй граматиці, Терлецький в брош. „Угорская Русь“, Дулишкович в „Ист. чертахъ угро-русскихъ“ і иньші) не подавали ніколи числа Русинів понизше пів мільона, а Орлай⁸⁾ в 1826 р. дійшов був аж до цифри 800.000, що очевидно мусіла розминати ся з правдою.

¹⁾ Tafeln zur Statistik d. öster. Monarchie. III т. 1 зом. Відень, 1861, ст. 52—54.

²⁾ Op. cit. I, ст. 4.

³⁾ Ibid. ст. 3.

⁴⁾ Geogr. Mittheilungen, 24 B. 1878.

⁵⁾ Народ. п'єси Гал. и Угор. Руси, III, 6, 2.

⁶⁾ Statistische Skizze der oest. ung. Monarchie.

⁷⁾ Hungarico-ruthenica (відб. із „Записок“) ст. 6—7.

⁸⁾ Труды общ. исторіи и древн. Росс. ч. III, ст. 221 у статі „О юго-западной Руси“.

Щож властиво дає причину до такої плутанини у статистиці Угорських Русинів? Власне те, що кождий инакше дивить ся на територію заселену Русинами (одні зачисляють Земплин, Шарош, Спіш, Торну, Абауй до руської або русько-словацької території, другі до самої словацької), на віру Русинів (одні кажуть, що Русини тільки греко-католики, другі, що між ними є й римо-католики та протестанти), на мову, тай відповідно до того обчислює їх сторонничо. Бідерман¹⁾ каже про те так:

„В багатьох околицях зачисляють ся часто Мадярів до Русинів тільки тому, що вони греко-католики, з другого боку поминають ся багато Русинів тому, що вони римо-католики або протестанти. Та подвійна помилка закрала ся також до переписи людности, переведеної 1851 року“.

Дехто покликкуєть ся на Шемберу²⁾, як на авторитет у справі знання числа і розповсюдження Словаків і Русинів. Тимчасом у статі „Mnoho li jest Čechů, Moravanů a Slováků a kde obyvají“ (ČČM. 1876) він каже виразно, яким чином прийшов до дат наведених там: „Co se týče jazyka, počítal jsem v místech smíšených, v nichž se mluví dvojím jazykem, na př. slovensky a uhersky, polovici obyvatelů za slovenskou a polovici za uherskou, aneb dle případu dvě třetiny za slovenské a jednu třetinu za uherskou; v místech pak, v nichž se mluví jazykem trojím, na př. slovensky, německy a uhersky, položil jsem dvě čtvrtiny za slovenské, jednu čtvrtinu za německou a jednou za uherskou a p.“ (Ст. 394). Вправді для контролі вислав він ті свої числа ріжним людям для справдження, але все докладне не могло з того ніщо вийти. Не дивниця проте, коли він начислав на Угорщині 80.000 Поляків (число — якого мабуть там Поляки ніколи не мали), а Русинів зменшив о 150.000, бо, як каже, „zjistilo se, že vyznavači náboženství řeckokatolického, vobec zvaní Rusňaci, v Gemeru, ve Spiši, v Šaryši, též ve stolici Turňanské, Novoabauské a Zemenské, kteří posud byli pokládáni za Rusy, jsou ryzí Slováci“ (Ст. 395).

Як Шембера був одностороннім, можна пізнати з осьього: У Відні начислив він тоді 147.090 Чехів. Подаючи те число, зауважав одначе: „Вправді й четвертина, або третина з тих Чехів не освідомлена національно, а багато між ними таких, що навіть випирають ся свого походження — але все не перестали вони че-

¹⁾ Op. cit. I, ст. 2.

²⁾ Між иньшими також проф. Пастрнек. Пор. його статю: Z nejvýhodnějších nářečí uherskoslovenských. Národ. Sbor. III, ст. 64.

рез те бути Чехами і не можна їх зачисляти до Німців" (ст. 397). — З Русинами очевидно иньша річ у нього, бо йому треба було збільшити число Словаків!

Розумієть ся, що бачванські оселі, Керестур і Коцуру зачислив він також між Словаків, хоч місцевий духовник, Кутлік, обізнаний з тамошніми обставинами, не зробив того.

Таким способом зникли Русини Пряшівської єпархії у Шембери з лица землі; кождий, що прочитає повисші його слова, переконаєть ся, на скільки він був правий у таких поступованю. Зауважу тут лише, що диялектологічні його замітки про руську мову наведені на ст. 669 зовсім недокладні, а наведене там ним оповіданє з Орябини не дуже народне, що можна пізнати при порівнаню хочби моїх записок із того села з його оповіданєм.

При виясненю спору про національність західних Русинів не менше важно теж знати, хто з обох сумежних народів підлягав впливови другого і денаціоналізував ся в його користь. Із фактів, які я в часі свого побуту сконстатував на місци, і зі згадок ріжних письменників, виходить, що завсїди словачили ся Русини, а не навпаки. Бідерман, подаючи коротку характеристику таких пословачених Русинів, каже між иньшим от що¹⁾: „Пословачені Русини становлять перехід до Словаків. Се мішанина тутешніх і зайшлих Славян, а в місцях, де вони межують із Мадярами, втягнули і від тих дещо в себе. У всякім разі руський елемент переважає в них“. До пословачених Русинів зачисляє він тих, що живуть у Земплині, Шароши, Абаю і Спішу. Зауважує одначе, що їх можна уважати так само за пословачених, як і за спольонізованих²⁾ що по части має рацию. Про словаченє Русинів і про перетягуванє їх на римо-католицьку віру згадує теж³⁾. Головацький помітив також денаціоналізацію Русинів у користь Словаків і говорять про неї у передмові до пісень, виданих ним у Москві⁴⁾.

¹⁾ Op. cit. I, ст. 91—96.

²⁾ Die „slowakischen“ Ruthenen Ungarns könnten mit demselben oder vielleicht mit noch grösserem Rechte als „polonisirt“ bezeichnet werden. Ich wähle aber ersteren Ausdruck, weil derselbe weniger tendentiös klingt.

³⁾ Op. cit. II, ст. 80—82.

⁴⁾ Піснѣи Гал. и Угор. Рус, ст. 743: „Лемко никакъ не выучится по польски; даже служащіе по дворамъ и въ войскѣ и извозчики, побывавшіе въ Краковѣ и другихъ городахъ, не могутъ настроить свой языкъ на польскій ладъ, чтобы нельзя было узнать ихъ происхожденія. Лемко не роднится съ Мазуромъ, не перенимаетъ отъ него ничего, ни

Проф. Пастрнек мусів сконстатувати той факт теж рецензуючи студію О. Броха: „Studien von der slovakisch-kleinrussischen Sprachgrenze“¹⁾. Він каже там між иньшим: „Здаєть ся, що то пословачені Русини, які остали вірними своїй церкві, хоч рідну мову заміняли за словацьку. Словаки представляють у тих східноугорських столицях культурнійший і сильнійший елемент. Сє стверджують також усі звістки і досліди. Я й звертав на се увагу в своїому місці (Listy filol. 1898, 154—155). Порів. також слова проф. Броха (Arch. f. sl. Ph. XVII, 323 і Studien, 10), що говорити по словацьки вважаєть ся за щось ліпше та що тим визначають ся особливо вивчені вояки. А наслідок такої тихої переміни сей — що історія не згадує нічого про громадний перехід Словаків на православіє (унію)“. Та що більше, навіть редакція „Slovenských Pohl'ad-iv“, що вела обширну полеміку за тої справи (про неї понизше), мусіла признати словачене Русинів, при згадці про ту саму працю д. О. Броха²⁾. Проф. Брох говорить про словачене Русинів у двох своїх працях: у російській³⁾ (друкованій первістно по німецьки),

платья, ни обычаевъ. Напротивъ того онъ охотно сообщаетъ съ Словаками, легко привыкаетъ къ словацкой рѣчи, любитъ иногда похвастать знаніемъ словацкаго нарѣчія, которое даже считаетъ чѣмъ — то лучшимъ и высшимъ своего родного. Побывавъ на заработкахъ, или въ услуженіи за Бескидомъ, парни и дѣвки легко перенимають словацкую рѣчь, словацкій нарядъ и часто перемѣняютъ свои имена: Настка, Феня, Парася, на словацкія: Анница, Катица или Марця“.

¹⁾ Národopisný Sborník, III: Z nejvýhodnějších nářečí uhersko-slovenských. Ст. 65.

²⁾ „Studien... sú venované hláskoslovnému a tvaroslovnému rozboru slovenského jazyka v dvoch zemplínskych dedinách, vo Falkušovciach a Dubravke. Slováci títo sú pravoslávnej viery [uniáti], ale, tak sa zdá, že pôvodne boli Rusi a sú poslovenčení. Slov. Pohl'ady. 1899. Ч. 8. Ст. 96.

³⁾ „Угросорусское нарѣчіе села Убли“, ст. 73—74: Мы нерѣдко въ моей работѣ находимъ выраженія, свидѣтельствующія, что народъ ясно различаетъ, то ли или другое „словацкое“. Slováci или Tõûty — это совершенно чужой элементъ для Rúsin'a, Rúsnak'a. Но что вліяніе Словацкаго на сосѣднія угросорусскія нарѣчія сильно, это легко понятно тому, кто посѣтилъ эти мѣстности. Безъ сомнѣнія, Словаки вообще въ культурномъ отношеніи пошли нѣсколько дальше угросоруссовъ, при томъ ихъ племя, можетъ быть, подъ вліяніемъ культуры, вообще болѣе энергично. Вслѣдствіе безсознательнаго убѣжденія въ этомъ и появилось у угросоруссовъ понятіе, что говорить по словацки или же вѣшшивать словацкія формы и выраженія въ свою рѣчь, есть признакъ утонченности и образованности. По словамъ какъ Репай'я, такъ и священниковъ, особенно склонны говорить по словацки возвращающіеся изъ военной службы. Но

де розібраний диялект села Ублї і в нїмецькій¹⁾, де розібраний со-
тацький диялект. Дехто старав ся виказати, що Русини русчили
Нїмців і Мадярів. Мадарський етнограф, Гунфальві, каже про те
так: „Можна думати, що більшість руських осель повстала не
скорше як 150—200 лїт назад. Коли Русини взяли ся за рільництво,
заяли вони місця Нїмців на Спішу, в Шароши, Угочі і Мара-
мороши, при чім не малий вплив мала тут релїгійна боротьба:
протестанти змушені покидати свою віру, приймали грецький
обряд, бо в ньому мали змогу причащати ся під двома видами.
Рівночасно приймали вони і руську мову і таким чином ставалось
багато Нїмців Русинами. На Спішу і в Шароши третина теперіш-
ньої руської території належала до Нїмців. В Плавниці і Берзе-
виці говорили ще минулого віку цю нїмецьку“²⁾.

Бідерман³⁾ згадує також про русчене Мадярів та Нїмців; але
се така неприродна річ, що тяжко в неї повірити. Щож до назв
місцевих, які перше були нїмецькі, хоч тепер живуть у них Ру-
сини, то се пояснюєть ся так, що Нїмці й Мадяри винесли ся з міс-

и у простого, работающего въ селѣ крестьянина замѣчается эта склон-
ность, несмотря на сопротивление сельскихъ традицій. Такъ, напр. во
время моего пребыванія въ Ублѣ, священникъ сказалъ крестьянамъ,
произношеніе которыхъ я сравнивалъ съ собраннымъ отъ г. Репай'я ма-
теріаломъ, чтобы они говорили только по руснацки; это они и выдер-
живали. Но однажды, окончивая свои занятія, я хотѣлъ услышать сказ-
ку; на это мои крестьяне не согласились; для этого, говорили они, надо
призвать того-то и того, а онъ сейчасъ въ полѣ, ибо тамъ „ôrut'
i šéiut'“. Я сейчасъ остановилъ говорящего и спросилъ, что это за
слово. „У насъ, баринъ, говоримъ siuut', — но Словаки говорятъ šei-
. Его желаніе, очевидно, было показать, что и онъ знаетъ „лучшее“, „бо-
лѣе приличное“ произношеніе.

¹⁾ Weitere Slov.-Kleinrussische Studien. Ст. 103—104: Kehren
wir zum Schluss noch einmal mit ein paar Worten zu dem slovakisi-
renden Einfluss in Nordostungarn zurück, so ist es erlaubt zu schlies-
sen, dass er nicht erst von heute oder gestern stammt. Es ist schon
von anderen darauf aufmerksam gemacht, dass er wahrscheinlich schon
längere Zeit hindurch gewirkt hat. Sehr wahrscheinlich hat ein grosser
Theil der jetzt „ostslowakisch“ Redenden einst ugororussisch gesprochen.
Auch ist es nicht unwahrscheinlich, dass eine genaue sprachliche Un-
tersuchung uns sichere Merkmale an die Hand geben dürfte, wie weit
über die jetzige ostslowakische Sprachgrenze hinaus der ursprünglich
russisch redende Slavenstamm in Ungarn ausgebreitet war“.

²⁾ И. Филевичъ, Исторія древней Руси. I. Ст. 190. Гунфальві
признає одначе, що в числа 63.000 Гайдуків — 10.000 помадарщени
Русини.

³⁾ Op. cit. I, ст. 11.

цевости, а їх місце заняли Русини. Так було пр. і в Баяцї з Курцурою. Сю гадку збиває зрештою сам Бідерман коли говорить про мадяризацію Русинів у Берегу, Земплині, Абаую і Саболчі¹⁾.

Плутанина в поглядах ріжних письменників на територію західних Русинів, їх число і т. ин. відбилась також у поглядах на їх мову. І тут доси нема загальної згоди, яка прийняла ся б загально або бодай у більшості учених. Розумієть ся, що тому стоїть на перешкодї у першій мірі недостача відповідних праць про західні руські та словацькі диялекти, хоч і до того початок останніми часами зроблений. Наслідком того заявив проф. Соболевский іще 1892 р., що докладне означене границь поодиноких говорів там неможливе²⁾, хоч в дійсности воно не так. Ту саму гадку висловили також мадярські письменники Ланг і Ёкелфалуші³⁾, хоч у те, аби говорів словацьких від руських не можна було розрізнити, не можна так дуже вірити. Вправді трудности неспраз заходять при тім, але таких, яких не можна би побороти, нема. Найліпшим доказом того, що пр. границі т. зв. „шарішського“ диялекту подають ся досить вірно⁴⁾. Правда, що він не одностайний, що має підговори, подібно як иньші руські диялекти, але навіть границі останніх можна подати, треба б тільки на цілій тій території перевести відповідні диялектичні студії.

¹⁾ Ibid. ст. 12.

²⁾ „Здѣсь (въ Угріи) малорусское нарѣчіе постепенно сливается съ словацкими говорами и точное опредѣленіе границы едва ли возможно“. Живая Старина, 1892, IV, ст. 3. Очеркъ русской діалектології, III.

³⁾ „Tieto dva jazyky, najmä tam, kde miešano prichodia, sú v takej blízkej príbuznosti, že dôkladné rozlišovanie sotva môžeme očakávať, a tak stane sa, že to isté obyvateľ'stvo, ktoré raz bolo vykázané ako ruské, inokedy ako slovenské prichodí v štatistických výkazoch... Popis školopovinných detí (1870) označil ruskú ako reč materinskú na mnohých takých miestach, kde sčítanie ľudu (1880) našlo slovenskú materinskú reč“. Láng Lajos és Jekelfalussy József: Magyarországnépszerű statisztikája, 1884, ст. 142. Цитат взятий із Slov. Pohl, 1895, 8, ст. 502.

⁴⁾ Д. Ф. Пастряк в статі „Študovanie slovenčiny“ (Slov. Pohl. 1895, ч. 7, ст. 439) пише: „Důkladných odpovědi na mé další otázky dostalo se mi od výborného znalce a nadšeného ctitele šarištiny, vl. p. far. I. Kellu. První otázka má týkala se hranic šarištiny. Z obšírné odpovědi vynímám trest', která zní: Šariština tedy zaujíma téměř celý Spiš, celý Šariš, pol Abauj-Torny, a s chatrnou vymienkou celý Zemplin“. Але дальше говорить словами того ж Д. Келлю: „Na tomto území není tři obcí, jedna při druhé, kdeby ve výslovnosti, v přízvuku atd. panovala úplná shoda“.

До плутанини в поглядах на мову західних Русинів (так як і в інших справах) причинили ся головно люди, що робили свої висновки на недокладних інформаціях або на підставі неповних материялів, а з інших причин мали широкий вплив у науці та були навіть авторитети. Досить буде назвати тут Шафарика. В „Історії Слав. літератур“ ділять він словацьку мову на такі діалекти :

1) Словацький у властивім розуміню в комітатах : Турчанським, Оравським, Ліпавським, Зволеньським, Барським, Новоградським, Боршодським і Гемерським.

2) Моравсько-словацький діалект у комітатах : Прешбурзьким, Нітранським і Тренчанським.

3) Польсько-словацький діалект у комітатах : Оравським (в частині), Спішським, Шарішським, Абауйварським і Земплінським.

4) Русько-словацький діалект у комітатах : Абауйварським, Земплінським і Берегським.

5) Німецько-словацький діалект у деяких північних містах та селах.

6) Мадярсько-словацький та сербсько-словацький діалект у колоніях, де Словаки мішають ся з тими народами.

У передмові до книжки „Pjsně swětské Lidu slowenského w Uhrjch“ (1823, ст. VIII—IX) подає він той сам поділ і характеризує так „польсько-словацький“ та „русько словацький“ діалект :

„3. P o l s k o - s l o w e n s k é n á ř e ě j propletené mnohými polskými slowy a výrazy, panuje obzvláště w Šariské, Spišské a Orawské stolicy, a miluje mjsto slowenského **d**, **t**, šeplawé **dz**, **c**; k. př. mjsto iděm, buděm, mluvj idzem, budzem. Misto hrdý, srdce, prst, brzo, řjká s Polákem hardý, serce, palec, bars; **ch** wyslowuje jen jako **h** : hyba (chyba), dyhati (dýchati), hudoba (chudoba). Y nemáo slow má, kterým jinj Slowácý syce rozuměji, jich ale neužwaji k. p. dráha (cesta), dudek (groš), bul, buli (byl, byli), baur (hlubina u wodě) dýšť' (dešť'), doraz (lhed), hwozdzyk (klinec), hutoric (mluviti), dzecko (dítě), nikeho (nikoho), sauměnj (swědomj), smotrici (patřiti), molha (mhla), hwizda (hvězda), umarol (umřel), walal (dědina), pulný (plný), žoltý (žlutý), zochabic (nechati) a t. d.

4) Rusko- čili rutensko-slowenské nářečj, promišané ruštinau, jest k slyšenj w blzkosti ruských osadnjků w Uhrjch aneb tak nazwaných Rutenů, w Abaujwárské, Zemplinské a Berecké stolicy. Znak jeho jsau mnohé twrdé spoluhlásky a široké wokaly k. p. robiti znj téměř jako robătä, puem (půdem), maic, maiceri (mat', mateři), hoiscina (hostina), sglo, awa (hle). Lidé tohoto nářečj nazý-

wáni bývawj Sotácy, které jméno, jim samým neznámé, půwod swāj wzalo, jak se mnozý domnjwajj, od u nich často opětowaného slo-wjčka: cwo tak, co tak (wie so)“.

Те саме повторяє він іще й у „Slov. Národopis-i“ (3 виданє, 1849, ст. 99):

„Nářečí uherských Slowákůw jest mluwa lidu horského, písemně newzdělaná, z příčiny, že Slowáci od dawních časůw společně s Čechy a Moravany, až k některým nowým pokusům, jednoho spisowního ja-zyka, t. českého, užíwali. Není tedy diwu, že nářečí toto we množství různorečí se rozdrobilo. Z těchto wytkneme zde zejména jen jedno, ponášející se na řeč polskau, we stolici Spišské, Šáryšské, Abaujwár-ské, Zemnenské a dílem i Orawské, w němž 1) šepławé sauhlásky é, š, z nedůsledně užíwané: w lése, kačmar, čo, nakoším, kedz, bys, dze; 2) c, dz místo ě, ě: pojdzecze, budzecz; 3) h místo ch: hyba, dyhac; 4) hrube l: jablučko, mladosc, spadla, podału; 5) wkładawe e, o, u, a: serce, żółtý, pułný, barzo a t. d.“

Тимчасом хто побував на тих місцях, про які йде мова, побачить відразу нестійність сих поглядів. Про се можна виробити собі гадку і на підставі отсеї моєї статі. А прецінь слова Шафарика найшли відгомін іще в 1900 р.!

Львівський орган „Towarzystwa ludoznawczego“ „Lud“, став друкувати того року¹⁾ статю М. Гумпльовича п. н. „Polacy na Węgrzech. Studium etnograficzno-statystyczno-historyczne“. Статя нескінчена ще, тож загального осуду про неї не можна видати. З двох місць одначе можна пізнати, що автор тих самих людей, яких — хоч не в цілості — зачисляють иньші до Русинів, а д. Пастрнек і Соболевський до Словаків — зачисляє до Поляків! Місця ті отсі:

1) Вичисляючи словацькі диалекти, при чім покликуєть ся на М. Бейла²⁾, І. Чапловича³⁾, Годжу⁴⁾ і Вльчека⁵⁾, заміщує польсько-словацький диалект у столицях: Орава (долішня), Шарош, Спіш, Земплин, Абауй.

2) Поділяючи польські оселі на Угорщині на дві групи, зачисляє до столиць „у яких Поляки становлять компактну масу

¹⁾ Порівн. зовш. 3, ст. 277—290.

²⁾ Mathias Bél: Compendium Hungariae geographicum, 1753 i Hungariae antiquae et novae Prodromus, 1723.

³⁾ I. Csaplovics, Gemälde von Ungarn, 1829.

⁴⁾ M. M. Hodža, Der Slovak, Praha, 1848.

⁵⁾ Jaroslav Vlček, Dejiny Literatúry slovenskej. V Turč. Sv. Mar-tine, 1900.

і в частини тубильну¹: Тренчин, Ораву, Ліптаву, Спіш, Шарош, Земплин, Гемер, Абауй¹).

Так само Головацький подаючи границі Уг. Русинів, каже: „Русини живуть ще на Спішу, в Абаую, Саболичі, Торні, Боршоді, Гемері; але ті Русини говорять в Борш. Саб. Гем. і в полудневій частині Абаую по мадярськи (заховавши лише слав. літургію), а в Земл. Шар. і Спіші і в північній частині Абаую по словацьки шарішським діалектом, так що лиш чотири східні столиці і Крайняки задержали який такий малоруський діалект“.

От і маємо жерела усеї плутанини, яким конечно треба зроби́ти раз кінець. А що правда не по боці називаних висше письменників, се доказують докладніші розсліди мови людности із згаданих комітатів.

Сотацький говор, який так красно опрацював проф. О. Брех²), дуже зближений (можна сказати: майже ідентичний) до так званого „шарішського“ або й бачвансько-руського говору. А проте д. Брех розібравши його докладно, прийшов до висновку, що його основа руська, а не словацька³). Те саме отже належить сказати теж про оба тамті говори, найдалше висунені на захід і найсильніше пословачені.

Те саме потверджує й др. Пастрнек, хоч дуже обережно, при розборі діалекту із села Шумяца⁴), який також належить до „шаріського“ і стоїть дуже близько до бачванського. Він каже про нього так:

„Podle pravoslavného (rozumí se sjednoceného) vyznání, jehož se Šumiac dosud drží, soudili bychom, že obec založili přistěhovalci

¹) Тимчасом уже перепись із 1787 р. начислила тільки 28 місцевостей з польською людністю; із того припадало: на комітат Арву — 24 місцевостей, на Ліптаву — 3, на Торну — 1. Про польські оселі в інших комітатах, особливо заселених Русинами, не згадано там зовсім. (Бідерман, II, 82). Від того часу число польських осель зовсім не збільшалося.

²) „Weitere Slov. Kleinrussische Studien“.

³) Ibid. Ст. 100: „Die Sprache der Korumlya-Sotaken aus einem ursprünglich ugrorussischen Dialekt unter dem Einfluss des Ostslowakischen entstanden ist“. Ст. 101—102: „Nimmt man diese verschiedenen Züge zusammen, so ergibt sich, dass die ostslowakische Sprachwelle, die über die Dialekte um Korumlya schon eine slowakische Decke gelegt hat, noch weiter über sie hinaus gerollt ist; sie hat in die nächstgelegenen noch rein ugrorussischen Dialekte einzelne Sprachstücke (Lehnwort) hineingespült, ist aber auch über ihr altes Lautsystem nicht wirkungslos hinübergelitten“.

⁴) Slov. Pohl'ady, 1895, ч. 7, ст. 442 у статі: „Študovanie slovenčiny“.

z oněch východních krajů, kde živel rusinský ze slovenským se stýká a oba vzájemnému vlivu podléhají. Avšak v řeči lidové po takovém původě nacházím málo stop. Některé ovšem, tak především krátkou vyslovnost všech hlásek a přízvuk (accent) na předposlední slabice: panovi, probovan, dohvaret, zaokoľkujem si ľuki atd. jak jsem si sám, podle výslovnosti lidí Šumiackých, v Revúci poznamenal a jak též na archu, který jsem nyní obdržel, věrně se připomíná. Dále ukazuje ještě na rusinský původ výslovnost **ja** ve slovech: hovjadzina, pjata, svjati atd.; genitiv singularis a adjektiv, vyznívajících na -oho: takoho peknoho pre tisovskoho; dativ -omu: dobromu. Jiných zbytků z někdejší původní řeči šumiacké prozatím nepozoruji, ale zajisté jich bude více, obzvláště též v ohledu leksikálním. Připomenouti sluší, že koncovka 1. osoby množné zní -me: chowame, mame“.

A словацький учений, Заборський¹⁾ висловлюється про „шариський“ діалект ось як: „Vidí sa, že terajšie šarišske nárečie je len slovenčinou mocno napustená ruština, teda útvar nie tak dávny. Vec je v tom, že s obracanim v latinstvo boli pravoslavní Rusi poslovenčení“. Але розуміється, що той, кому хочеться найбільшого розширення Словаків і звуження території Русинів, не зважає на ніякі аргументи і зачислить навіть чисто руські діалекти до словацьких. Доказом того най послужать отці два цитати: 1) „Svadobné obyčaje“²⁾ z Brusnice (tiež hraničná obec, za ruskú udavaná, v severnom Zemplíne), podané v tamejšom nárečí, tak ako mi ich jeden starček rozprával“.

„Divka ide na jarmok, abo na Hírku (Hirka — je kláštor na jednom vrchu, kam chodia na pút'), že by tam rozpoznala sja (obznámila sa). I veľo raz tam znakomstvo зроб'ї soz molodym (s mládencom). Teperj molodej zakliče (zavolá) soz sobom prosotarja (pytača), aby s nim išol do domu molodey divky. Tamo vsjo (všetko) už napered znaju, že pridet. Pridut molodej a prosotarj už tam; molodej kalap nezdojmet (nesíme) i zdravkajut: „Daj, Bože, dobrej večur“, ili: „Slava Izusu“ (Slava Ježišu = Pochválen buď P. J. Kr.). — Za tyma dvoma šitky paribci (parobci mládenci) i djivky z valalu (valal = dedina) tam prijdut. Prosotarj začne svoju mondoku (?) od Adama začavše: „Boh sotvoril Adama, postavil ho do raju, — ale Boh vidil (videl), že Adamovi cne sja. Pustil na Adama son i vybral

¹⁾ Jon. Záborský, Let. Mat. X, sv. I, str. 18.

²⁾ Slovenské Pohl'ady, 1900. Str. 254—255; „Slovenský jazyk, živá starina. Nárečie viaceré zo Zemplína a zo Šariša. Pod. dr. L'udovít Bazovský.

mu rebro i zrobit mu pomočnicu Jevu i povidal Adamovi: tu je kost' od kosti tvojeje. Tak i my tu prišli, i tot molodej človek bars sja unuje gledat sobi pomočnicu, či by v tym (v tomto) domi ju nenašol. Ta povičte, vy rodičove, či by ste mali d'aku daty vašu divku za toho molodoho?

— Ta jak by net, len ked ona mat d'aku: prosjac sa (nech sa spýta) od nej, či hej!

I molodej vyberet na jednu litru palinky dudky i položit na stil" i т. д.

До сього цитата зауважу тільки: Перше — він не записаний цілком вірно. Друге. хоч би був і найвірнійше переданий, то все видно, що сей діялект чисто руський, а не словацький. Тимчасом і автор і редакція „Slov. Pohl.“ уважають його словацьким. На те хіба вже нема ліку!

Що більше; редакція „Slov. Pohl.“ подає в одному місці¹⁾ свого журналу звістний на Угор. Русин вірш „Коли мурували білу Маковицу“, опісля переписує його латинкою і зауважує від себе: „Nuž kde takto spievajú, to sú Slováci“. А тимчасом вірш той от як виглядав в цілості:

Коли мурували бѣлу Маковицу²⁾,
 Гонили на панске убогу вдовицу.
 Ђдну недѣленьку мужа поховала,
 Другу недѣленьку сына породила,
 А съ третьей недѣли на панске ей гнали;
 На панске ей гнали, покоя не дали.
 На одной рученьцѣ сына тремала,
 А друговъ рученьковъ камѣньє давала,
 Камѣньє давала, горенько плакала,
 Горенько плакала, озера глядала.
 „Плывай-же ты, сынку, въ глубокомъ озерѣ,
 Не зазналъ ты отца, не зазнай й матери.

Коли б так усі поступали у своїх наукових дослїдах, тоді не треба-б було навіть говорити про якихсь Русинів і руську мову в Угорщині; вистало-б взяти записи їх устної словесности, опубліковані доси, переписати латинкою і сказати: се Словаки — і конець. Тоді очевидно не було б також ніяких спорів про національ-

¹⁾ Slovenské Pohl'ady, 1897, XVII, č. 12, ст. 749—750.

²⁾ Вірш подаю так, як його надруковано в оригіналі у Slov. Pohl.

ність західних Русинів, про їх мову і ин., бо й не було б у тому потреби. Але чи таке поступоване довело б до чого позитивного, чи зискали б на тім що Словаки — отсе полишаю непоясненим.

Переїду вкінці до полеміки, яка вивязала ся була між редакцією „Slov. Pohl'ad-iv“ і д. Мішіком, що живе довго на Спішу і знає докладно місцеві відносини, у справі приналежности західних Русинів чи там „Словяків“ до руської народности. Вона кидає багато світла на се питанє і через те причинаєть ся до його розв'язки.

Полеміку почав д. О. Шкультеті, редактор „Slov. Pohl'ad-iv“ невеличкою заміткою п. н. „Akej viery sú Slováci“. ¹⁾

Згадавши про те, що Шафарик перший наводить Словаків-кальвінів у своїм „Národopis-i“, подає заразом слова Срезневського, wypowiedжені в рецензії на згадану працю Шафарика: „Na východe vytvoril (Šafarik) z počtu Slovákov uniátov prešovskej eparchie (v stolicach Spišskej, Šarišskej a Zemlínskej) kdež to oni temer všetci len po viere nazývajú sa Rusínmi, ale po nářečí přináležia k Slovákom“. Курсив Slov. Pohl.) „Uniátov Slovákov Sreznievsky napočítal 200.000. A v tejto otázke Sreznievsky, Rus, je klassickým sudcom. Už na gemerskom Horehroní máme tri uniátske obce: Šumiac, Telgárt a Vernár“. Що Срезневский помиляв ся, про се вже була мова, але на се вказує ще й те, що він сам пізніше змінив свою гадку, про що й д. Шкультеті в 8 ч. Slov. Pohl. (1895) згадує: „Sreznievsky pozdejší (1852) zmenil svoju mienku, vyslovenú roku 1843 v recensii Šafárikovho Národopisu, zmenil ju na ujmu Slovákov; ale to, že filolog, slovanský filolog a vážny muž mení tu svoju mienku, vari tiež dokazuje, že je otázka zamotaná, že tí spišskí, aba-ujskí, šarišskí, zemplínski a ungvárski uniati nie sú samí Rusi“. (Ст. 502). Шембера у „Základoch Dialektologie československé (1864) уважав Русинами також осадників гемерського Шумяца, Тельгарта і Вернара; але в пізнійшій своїй праці („Mnoho-li jest Čechu“), до якої зібрав більше материялу, змінив свою першу гадку, а з між північно-східних уніятів начислив 147.770 Словаків. На Спішу уважав руськими лише оселі над Любовнею“. ²⁾

У відповідь на ту статейку дістав д. Шкультеті від Стефана Мішіка таке письмо, надруковане в 8 ч. Slov. Pohl. (1895): „Що тикаєть ся спішських Русинів, то Шафарик зовсім добре розумів

¹⁾ Slov. Pohl'. 1895, ч. 6, ст. 384.

²⁾ Slov. Pohl'. 1895, 8, ст. 503.

річ, коли не уважав їх Словаками. Не лише славний учений російський Срезневский, але й покійний А. Шембера у своїм листі, який писав до мене перед 17—18 роками, твердив, що спішські Русини то Словаки, у яких до нині задержалося славянське богослуження. З сям поглядом не можу одначе згодитися, хоч він має за собою такого великого знавця, як Срезневский. А не згожуся тому, що між Русинами і Словаками на Спішу, на скільки я мав нагоду пізнати їх за многі роки, племінна різниця дуже ясна, поминувши те, що тутешні Русини з огляду на мову сильно пословачені. Але 1) Ніякий Русин на Спішу (по селах) не вважає себе Словаком, лише все Руснаком і таким вважає його кождий Словак. Їдину виїмку можуть становити мешканці Вернара і Тельгарту, що вже зовсім пословачені так, що в їх мові не подібують ся ніякі руські слова і форми. 2) Пісні спішських Русинів, будова їх домів, крій ноші у женщин і т. д. стверджують основно, що то не Словаки, але Русини. 3) Диялект спішських Русинів виправді сильно пословачений, але не стратив ще многих руських форм і слів, як то може переконати ся кождий знаток, а у своєму часі переконається і проф. др. Пастрнек, якому я післяв візрці руського диялекту з Липника, Торисок, Завадки і Пораца. В Шаріши і Земплині Русини менше пословачені, як на Спішу; але за Словаків не вважає їх ніхто, як мене запевнювали многі тамошні святищенники, з якими я мав нагоду про те говорити“.

У тім самім листі наводить дальше д. Мішік (ст. 501, ч. 8, 1895) грамоту польського короля Жигимонта III з р. 1590, видану у Варшаві, в якій приказується Мацейовському, спішському капітанови на Любовенським замку, аби Русинам не дозволював випасати поля Любичанів: „*Questi sunt apud Nos Civitatis nostrae Libicza, unius ex Oppidis Scepusiensibus, per internuncios suos: quod, cum paucos quondam Russici greges ovium ac pecorum habentes, eosdem suos greges intra fines Civitatis impellere, silvisque ac pascuis eiusdem Civitatis uti, obtenta a civibus facultate, coepissent; nunc demum multo plures, sine ulla facultate imoinvitis et non permittentibus Civibus... id facere et attentare solere, in praejudicium et damnum eiusdem Civitatis maximum. Depastis enim per greges illos Russorum graminibus, Cives, ubi pecora atque equos alant, prorsus non habent... Mandamus etc...*“

Проф. Соболевский говорячи про полеміку Мішіка і Шкультетого¹⁾, робить таку замітку на грамоту цитовану Мішіком: „Д. Мі-

¹⁾ Живая Старина. Т. V. Ст. 235—236.

шік покликуєть ся на грамоту поль. короля Жигимонта III із 1590-р. в доказ, що спішські „Русини“ уважали себе в XVI в. „Русинами“; одначе та грамота не потверджує того. Вона говорить про „Русинів, що проходили з своїми стадами“ через землі селян Любовнів (Соб. пише „Любицы“), аби користувати ся пасовищами останніх. Тут очевидно мова про Лемків, що в XVI в. вели ще на половину кочеве жите“.

До сього можна додати тільки: Вислов проф. Соболевского про кочівниче жите Русинів у XVI в. не має ніякої підстави, бо з поданого мною в горі цитата про руські парохії тай з иньших жерел видно, що вони вже в тім віці були з'організовані, мали свої парохії, своє священство і т. д. Про те можна переконати ся також із праці Бідермана, в якій він присвятив цілий розділ виясненню питання старинности і розширення Русинів і зібрав доволі багато звісток до того¹⁾. Документ отже зацитований д. Мішіком належить уважати доказом, що Русини в 1590 р. були вже справді на Спішу.

Свій погляд на рішене питання про руськість „Словаків“ висловлює дальше д. Мішік так: „Я переконаний, що питане, чи спішські і земплинські уніяти Словаки, не буде доти порішене, доки не буде досліджена їх мова. Потім кождий неупереджений чоловік прийде до переконання, що вони власне Русини. Даруйте, коли скажу без довгої дебати, що я із свого боку вже тепер переконаний про руський характер і руське походжене наших спішських уніятів“.²⁾

Редакция „Slov. Pohl.“ не дала ся одначе переконати тими словами д. Мішіка, тому надіслав він опісля до неї довшу, умотивовану статю, яку я задля її ваги подаю в цілости перекладом³⁾.

Якої віри Словаки? „З того, що питане „де кінчать ся на північнім сході Угорщини Словаки, а починають ся Русини“, уважав кождий за трудне до розв'язання, виходить власне лиш се, що угорські Русини на тих місцях, де не живуть компактною масою, але розсіяні між Словаками на Спішу, Шароши, Абаю, Земплині, Унгварі, а почасти й Гемері,

¹⁾ Op. cit. II, ст. 39—87: „Alter und Verbreitungsweise des Ruthenenthums in Ungarn“.

²⁾ Slov. Pohl. 1895, 8, ст. 501.

³⁾ Вона була надрукована у Slov. Pohl. з 1895 р.

асимілювали ся з сусідами на стілько, що в багатьох місцях трудно розпізнати Русина від Словака. Таку трудність подібують принайменше учені, що не знають місцевих відносин із власних дослідів, довшого, уважного студійовання мови і звичаїв тутешнього селянства, але тільки на підставі неповних або легко й невірних інформацій.

Так пр. Шембера міг лише на підставі невірної інформації написати, що „до сеї хвилі визначувала ся руська (малоруська) народність в Угорщині лише по вірі; простий народ в Угорщині називає кожного визнавця грекокаголицької віри, не оглядаючись на його мову, Руснаком або Русином“. Те не відповідає зовсім дійсності. Простий словацький народ не знає ніяких Русинів, лише Руснаків і називає їх так не тому, що вони належать до грекокаголицької церкви, до якої належать також Русини поза границями Угорщини — бо-ж люд, з малими виїмками, навіть не знає, якої тамті віри — але тому, що вони самі звуть себе Руснаками, і мають у своїй мові, хоч нині вже значно пословачений, такі вирази, які докладно вказують на їх руське походження. Навіть у Тельгарті, що вже цілком пословачений, можна почути деколи руські слова. Недавно оповідав мені візник, роджений Тельгартчанин, що там, де служить, мають трое коней, але до праці запрягають лише двох, а третого, молодшого хочуть трохи *oščadiť* (в словацькій мові нема сього виразу, намісь нього уживають Словаки *šetrit'*).

Мова спішських Русинів ріжнить ся настільки від спішської польщини і словаччини, що не трудно відрізнити Русинів анї від спольщених Словаків в долині Попраду і за Магурою, анї від тих, що говорять звичайною спішською словачиною, *vulgo* шарішчиною, про що може переконати ся кождий, хто тут живе, а др. Пастрнек дістане необавки також і такі взірці лudoвoї мови, з яких покажуть ся наглядно, що й думка А. Л. Петрова, мовби то на Угорській Руси народ і інтелігенция знали лише про ріжницю віри, а не знали ріжниці язиків і народностей, не має реальної підстави. Винародовлена інтелігенция руська лише тому не хоче знати ріжниці язиків і народностей, що стидає ся свого походження і говорить нині переважно по мадярськи; алеж і давніше, бо по смерті останнього вибраного руського єпископа Андрія Бачинського, стидало ся духовенство і міщанство говорити по руськи і хто не знав говорити по латинськи або по мадярськи, говорив по словацьки. Та при тім всім і найзавзятійші мадярони, як духовні так світські, самі, *en famille*, говорять часто мовою свого народа і не забули її так, аби не уміли зробити між нею і словачиною

ріжниць. Я переконав ся проте в Левочі, де мав нагоду почути розмову руських духовних із їх родинами в часі відпусту, який там відбуваєть ся кожного року 2 липня на горі Пр. Богородиці. Там мають також Русини свою церкву, в якій служать ся служби у старословянській мові і там мали би наші етнографи найліпшу нагоду студіювати руський люд спішський і переконати ся про ріжницю, яка заходить між ним і нашим словацьким людом¹⁾.

Трудність, яку стріла малярська статистика при подаваню границь між руським і словацьким селянством, можна пояснити не лише близьким спорідненем дотичних нарічій, руського і словацького, що далеко ближші до себе, ніж літературні мови, але й тим, що малярську статистику робили і роблять звичайно такі люди, що не знають докладно відтінків місцевих нарічій і уважають часто руське за словацьке і навпаки. Крім того знаємо з досвіду, як невірна малярська або німецька статистика супроти Словаків і Славян взагалі. У нас в Угорщині статистика, що мала би бути по словам Маколея „скромною, але конечно потрібною підпорою політичної філософії“ стала безсидною фльондрою шовінізму, який хоче доказати світові, що руський народ не має в Малярорсагу особливого значіння, не живе тут у такому числі, як би хто думав, але що тут переважно Словаки грекокатолицької віри, яких маляризм може без гніву і пімсти Росії сьміло проковтнути і стравити.

Погляд Шембери, що „та назва (Русин) визнає грекокатолицької віри (словянського обряду) стара, бо вже Даліміль називає в 23 розділі своєї хроніки моравського єпископа єв. Методія Русином“ не доказує, щоби наші брати, угорські Русини, були такими лише по вірі, чи то по славянському обрядови, а не й по народности. Названий чеський історик жив і писав свою казочну хроніку у XV століттю і як староболеславський крилошанин глядів на єв. Методія виключно із становища латинізму, що по збуреню славянського монастиря (емауського, 1419 р.) у Празі запанував на час у чеській церкві, і стотожнював прихильників славянського бо-

---

¹⁾ І малярський люд називає Русинів в околиці Тіша-Ешляру, Чечі, Сеґеде, Мішковця і иньших часто Русинами, а не лише Греками (oroszk, а не лиш görgök). Взагалі, колиб простий люд в Угорщині називав Руснаком або Русином кожного грекокатолика, то мусів би так само називати і Румунів і Сербів, чого не робить. — До сього додала редакція таку замітку: „Шембера говорив про північну Угорщину, про оселі Словаків і Русинів“. Чому одначе в північній Угорщині малоб бути инакше, як у східній, або полудневій, того редакція не пояснила.

гослуження взагалі з Русинами, про яких знали і в Чехах, що вони найбільше інтересовані в тому богослуженню. Але таким чином мусіли би були уважати ся Русинами і Серби і Болгари і Румуни, що мали також славянське богослуження. Як би Даліміль був глядів на славянський світ зі становища нинішньої етнографії та диялектології, не був би називав моравського єпископа св. Методія Русином і був би певно наших угорських Русинів уважав такими.

Припускаю, що спішські, шарішські, абауйські, земплінські і уніварські уніяти не самі Русини, але що місцями вони значно змішані із словацьким елементом. Але прецінь деякі етнографи кажуть, що навіть Русини європейської Росії¹⁾ мають у своїх жилах багато чухонської та иньшої крові; та проте їх арийський, а спеціально русько-славянський характер не підлягає сумнівови. Так само наші угорські Русини приймили від Словаків багато звичаїв, пісень і мовних прикмет, але те не управнює нас заперечувати їм руського походження і характеру, особливож там, де вони творять окремі церковні громади; бо хоч вправді віра сама про себе не може становити критерії для означування народности, то все славянське богослуження в угорських Русинів було могутнім мотором і підпорою їх народности, без якого були би вже давно зовсім пословачили ся. Приклад того маємо на Теплицькій громаді, філіялці римо-католицького прихода в Маркушівцях, що не маючи окремого грекокатолицького прихода і церкви, нині цілковито пословачена, з ввімком деяких старших людей, що між собою говорять ще вправді дещо по „руснацьки“, але в присутности чужих людей послугують ся лише спішською словацькою. Подібна доля спіткала тутешніх Русинів і в тих містах та селах, де вони творять меншість населення і ходять до римокатолицьких костелів та шкіл.

Про повстанє руських осель на Спішу, за які Шембера уважав хибно лише оселі над Любовнею, тяжко сказати щось певне. Що оселі ті повстали одначе пізніше, як словацькі, то здасть ся правда, особливо коли зважимо, що в найстарших знаних актах спішських від 1072—1310 р. не згадуєть ся ані одна теперішня оселя руська, але словацьких наводять ся коло 150.

У виказі спішсько-руських осель, зладженім по шематизмови спішського єпископства і пражівської єпархії, який я заслав др. Пастрнекови, нема між тими, де Русини мають значну більшість, ані одної, яка — на скільки знана мені історія реформації у Спішу — була би перейшла на протестантизм. Але з другого боку могло

¹⁾ Автор мішав тут, як бачимо, Русинів із Росіянами.

бути, що у спішських містах, де жили Русини і живуть у малому числі і де протестантизм, підпираний Німцями, пустив глибоко коріня, в часі контрреформації за Марії Тереси направили деякі не до римської, але до грецької церкви, в якій могли причащати ся під обома видами. Таких не могло бути однак так багато на Спішу, як догадується Гунфальві, щоби аж наслідком того етнографічні відносини могли дізнати значнішої переміни. Найбільше заселеними протестантами на Спішу не були Словаки, але Німці, а про них можна сумніватися, чи в часі контрреформації вони переходили до греко-католицької церкви. До таких німецьких осель, які руський народ заняв по своєму переході до сталого рільництва, належить на Спішу лише одинокий Годермарк, де нині живе 661 Русинів супроти 67 інших. Оселя ся згадується у зна-них актах перший раз 1471 р.

Трудам Шембери на поли чесько-словацької статистики і диялектології належить ся всяка пошана, але моя скромна гадка така, що як би той учений жив нині, то ще докладніше поправив би свою думку що до числа Словаків і Русинів у північно-східних столицях, а власне колиб тут in facie loci простудював диялектичні прикмети і черпав статистичний матеріал не так із недокладних церковних шематизмів або мутного жерела малярської урядової статистики, але з дійсного життя люду.

Ще де що. Спішські унії, як відомо, належали до мукачівських єпископів і аж як мукачівську єпархію поділено на дві, припали до пряшівської єпархії. В р. 1649 прийнято в Ужгороді потверджену Римом унію, яка признала угорським Русинам право вибирати вільно мукачівських єпископів; але пізніше відступив се право останній вибраний єпископ Андрій Бачинський влади за користи, яких домагав ся для Русинів.

Перед унією були угорські Русини в церковних справах зовсім незалежні. Нині належать оба єпископи, мукачівський і пряшівський, під острогомського архієпископа як суфрагани.

Спішські Словаки з виїмком тих, що в XVI столітті пройшли реформацію, належали під управу спішських препозитів, які залежали від острогомських архієпископів. Ще в другій половині XIII століття, за препозита Лукача, що належав до греко-католицької церкви, відправляли крилошани в церкві св. Мартина служби по греко-славянському обрядови для Словаків, що з околиці горнули ся тут. Але пізніше в XIV столітті, по побіді Карла Роберта, під натиском острогомських архієпископів, мукачівське богослу-

жене уступити місця латинському. Воно задержало ся лише в руських церквах до нині, бо вступ до нього латинській мові загорожувала унія з 1649 р. Як би не було того, було би і в угорських Русинів щезло славянське богослуження, а з ним, розуміється, і греко-католицькі епархії. Здається, що і зі Словачками були би инакше поступали, і їх славянське богослуження були би шанували, як руське по унії, колиб між ними (Русинами і Словачками) не було різниці в народности. Словаків не бояли ся, бо вони не могли так легко відорвати ся від Риму, як угорські Русини, які в найблизшому сусідстві, в Галичині, мали своїх братів по мові і вірі.

Що між визнавцями грекокатолицької церкви є й Словаки, у тому не можна сумнівати ся. Але число греко-католиків Словаків трудно визначити тому, що не знаємо доси, де кінчають ся Словаки, а починають ся Русини, особливож у таких місцевостях, що мають мішане населення. В кожному разі число те не може бути таке значне, як догадував ся А. Шембера; трудно уставити число те ще й тому, що тяжко найти греко-католика, що признавав би себе Словаком, а дальше що грекокатолики Словаки присвоїли собі мову грекокатоликів Русинів, вправді сильно пословачену, але з примішкою руських (малоруських) форм та виразів.

Думаю, що при визначуванню границь між Русинами і Словачками — принаймні там, де справа могла би подавати сумніви — буде найліпше держати ся того правила: *In dubio melior est conditio possidentis* — і уважати Русинами і Словачками лише тих, що самі себе вважають такими. Прецінь у північній і північно-східній Спішу на пр. панує польщина, а не словаччина, але тамошне населення вважає себе словацьким. Кацвінчани (з поза Магури), що говорять по польськи, запевнювали мене перед 2 роками, що вони говорять найчистіше по словацьки (по *slovensky*). Форбашанин, якому його товариш витикав задля його польської мови, що він Поляк, відповів: „Ja Slovniak, ja nie Polak“. Се отже без сумніву лише спольщені Словаки. Так само стоїть річ і з пословаченими Русинами і хоч межі ними є й такі, що колись були Словачками, то їх відповідно дуже мало.

Взагалі при визначуванню границь між Русинами і Словачками треба мати отсе на увазі: 1) При урядовій переписи людности питають ся не про народність, але про матірню мову і хоч се на око видається маловажним, то прецінь потягає за собою наслідки, що многи Русини корінні, які на питає: що ти, Руснак чи Словак?

напевно відповіли би, що Руснаки, подають за свою матірню мову словаччину лише тому, що їх матірю не була роджена Русинка, але Словачка, або що їх матірня мова дуже подібна до словацької. 2) Подибують ся без сумніву — як давнійше, так і тепер — ренегати, що не знаючи по мадярськи, а стидаючись свого руського походження, подають радше за свою матірню мову словаччину, ніж русину. 3) Особи, зайняті переписею, бувають звичайно мадярськими або мадяронськими урядниками, нотарями, учителями і т. д. яким, хоч би і не наказано з гори, дуже мало залежить на поданню докладної ріжницї між руською і словацькою мовою, більше менше подібною одна до одної і їм вистає цілковито, коли запитані подають за свою матірню мову словацьку; пишуть проте „anyanyelv: szlav“, хоч під виразом szlav можна так добре розуміти словацьку, як і руську мову.

Руський люд, замешкалий головно в мало урожайних околицях, буває часто приневолений глядати зарібку в поблизьких місточках і селах словацьких. Руських наймитів, парубків і візників видати всюди по Спішу, Шариши і сусідних столицях; так само маєть ся річ із руськими наймичками, містунками і т. д. Не маю під руками виказів урядової статистики, але можу з довголітнього досьвіду запевнити, що відповідно значний процент словацьких дівчат і вдів віддаєть ся за руських парібків і візників, з якими познайомили ся в часї служби. Діти з такого подружя бувають потім звичайно грекокатолицького обряду, як батько, а коли ще той вернеть ся до родинної місцевости, де становлять більшість Русини, зручать ся разом із матірю Словачкою в короткім часї так, що присвоють собі місцеву мову з усіми руськими словами і формами, які в ній переховали ся. Так само, хоч у меншій мірі, дієть ся і зі Словаками; бо й вони асимілюють Русинів дорогою подружжя, особливо де нема руської церкви і школи, хоч відповідно мало є такої словацької челяди, що глядала би у Русинів служби і приміщення. Лише дуже рідко трапляєть ся, що словацький парубок бере за жінку Русинку.

Що до церковних шематизмів, які по части поясняють границі руської і словацької народности, то треба признати, що статистичні дані в них не так певні, аби можна на них присягати, бо вони укладають ся відповідно до річного приросту і зменшення населення, які виказує метрика, і не опирають ся на засаді дійсного пробутку на місцях замешканя, котре можна сконстатувати лише поіменним численем. Зрештою не можна жадати від

усіх духовних, аби своїх вірних, порозкиданих часто далеко, навідували і держали в евіденції.

„Та при тім усім заслугують такі шематизми багато більше віри, як приміром справоздання переписних комітетів, між якими багато таких осіб, що не стараються про те, аби їх перепись відповідала дійсности, але про те, аби чим скорше могли повісти: Мурин сповнив свій обов'язок. Бо комуж більше залежить на тім, аби знав докладно число своїх вірних, як не духовному? Таж навіть найостатнійшому „мерценарійови“ — як не з иньших, то з матеріальних причин — не може бути байдужним, чи число вірних убиває йому, чи приростає. Тому я й думаю, що доки етнографічні та лінгвістичні відносини не будуть у наших сторонах докладно просліджені, найліпше буде при визначуванню границь між руським і словацьким населенем послугувати ся церковними шематизмами.

„В Шомодію „Magyar korona országaihoz tartozó papság és szerzetesrendek egyetemes névtára“ на рік 1878 подані в греко-католицьким мукачівським єпископстві всі парохії з руською мовою (ruthén nyelv), а по часті і з мадярською, з чого виходить, що відповідні вірні уважають ся за Русинів, а в часті за Мадярів. Той самий виказ подає в греко-католицьким пряшівським єпископстві 155 парохій зі славянсько-руською мовою (szláv-ruthén nyelvű plébániák), а 32 з руською і мадярською. Надто і в латинських шематизмах того єпископства з р. 1876 і 1892 згадуєть ся при поодиноких парохіях „lingua slavo-ruthenica“, під котрою треба власне розуміти пословачена рущина.

„Про поручених Словаків на Спішу може бути хіба мова в гр. кат. койшовській парохії. Село Койшов — по шематизмови з р. 1892 — заложили приходні з ріжних околиць і столиць, головно з Ліптави і Орави. Останні були переважно лютерани; але вони там були все змішані з Русинами, яких духовні потреби полагоджували парохіє клемберкський, міклушовецький, ба навіть лівовський в Шариши та гельцмановський. Потому від р. 1717 мало село своїх власних гр. кат. парохів, що своїми заходами навернули ціле село на гр. кат. віру так, що парох Юрий Тарасович не найшов там 1775 р. вже ані одного визнавця Лютрової науки.

„В маковицьким окрузі (в Шароши) по шематизмови з р. 1892 і по запевненням могого найближшого сусіда, гр. кат. пароха і крилошанина із Завадки, живуть пословачені Русини. Може бути, що деякі з них були перед тим Словаками, але тепер зілляли ся настільки з Русинами, що вже їх трудно розрізнити, тай всі вважа-

ють їх Русинами. Чи й самі вважають себе такими, чи Словаками, того не знаю.

„З церковного становища вважаю за потрібне пригадати, що долішньо-спішський гр. кат. дистрикт — з якого пізнійше три гронський, а парохії Ольшавиця, Нижні Репаші і Ториска р. 1889 в окремих левочський дистрикт — був відданий єпископам мукачівським, Петром Парфенійом, в часі найкрайнійшої біди під охорону і духовну опіку спішської капітули латинського обряду, але через якийсь обрядовий спір р. 1677 був виймлений королівським декретом із під тої залежності і звернений гр. кат. єпископови мукачівському. Найстарша відома церква того дистрикту в Ольшавиці, збудована 1301 р. В Ольшавиці уродив ся також Михайло Мануїл Ольшавський, колишній мукачівський єпископ і фундатор звісного монастиря і церкви Василянів у Маріяповчи, де й лежить похований. В Підпрочу, філіялці згаданої парохії, є мурована церква (1790 р.) на честь св. апостолів Кирила і Методія. В горішньо-спішським дистрикті є деякі гр. кат. парохії, як Орябина, Якубяни, Камінка, Літманова, Сулин і Кремпах, що від часів цісаря Жигісмунда, який заставив був у польського короля Володислава замок Любовню wraz із 16 містами спішськими за 88.000 угорських золотих, аж до Марії Тереси, за якої вони відпали від Польщі, належали під духовну власть гр. кат. ординариату перемиського в Галичині; 1782 р. їх приділено назад до мукачівської єпархії, а по її розділі до пряшівської єпархії.

„Деякі костели на Спішу бувають спільні для римо- і греко-католиків.

„Я згадав про те, що Угорські Русини перед подїлом мукачівської єпархії на дві належали всі під мукачівських єпископів. Історичні звістки про повстанє мукачівського єпископства належать до давнійших часів. Воно належить до тих семи гр. кат. єпископств, про які згадував вже Пільгрін. Певні дати про його повстанє починають ся одначе ледви від тоді, коли єпископом став Іван, коло 1490 р. Від єпископа Івана I (1491—1498) до нині було в Мукачеві лише 29 єпископів. Причиною того незвичайно малого числа було се, що по єпископови Методию від 1688 р. до 1707 надибуємо про єпископство дуже неясні дати.

„Колиб у пряшівській єпархії були тепер Словаки греко-католики в так значнім числі, як говорять А. Л. Петров, то мусілоб там бути і тоді, коли вона не була ще відділена від мукачівської єпархії, ба навіть перед унією 1649 р.; але новіша історія цер-

кви в Угорщині не знає нічого про те, аби Словаки, чи католики, чи євангелики, перейшли були коли в значнійшій числі до греко-католицької уніятської, або неуніятської церкви. Мовчанка історії в такім факті потверджує лишень, що здогад, мов би то Словаки були в значнійшій числі вірними гр. кат. уніятської церкви, не має за собою ніякого иньшого доказу, крім того, що багато греко-католиків уніятів говорить нині по словацьки, має словацькі звичаї, пісні, крій і т. д. Але той доказ не потверджує нічого, бо мова тих здогадуваних гр. кат. Словаків не досліджена нині ще так все-сторонньо, аби ми мали право сумнівати ся про їх руське походження, коли вони самі себе уважають Русинами, а не Словаками. Таж між уніятами мукачівського єпископства є й Маляри і то власне омалярені Русини; чомуж і ті Словаки, грекокатолики — принайменше в більшій числі — не малиб бути пословаченими Русинами?

Тепер най мені буде вільно зробити ще одну замітку про угорських Русинів супроти праці проф. І. П. Філевича: „Угорская Русь и связанные съ нею вопросы и задачи русской исторической науки“ (Варшава, 1894).

Що до руської кольонізації по сій стороні Карпат то здасть ся певним, що руське плем'я і ім'я могло тут появи́ти ся перший раз уже перед приходом Малярів, та що руські оселі сягали аж по Дунай. На те вказують численні топографічні назви, до яких відкликуєть ся згаданий вчений, а принайменше ті, при яких подибуєть ся приросток руський, руська, руське, orosz, приміром, Ruský potok, Ruská Ves, Orosz-Mota, Göncz-Ruszká, Malé Ruskovce, Orosz-Komoróc і т. д. Але можливе, що руська кольонізація розширила ся в XIII в., коли король Бейла IV старав ся, аби краї, винищені Татарами, як найскорше залюднити, та врешті в XIV в. під Кориятовичем. При всьому тому згадана кольонізація ледви була так поважна і сильна, як догадуєть ся Філевич, бо назви, як Biela voda, Bystrá voda, Roztoky (місцевість, де вода розтікаєть ся) і инь. не вказують виключно на руських, але й на болгарських, та словацьких осадників Угорщини, зрештою вони знані також в иньших славянських краях. Руський елемент задержав ся в Угорщині найчастійше там, де руські оселі повстали одна при другій, а не творили са́мітних островів посеред иньшомовного населення. Чим більше віддалені і ізольовані були руські оселі, тим скорше пословачили ся, помалярили ся, поромуншили ся“.

Доти д. Стефан Мімік. На се відповів йому редактор Slov. Pohl'. Й. Шкультегі так:

„Я дуже радий, що мої уваги (в попередніх числах Slov. Pohl.) спонукали д. Мішіка до написання цінних заміток про етнографічні відносини своєї країни, Спіша. Вони будуть цінним додатком до освітлення інтересного питання. Але його висновками підтверджується також те, до чого стремів я при моїх увагах, що в столицях Спішській, Шарішській, Земплінській і т. д. не всі греко-католики Русини.

„Вислов Шембери про те, що народність означувало по вірі, не опирав ся на недокладних інформаціях. Наумович не писав по справозданням черпаним із другої руки, він докладно знав Галицьку Русь, де родив ся, жив і за яку дістав ся до австрійської в'язниці (1883 р.), а прецінь у статті про Галицьку Русь (Славянській Сборникъ, I, 32—33) говорить: „Руське духовенство називало ся руським лише для ріжниць церковних обрядів від латинських, але не для мови і народности... Вже в перших роках по прилученню Галичини до Австрії не могли власти не дізнати ся про існування руського народу, як більшости населення краю, і руської церкви, що займала дві великі єпархії. Як у реляціях урядових органів складаних центральної власти у Відні, так і в розпорядках і декретах власти з того часу читаємо всюди: russische Bevölkerung, russische Kirche, russische Geistlichkeit і т. д. Але те все писало ся переважно лише з огляду на віру, бо на питанні народности ще не прийшов був тоді час. Поляк і католик, Русин і унійт були тоді синонімами і до нині ще¹⁾ не лише в устах простого народу, але й бесіді інтелігенції не робить ся ріжниць між народністю і народним церковним обрядом“. З цього боку Карпатів, у нас, було ще більше причин, задля яких не розрізнявано тих двох річий. Я. Ф. Головацький, також галицький Русин, знавець сих відносин і з одного і другого боку Карпатів, згадує, які з того трудности виходять для етнографів і статистиків. („Розріжене людности по походженню і народности — натрапляє на великі трудности. Нема можливости докладно означити границі людности, та вірно подати його число“. Славянській Сборникъ, II, 83).

„Мене, що тримаю ся тої думки, що шумяцькі, тельгартські і вернарські мешканці, вірні грекокатолицької церкви, такі самі Словаки, як їх католицькі сусіди в Погорілій, Завадці, Гельпі і Полломці, міг би збаламутити вислов тельгартського мешканця, що: молодшого коня хотять трохи ошѣдит'. Одначе до мови Тельгартчанів все, що ріжнить ся від словачини, могло дістати ся із старословян-

¹⁾ Писано 1875 р. Зрештою фальшиво. В. Г.

ського богослуження і школи. Але від Тельгарта на полудневий захід, далеко за горами і долами, аж у самому сусідстві Мадярів, в ґемерській словащині подибують ся такі слова: stupka (ступка, mažiar), tok (токъ, v stodole, holomnica), ohladok, lozka (lyžica), upovat, upovanie, oblezlý (облѣзлый), vypul (вынулъ, od vyňat'), uspokojvat' (успокоивать) і т. д. (Подая, що мені на борзї приходить на думку). А навпаки замітці Володислава Бартоломеїдеса (в Notiti-ah) тої часті ґемера не відбирають нам уже ані проф. А. С. Буділович, зрештою наш дуже добрий приятель, ані проф. А. Л. Кочубинський, що сього року в Одесі так славив експедицію Зічі, як би ніколи не був у Словащині, ані не був славистом (Буділович також у своїй праці „Начертаніє церковнославянскої граматики“, Варшава, 1883, веде словацьку мову на сході лише до ріки Шаяви; Кочубинський натомісь рішає се спірне питанє такими словами: „По моїй думці одно правда: що православне, то руське, але що не православне, то ще не конче словацьке“ (Заграничний отчетъ о занятіяхъ Славянскими нарѣчіями. Записки Новор. унив. 1876). Але А. Л. Петров, якого гадку я зазначив вище, збив сю замітку Кочубинського: „Таким чином д. Кочубинський зрікаєть ся зробити ріжницю на підставі мови між православно-унїятськими Словаками і Русинами. Тому ми не беремо на увагу поданих ним границь“. Тут зазначу, що А. Л. Петров, котрий начислив в прашівській єпархії лише 96.351 Русинів, користував ся інформаціями, отриманими від найінтелігентнїйших угорських Русинів, то значить, брати Русини самі признають істнуванє Словаків у своїй церкві і уміють у приближеню вказати, котрі вони і де живуть. Власне сими днями зговорив ся я з руським професором, що прийшов з наукової подорожі з Карпат; була мова про Антона Годінку і професор висловив ся про нього, як про руського, угорсько-руського ренеґата; я поправив його: словацький ренеґат! а він мені за хвилику признав: Правда, словацький!

„Свѣдоцтво мадярської статистики, на яке я вперед покликуював ся, часом заслугує уваги. При переписи народу 1870 р. не питали ся про матірню мову. Але пани оголошували вислѣдки його, ще заки отриманий материял опрацювали. В міністерстві освѣти мали статистичні викази з елементарних шкіл; в них була також рубрика для матірньої мови дітий обовязаних ходити до школи. Келеті, начальник статистичного уряду краєвого, вичислив проте по матірній мові шкільних дітий також матірню мову населеня краю. З того вийшло, що по десяти літах (1880) при новій переписи людности, у північно-східних столицях збільшило ся число Словаків на

100.000. То значить, коли школа була греко-католицька, Келеті брав людність відповідного села за руську; але з тих самих за десять років, коли при переписи людности питали ся вже за матірню мову, можна було записати 100.000 людей за Словаків. Ті, в чийм духу робить ся урядова статистика в Угорщині, не боять ся „гнѣву і пімсти Росії“; вони Словаків уважають небезпечними, тому переслідують за панславизм. Для них „Рус“ — ruthén, Серб — rás, а Словак все панславист.

„Припускаю, що „новійша історія церкви в Угорщині не знає нічого про те, аби Словаки, чи католики, чи євангелики, перейшли були в значнійшій числі до грекокатолицької унійтської, або не-унійтської церкви“. Але історія в Угорщині, так церковна, як не-церковна, ще про багато річий не знає. З яким апльомбом починає Гунфальві Етнографію Угорщини (Magyarország ethnographiája, 1876), а преці говорячи про віру Словаків, твердить, що „кілька кальвінських сїл є в Текові (!) і Нїтрі (!)“. Чув, що звонять, але не знав де. Як змінювала ся у нас віра, як не можна по ній визначувати народности, покликав ся я на маковицький округ у Шароши, де за Марії Тереси цілі села протестантські переходили до східної (унійтської) церкви. То факт, який можна ствердити. Там змінювали віру не деякі Словаки, не одиниці, але цілі села. Про те подибуємо дуже гідне уваги свідощтво в статі д. Маляка про Ђлшаву (В сїм числі Slov. Pohl'). Ѓемерський єванг. сенїорат жалувал ся столичним зборам 1681 р. за церкви, відібрані від єванг. церкви цїсарською властїю; а між тими церквами був також і шумяцький з фїліями Тельгартом і Вернаром. Коли документ д. Маляка заслугує віри, то в XVII в. і в Шумяцу і Тельгарті і Вернарі була така сама віра, як у сусїдних гронських селах¹⁾. Або що то так звані Сотаци в Земплині? Одні з них протестанти (кальвіни), иньші грекокатолики (унїяти). Коли протестанти між ними Словаки, то очевидно і унїяти Словаки.

„Або маю під рукою малу збірку народніх угорсько-руських пісень (Рускій Соловей. Унгваръ, 1890). Многі з пісень лише переписати латинкою — і вже словацькі:

---

¹⁾ З того, що в тій місцевості змінювали віру, не виходить, щоб і нею мала змінювати ся і народність так само, як вона тепер не змінюєть ся, коли в Тельгарті грекокатолики.

Гдѣ ты была, донько моя?
 На цынтерю, мати моя
 Была я,
 Прешлу радость и потѣху
 Искала.
 Гдѣсь почила, донько моя!
 Эй на гробѣ, мати моя —
 Милого:
 Бо онѣ былѣ мой наймиленый,
 Я его.
 Чтось робила, донько моя?
 Эй вила я, мати моя,
 Вѣнчечкѣ:
 На гробѣ мого наймилшѣго
 Кресточѣкѣ.
 Зѣ чегось вила, донько моя?
 Эй зѣ фѣялки, мати моя,
 Вила я,
 Жебы онѣ зналѣ, же я его
 Любила¹⁾.

„Pieseň je viac slovenská“, каже д. Шкультеті, „než ruská“. Pritom, kto zná, či vydavateľ neruštil i slova i tvary. Kto zná, či pesnička nevyzerala by ešte slovenskejšie, keby ju nie Rus bol poznačil? A na toto všetko že Slovák nemal by práva?!“ А коли тут може маємо до діла з пословаченими Русинами, то що з того виходить? Чи можемо говорити, що Словаки лише католики і протестанти“²⁾.

В найблизшому числі Слов. Поглядів³⁾ відповідає д. Мішік дальше на уваги редакції, додані до його попередніх заміток, та стверджує свої погляди ще й новими аргументами. Подаю знов цілу його статтю в перекладі:

„Природна річ, що, доки не прийшов ще на питанні народності історичний порядок, руське духовенство в Галицькій Русі називало ся руським лише на підставі ріжниць церковних обрядів,

¹⁾ Про словацизм сего вірша належить те саме сказати, що й про попередній „Коли мурували“. Запримічу тільки, що се не народня пісня і такою мовою не говорять у Бачці, якою написаний сей вірш. Треба хіба не знати зовсім руської мови і нашого „язичя“, аби щось подібного говорити.

²⁾ Slovenské Pohľady, 1895. Ч. 9. Ст. 566—576.

³⁾ Ч. 10. Ст. 623—631.

ба що ще й нині руське духовенство з тамтої сторони Карпат не зважає на різницю мови і народности, коли не має досить відваги плисти проти шовіністичному прудови, або стидаєть ся своєї мови і народности. Але як Наумовичови, що знав Галицьку Русь докладно і в сні не прийшло твердити, мов би то галицькі Русини різнили ся від Поляків лише обрядом, а не мовою і народністю, так і угорським Русинам не сьміє ніхто заперечувати їх народности і стотожнювати їх зі Словаками або Мадярами лише тому, що більше або менше пословачені чи помадярщені, та що їх здегенероване духовенство не признаєть ся до руської народности. Таж і у нас Словаків стидали ся і стидають ся многі свого словацького походження і уважають себе Мадярами, Німцями і Бог зна чим, лише не тим, чим є в дійсности. Чи не маємо досить ренеґатів, що бажають бути більшими Мадярами, як самі Мадяри з Дебрецина? А чи проте ми перестали бути Словаками? Чи не маємо сотки тисячів помадярщених братів у Абауй-Торні, Ґемері, Новоградї і ин. уважати кровю з нашої крови лише тому, що їх нинішня мова вже не словацька? Не маємо признавати ся до того, що наше? Маємо дивити ся байдужно, як нам неприявні сусіди від'орують кусок по кускови батьківської землі?

Коли 1875 р. — як говорить Наумович — не лиш в устах простого народа, але і в розмовах інтелігенції не роблено різниці між народністю і церковним обрядом, то діяло ся се без сумніву тому, що церковний обряд грекокатолицький враз зі старословянською мовою уважано за неперечну ознаку руської народности, бо тяжко було, і нині є, представити собі Русина без грекокатолицького обряду і славянської церковної мови.

Не заперечую, що в угорських Русинів є багато словацького в мові, піснях, топографічних назвах і т. д., таж живуть посеред Словаків, у їх безпосереднім сусідстві тільки століть, що навіть не було би дивне, як би були утратили й назву „Руснак“, яка так ясно вказує на їх походження. Лише тій народній назві завдячує своє походження прозвище Руснак або Русінак, яке на Спішу подибуєть ся часто і між вірними римо-католицької віри; подібні до нього мадярські прозвища Орос, Товт, Лендєл, Горват, Олаг, Неймет і ин. вказують так само, що їх теперішні властителі потомки Русинів, Словаків, Поляків і т. д.

І в тому нема сумніву, що між нашими грекокатоликами в Ґемері, Спішу, Шаріши, Земплині і т. д. є Словаки, Мадяри, Поляки, Німці і ин. Бо деж є народ в Європі, що не приймив би до себе більше або менше споріднених і чужих народніх елементів? І ми

Словаки не без таких чужих примішок, і завдяки їм маємо таку пестру різнородність народньої мови. Але правда, визначити границі між грекокатоликами Словаками і Русинами дуже тяжко, коли порушені Словаки не різнять ся від пословачених Русинів ані окремою народньою назвою, ані кроєм, ані мовою.

„В шематизмі прямишівської єпархії з р. 1893 подані при грекокатолицьких школах також шкільні округи і виказ їх членів. Я виписав собі прозвища тих членів, аби показати, що грекокатолицькі уніяти на Спішу, Гроні і в маковицькім окрузі мають багато прозвищ спільних зі Словаками, що вказують на їх словацьке походження, ба навіть німецьких, але побіч того багато також руських. На Спішу мають уніяти такі прозвища¹⁾: Kijovsky, Thur, Zimovan, Leško, Daňko, Kuchta, Janov-Zakutny, Burčak, Ondik, Manirak, Vojtila, Sivačko, Polkabla, Vrabel', Vansač, Korchňak, Harletka, Popovič, Jenik, Biroščak, Suchy, Vasko, Repasky, Hmara, Žid, Hal'ama, Paulov, Lisoň, Hrebik, Burik, Kolej, Dydka (дудка = píšťalka z vřby), Duranka, Turok, Kolar, Cipkala, Kudlač, Petrisko, Regala, Kitan, Šatala (порів. шатать, kolísat'), Velky, Andruška, Strenk, Bulik (пор. булькать, klokotat'), Grofik, Kovalčik, Chobor (пор. хабаръ, zisk), Jarina, Zima, Sivul'ka, Paulik, Sroka, Smoleň, Pacan, Hriňak, Malest, Jedinak, Šuga, Lacinger, Labant-Hal'čin, Hurcik, Labant-Vaňo-Kubi, Pieščak, Gluchman, Bernat, Sremaňak, Halčak, Kuzmiak, Čekaňak, Balaž, Hlinka, Češelka (пор. чесалка), Vislocky, Vira, Petrik, Krol'ak, Figl'ar, Vaščura, Jasenčak, Repčak, Pavliščak, Bednarčik, Kapral', Olekšak, Javorčak, Petril'ak, Bogusky, Romoňak, Borecky, Marfiak, Hutnik. В Шумячи, Тельгарті і Вернарі: Gorkan, Čuban (чурбанъ?), Hraboszky, Mišečka, Durčo, Bošela, Šipula, Valentik, Knižka, Birk, Kiša (киша?), Škoviera (пор. сковырять), Ondruš, Lukač, Alexa, Štrbian. В маковицькім окрузі (в Шароши): Bodnar, Simko, Potičny, Bačik, Gmitterko, Stehnač, Varchol, Novečko, Brindik-Leščišin, Zbihlej, Kijak, Jurista, Liba, Udič, Grohol, Smik, Jurčov, Ševc, Kimak, Pipas, Kostelnik, Buvalič, Hमारčak, Kravec, Petrišin, Lipka, Bača, Durkot, Kraska, Adamišin, Kukaj, Božik, Slivka, Dzubka, Mihalčik, Paliga, Plečko, Óvsanik, Novak, Alexovič, Šepitka, Tkač, Vaškanin, Čema, Štefančik, Milas, Popernik, Bilas, Feňo, Buben, Duda, Fecenko (пор. Феденька), Jackanin, Paulik, Demko, Kapišovský, Chudko, Jedinak, Kolar, Dubivský, Kružko, Juričko, Kovalický, Hudak, Čuper, Sivanič, Gajdoš, Sadir, Ivančin, Cocula, Demčak, Brudňak, Hricišin, Kuderavy, Kapa,

¹⁾ Подаю сі прозвища в оригіналі, бо не знаючи на певно, як вони звучать по руськи, не хочу при транскрипції робити помилок. В. Г.

Bodrucky, Kavul'a, Olenčín, Petričko, Kotulič, Halecky, Miškovsky, Vilkovsky, Savkanin, Fedoročko, Kušvara (пор. кашеваръ), Žurov (пор. журить, robít' výčitky), Grocky, Guzij (від гузять, kupěit' handrami = handrár), Dzamba, Roman, Ivančín, Dupej, Fedorko.

З того видно, що на дотичних місцях мають перевагу два народні елементи, словацький і руський. Чим далше від Шароша в напрямі Гемера, тим менше руських, а більше словацьких прозвищ. Так само стоїть річ і з мовою. Руснаки в Остурні (у Спішській Магурі) становлять виїмку. Їх мова спольщена, бо в околиці, де живуть, панує польщина, але про те ледво впало ще кому на думку сумнівати ся про їх руське походження.

Із славянського становища взагалі не багато залежить на тім, чи в північно-східних столицях Угорщини живе більше Русинів ніж Словаків і навпаки; таж ми всі свої. Одначе в вузшім етнографічнім розуміню не було б добре, колиб ми зменшували число угорських Русинів лише тому, що спішські і шарішські уніяти говорять більше словацькою, ніж руською мовою. Стоїмо тут перед отсими фактами:

1. Уніяти в північно-східних околицях Угорщини уважають ся у простого народу словацького, серед якого живуть або з яким сусіднують, за Руснаків.

2. В їх пословаченій мові бувають такі руські слова і вирази, яких походження не можна глядати в церковній мові, але в живій мові народній.

3. Крім пісень, прийнятих від Словаків, мають також оригінальні.

4. Не лише Словаки, але й Німці та Мадяри називають їх Руснаками; перші звуть їх Ruthenen, Rusnaken, другі ruthének, oroszok, а що до віри görgök. Коли вираз Руснак означає лише віру, то чому Німці і Мадяри не звуть так Румунів та Сербів?

5. Шарішських і Спішських уніятів уважають Руснаками ще й деінде. Що до Шароша і Спіша я відкликував ся вже на прашівський шематизм із р. 1893, де при поодиноких парохіях згадуєть ся *lingua slavo ruthenica*, з виїмкою Бельжі (число гр. кат. душ 1406) і Кошиць (число гр. кат. душ 2604), де крім мадярської і німецької мови згадана ще *lingua slavica*. Що під тою *lingua slavica* розумієть ся також лише *lingua slavo ruthenica*, видно з мадярського шематизму угорського духовенства (1878), в якому при названих двох парохіях приходить *szláv-ruthén nyelv*. Що до Спіша то можемо відкликати ся ще на „Szepesi Emlék-könyv“ з р. 1888, де Швабіє розріжнює у тутешнього славянського населеня пять гово-

рів: маґурсько-польський, руснацький, шарншесько-словацький, по-гронський (або ґемерсько-словацький) і лїптавсько-словацький. Руснацький диялект по Швабієу є в Липнику, Фольварку, Камйонці, Літмановій, Орябині (Ярембіні), Кремпаху, Суліні, Межиброді, Крендзельовці, Заводі, Якуб'янах, Годермарку, Горисці, Нижніх і Впжніх Репашах, Ольшавиці, Павлянах, Підпрочу, Завадці, Нижній і Вижній Словінці, Гельцмановцях, Порачу і Койшові. В Остурні (в Сп. Маґурі) є руснацько-польський диялект, а в Якуб'янах і Годермарку має бути руснацький диялект инакший як в Суліні, Кремпаху, Літманові, Липнику і Камйонці, що стоїть ближе до шарншеської словаччини, ніж до руснацької мови в Шароши, Земплині, Унг'у або Галичині.

6. В давніх актах згадують ся грекокатолики як Руснаки (Rutheni), а в однім, вже наведеним, як Русини, але ніде як Словаки грекокатолицького обряду. Ба навіть в однім акті з р. 1562 приходять за Маґурою Rutheni de Frankova, отже в селі де нині нема ніяких Руснаків. Лише про грекокатолицьких Словаків, починаючи від XIV віку, не згадують акти ні словом. Мовчать також про те, щоби Словаки у більшім числі були перейшли на грекокатолицьку віру. А прецінь у парохіяльних книжках мусіла б бути зазначена така памятна подія. Говорю п а м' я т н а, бо знаємо, що від XIV столітя до половини XVII, отже до унії, визнавці грекокатолицької віри у північно-східній Угорщині уважали ся схизматиками і не тішили ся зовсім приязнею римокатоликів, які не були б так байдужно дивили ся на громадний перехід своїх одновірців до розколу, аби не згадали про нього в сучасних парохіяльних літописях. Та про більші і частіші зміни віри на Спішу або Шароши аж до часів реформації мовчать історія. Така переміна могла зайти аж по р. 1443, в якім прийшов до Спіша звістний Їскра із Врчалом (?) з Доброї (Berchal de Dobra), та Петром Аксамітом. Два замки, Спішський і Любовенський, були тоді в руках гуситів і в тім то часі, значить між 1443 - 1462, коли по відході Їскри остав ся лише самий Аксаміт із 5.000 вояків, знаних під назвою братів або товариства братчиків, мігудати ся важніший релігійний переворот, але про щось таке нема ніяких звісток. З часів реформації знаємо на певно, що пр. коло 1600 р. на цілім Спішу була крім грекокатолицьких лише одна римокатолицька парохія, капітульна; всі иньші були в руках протестантів. Правда, що історія мовчить не про одно, але така мовчанка може бути також вимовним свідощтвом того, що те, що нині бачимо, було так із давен давна. Церковна історія останніх п'ятих століть не згадує ані одним словом про те,

щоби римокатолицькі Словаки в значнім числі перейшли коли на грекокатолицьку віру, не згадує ані про одну церкву, що первістно булаб латинським костелом, ні про одну парохію, що коли належала б була до римокатолицьких Словаків: наслідком того зовсім справедливий висновок, що нинішні Руснаки були такими, як янії, від непамятних часів, хоч у мові, ціснях і звичаях приймали багато від Словаків, а місцями, як у Тельгарті, Шумяци і Вернарі так пословачили ся, що нині трудно розрізнити їх від Словаків. Словачене угорських Русинів має свою причину головно в подружніх зв'язях між ними і Словаками, а дальше і в тих обставинах, що вони творять у багатьох місточках і селах словацьких дрібненькі острови й не мають там ні своєї церкви ні школи.

„В маковицькім окрузі по шематизмі прясівської єпархії (1893 р.) є 9920 грекокатоликів зі словацько-руською мовою. В Сотаччині (Sotakerii), себ то в крайвянськім окрузі (в Земплині) було 1878 р. по мадярському шематизмови в 11 парохіях 9897 гр. кат. душ із руснацькою мовою (ruthén nyelv). Той округ належить до мукачівської єпархії. Тепер не маю близших даних про згадані округи, але буду старати ся з часом роздобути їх на самім місці.

„З другого боку було б несправедливо, колиб ми глядали Русинів там, де живуть самі Словаки, пр. в Гемері.

„Людність Тельгарту, здасть ся, складає ся з народнього конгльомерату із Словаків зволенсько-ліптавських, спішських і Руснаків. В їх теперішній мові є на пр. такі слова спільні й Руснакам на Спішу: говядзіна (в Липнику і Завадці говязіна), дьїтьа (в Завадці дьїтьа), зі Словаками тамже: šitkie, domu, ončare, štiracat', mjadom, dižd', pres, kost'ennej, ňepujd'eš, materino, macochino (šitke, domu, ofčare, štiracac або štiracec, mjadom, dižd'ž, pres, koscelnej, ňepujdzeš, macerino, macochino), і Словакам у Зволени, Ліптаві і ин.: perad'i jet'e, takuo krasnuo hača, leñiuci, chod'iu, s d'ieučati, o ponnosi, chliep, ňehl'adaž, odohnau і т. д. Короткість складів і наголос на передостаннім взятий, здасть ся, зо Спіша від Словаків або Руснаків. Те саме з малими ввімками дотикає також Вернардів, у котрих є на пр. такі слова спільні й Руснакам: hovjadzina, d'it'a; Словакам на Спішу: domu, dluho, šitkje, na kost'elnej turni, oučare, štiracat', materino, macochino, mjadom, dižd', pres oblečeňa, šest'a; Словакам у Гемері: takje, šumnje hača, tichje žaci, premoknutje diet'a, opust'enje, diet'a.

„Що в Гемері існували колись і руські оселі, яких останки переходили ся в поодинокі руські слова, то дуже правдоподібно. І те котру в Гемері тотожне з малоруським котрий.

Але хоч гемецькі Словаци приймали в себе по части і руський елемент, не можна твердити, щоб утратили свою народність і перемінили ся на Русинів так само, як не можна угорських Русинів уважати Словачками тому, що примішала ся до них у части й словацька кров, та що їх мова значно пословачена.

„Аби ніхто не робив закиду, що моя скромна думка про народність Руснаків не опираєть ся на дійсній ріжницї народньої мови між ними і Словачками, уважаю за потрібне подати тут приклади мови із Завадки, Порача і Липника з указанєм на просту мову спішських Словаків.

Завадка: Neradi jiste hovjadinu? Порач: Neradi jiste hovjadinu? Липник: Neradi jeste hovjadinu? Словак: Neradzi jece hove-dzinu?

Зав.: Ja davno nevid'il; Поп.: Davno som nevid'iu; Лип.: Davno jem nevid'iu; Словак: Davno som ñevidzel.

Зав.: Chovame koñi, korovi, ufcì, pacata. Поп.: Chovame koñi, korovü, ofci, prašatka. Лип.: Chovame konö, korovö, ufcì, pačata. Словак: Hovame koñe, kravi, ofce, prašeta (prašuhi).

Зав.: Fšitki l'inifci boja se roboti. Поп.: Šetki leñifci boja ša robotü. Лип.: Šötkö l'enivö bojat ša robotö. Словак: Šicke l'eñifci boja še roboti.

Зав.: Povič mi, moj sinu, čo hl'adaš na tej luci? Поп.: Povič mi, muj sinu, čo hl'adaš na tej luci? Лип.: Povječ mi, möj sönu, co hl'adaš na tej luci? Словак: Povjec mi, moj sinu, co hl'edaš na tej luke?

Зав.: Nepideš domu. Поп.: Nepujdeš domu. Лип.: Nepöjdeš domu. Словак: Nepujdzeš domu.

Зав.: Dolho jem chodil za ñom, ona preca za mja nešla. Поп.: Dluho som za ñom chodiu, ona preci za mja nešla. Лип.: Douho jem za ñom chodiu, ona preci za mja nešla. Словак: Dluho som za ñu hodzil, ona preci za mñe ñešla.

Зав.: Na kost'ilnej turni visja najvekši hodini s ciloho sela. Поп.: Na koscelnej turñi visi najvekša hodina s calej dedini. Лип.: Na kostelnej turñi vjesit najvekša hodina s cilej dedini. Словак: Na koscelnej turñi viši najvekša hodzina s calej dzedzini.

Зав.: S tima d'ifčatami nebudem se vece labdu baviti. Поп.: S tima dzifčatkami nebudu ša vecej lobdu baviti. Лип.: S töma dzjeučatami nebudu ša veci lobdu baviti. Словак: S tima dzjevčatami ñebudzem še vecej lobdu bavic.

Зав.: Raki lapaju se v jarkóch z rukami, a ribi v rikach a v ri-
bňikoch sakami a hačkami. **Пор.:** Rakü lapaju ša v jarkoch z rukami,
a ribi vo vodach a ribňikoch zo sakami a hačekami. **Лип.:** Rakö la-
pajut ša v jarkoch rukami, a röbö vo vodach a röbňikoch sakami a ha-
čekami. **Словак:** Raki lapaju še v jarkoch rukami, a ribi v rekach
a ribňikoch sakami a hačkami.

Зав.: O pjulnoči pribihnul zlod'ij, a dokl'a se juhase prebudili,
odohnal šitki štiracet ufcí i z baranom. **Пор.:** O pulnoči pribehnu
zlod'ej, a niš ša juhase obudili, odohnal šitkich štiracet ofcí i z bara-
nom. **Лип.:** O pulnoči prilečiu zlodžej, a dokl'a ša juhasi obudili,
odohnau šötkü štöracet ovec i z baranom. **Словак:** O polnoci pril'ecel
zlodzej (koldoš), a zakl'a še juhaše zobudzil'i, odehnal šicke štiracec
ofce i z baranom.

Зав.: Tichi učenici pača se šitkim učitel'um. **Пор.:** Tisi žaci
pača ša šetküm učitel'om. **Лип.:** Tichö žaci pačat ša šötköm učitel'om.
Словак: Cihe žaci pača še šickim učitel'om.

Зав.: V zahorotci stojit chlopec a ma v ruci chl'ip z medom i z
maslom pomasčeni. **Пор.:** V zahratci stoji chlopec a ma v ruke chl'ep
z mjadom i z maslom pomaščeni. **Лип.:** V zahrotci stojit chlopec a ma
v ruci chlöp z mjodom i z maslom pomaščenij. **Словак:** V zahratke
stoji hlapec a ma v ruke hl'ep z mjadom i z maslom pomasceni.

Зав.: Materini slova solotši, jak macošini. **Пор.:** Matkino slova
slatše, jako macošino. **Лип.:** Materina slova solotšö, jako mačošöna.
Словак: Macerino slova slatše, jak macohino.

Зав.: Pravi teraz jem stritnul d'it'a (i dzecko) cilkom ot dožd'a
zmačane, neoblečene, opuscene. **Пор.:** Teras som stretnu dzecko cal-
kom promoknute ot dižd'a, neoblečene, opuščene. **Лип.:** Pravje teraz
jem stretnu dzecko calkom ot doždža premoknute, neoblečene, opu-
ščene. **Словак:** Prave teras som stretnul dzecko od diždža calkom pre-
moknute, ñeoblečene, opuscene.

В Липнику подібують ся слова: derevo, soloma, solonina, ci-
luvati, postupati, kuriti, piti, choditi, döstati i **ив.** В Порачи: d'iuka,
soloma, šokera (= sekera), hvariti, čudži (gen. čudžohö), dostati, jisti,
moloko, mojóho i **ив.** Виговір всюди твердий, де не подано мягчення.
В Завадці в часі короткого побуту почув я такі слова: susit (su-
sid), pocilovati, počupati ruku (pobozkat'), priti (prist'), korova, jajo
(= vajce), kositi, pobesidovat', hvariti, simja, (= semä), chl'ip
(= chl'ib), zahoroda, kjuñ (у шарншських Русинів kiñ = kōñ), mo-
lotiti, kolotiti moloko (maslit', wážat' mlieko na maslo, mútit'), pideš
(= pojdeš), krasti, skaržiti se (= žalovat' sa), d'iti (= deti), medvit'
(= medvid'), selo.

„Вже і з тих коротких вказівок народньої мови видно, що між Руснаками і Словаками, хоч перші сильно пословачені, є ріжниця, бо переходило ся досить слів, що вказують на руське, чи то малоруське походження.

„Наведу тут ще деякі народні пісні із Завадки:

1. Lala husi, lala, nebelem vas trimala,
bo vi bars kričíte, miloho budite.
2. Ne pidem valalom, bo valalom blato,
ale poza uhli, tam chodňičok na to.
3. Išla bi ja za muš tej jeseňi rada:
jaka to pekna rec, ket nevista mlada.
4. Ne pojdu ja za muš ani toho ročku,
Ňiš si ne nazberam pirja polnu bočku.
5. Taku bdem za milim žalobu trimala,
ked bude došť' padal, bdem bosa bihala.
6. Žalobu trimati, ket bde došť' padati,
a ja ftedi budem najbarže bihati.

„В Завадці, як і всюди у Руснаків є також вариянти словацьких пісень, пр.:

Višla mlinarečka zo širu lopatu,
zabila mňi husku šumnu a rjabatu i т. д.

або:

Haňičko, dušičko, kde si bula,
že si tak čižemki vrosila?
Chodilam do haju teljatom na travu,
rosa bula, rosa bula.

„Шкільні статистичні викази з р. 1870 дотикали ся взагалі матірньої мови шкільних дітей, що могли за матірню мову подавати словацьку навіть там, де є власне пословачені Русини, але не брали на увагу народности в етнографічнім розуміню, тому Келеті не мав права уважати пословачених грекокатоликів лише за Словаків й ігнорувати їх руське походження.

„Знаю, що ті, в яких душі робить ся в Угорщині урядова статистика, тепер, як здаєть ся, не боять ся гніву і шімсти Росії. Так, їм тепер байдужне, що не їх. Тимчасом воно лише так здаєть ся. В дійсности і нас Словаків дуже мало боять ся, та не переслідували би нас за панславизм, коли б не бояли ся самої Росії, бо

знають добре, що панславїзм, о скільки взагалї можна його поважно брати, без могутньої Росїї не має нїякого значїня“.

Із цїлої полеміки виходить, що й Словак, обзнайомлений з місцевими відносинами, признає спірну територію руською, а її мешканців Русинами. За ним повинні піти й иньші, що думають инакше, як він, та переконати ся на місци про питанє, в якому забирають голос. Тодї, за чим вони не заявлять ся, дослїди їх будуть мати більшу вартість, як дотеперішні, опираїні звичайно на хибних премісах.

Зберу ще раз коротко усї свої висновки :

Спірна територія була від найдавнійших часів руська, на скільки вказують на се досить бідні жерела. З часом вона малїла наслїдком денаціоналізації Русинів і то аж у двох напрямх : у користь Мадярів і Словаків. Денаціоналізація Русинів у користь Мадярів була майже все насильна, в користь Словаків більше добровільна.

Мова мешканців спірної території не дослїджена доси на цїлїм просторї. Зі вірців її, опублікованих доси, показуєть ся, що вона не всюди однастайна, що в багатьох місцевостях вона чисто руська, в багатьох знов більше або меньше пословачена. Розбір найбільше пословаченого диялекту вказує одначе на його руську основу, з чого виходить знов, що вона була колись чисто руська.

Сама мова, хочби й як пословачена, не може рішати про національність людей спірної території. Для такого осуду треба дослїдити всякі иньші прикмети, що становлять характеристику національности, а доси сього не зроблено. Супроти того мусить тимчасово полишитись status quo і спірну територію мусить уважати ся руською, а її мешканців Русинами, якими вони й самі себе уважають і їх сусїди, в першій мірі Словаки.

На підставі релїгії не можна причисляти мешканців спірної території нї до Русинів, нї до Словаків. На увазї треба мати одначе, що Словаки не приймали нїколи унії громадно, Русини тимчасом зробили се ще в XVII віці.

Під словацьким впливом була не лише мова Русинів, але й їх звичаї, обряди, ноша і т. ин. При дослїдах треба се мати все на увазї і виказувати докладно, що де наплило від Словаків, а що питоме руське.

Русини західних угорських комітатів не становлять чистого типу; їх можна б назвати „Wasser-Ruthenen“, подібно, як називаєть ся шлеських Поляків „Wasser-Pollaken“. Їх денаціоналізація поступає швидко ще й тепер на перед і коли не зайдуть якісь не-

сподівані обставини, на протягу сього століття не полишить ся з них ні сліду: усі пропадуть у мадярським і словацьким моря.

Поглядів західних Русинів на їх національність не подаю, як зробив се я з Бачванськими Русинами, бо вони більше звісні і більше фактів промовляє за їх руськістю, як при попередніх. Коли одначе покажеть ся потреба того, то зроблю се дуже радо. Одно певне, що вони обстануть за своєю руськістю сильнійше як Бачванські Русини раз, що вони у всякім напрямі менше пословачені, другий раз, що їх далеко більше, та що між ними є й такі, що при нагоді зможуть публично виступити в обороні своєї справи.

Увага. Вже по видрукованю отсеї праці добув я статю д. М. Врабля, надруковану в II річнику „Ethnographi-i“ (1891, ст. 338—343) п. н. „A bácskai ruténekről“. Автор стоїть у ній на тім принципіальнім становищі, що Бачванці (ті, про яких у мене мова) — Русини. Статя його обіймає дві частини. В першій говорить ся про забави, спеціально про вечерниці (прядки), у другій подає опис весіля і наводить кілька пісень, між якими є й чисто руські з походження, пр. „Отворай, мамо, врата“, або „Слідом, отчочку, слідом“. — Додам тут іще також, що багато подібних звукових прояв, як у говорах західних і Бачванських Русинів, подибуєть ся також у праці Соболевского: Очеркъ русской диалектології. III. Малорусское нарѣчіе (Живая Старина, 1892, вып. IV, ст. 3—61), хоч материял, яким він тоді розпоряджувався, був досить скупий і хоч записів із пограничних говорів було тоді ще менше, як нині.